14

metmenys

1977 33

kūryba&analizė

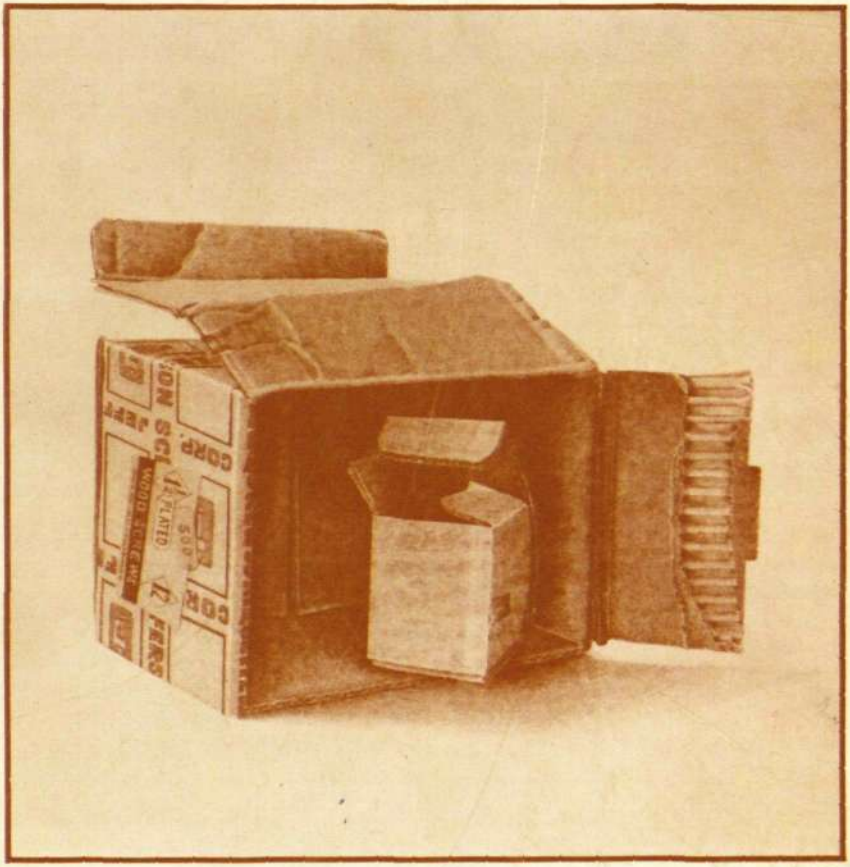

metmenys

Henrikas Radauskas, Olandija 3, Mėsinė 4 * *Tomas Venclova,* Iš Lietuvoje rašytų eilėraščių 6, Nel mezzo del cammin di nostra vita 8, Achilo skydas 9 * *Jurgis Blekaitis,* Radauskas 13 * *Jurgis Blekaitis,* Henriko Radausko jaunos dienos (Pagal jo brolio atsiminimus), 68 * *A. J. Greimas,* Aušrinė ir Laima I 95 * *Lidija Šimkutė,* Grėsmė 133, Raktai nakties stalčiuose 134, Eskizas 135 * *Eduardas Cinzas,* Mona 136 * *Alina Staknienė,* Vienaragis tyko kalnų slėny 163 *

Neužmirštuolės Stasiui Pilkai, *Albinas Elskus, Leonas Lėtas* 175 * Nauji žodžiai protėvių kalboj, *R. Šilbajoris* 180 * Eurokomunizmas ir Vakarų demokratijos, *Vincas Trumpa, Artūras Hermann, Vincas Rastenis, Z. V. Rekašius* 189 * Mitologija ir poezija, *Jonas Balys* 200 * Apie lietuvių mitologijos populiarizacijos reikalą bei šaltinius baltų mitologijai atkurti, *Marija Gimbutienė* 203 *

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: Ž. Mikšys 162; *Marija Petrauskaitė* 84 - 94; *Dalia Ramanauskaitė* — viršelyje; *V. O. Virkau* 206, 132.

OLANDIJA

HENRIKAS RADAUSKAS

Pensijonuotų malūnų rankos rodo į dangų,
Karvių lengvi vaiduokliai tingiai linguoja kanaluos,
Debesys tartum perlai rieda per čerpių stogą,
Į horizontą bėga baltų hiacintų girios.

Čia, kur Vermeero paveiksle laikas pavirto į šviesą,
Spinoza aiškino tulpėms, kad Dievas tarp jų gyvena.

Washington,
1967.X.9.

MĖSINĖ

Gražuole pavargusiom rankom neono šviesoj
/gailestingoj,
Kuri kaip numirėlių raudos tau liejas ramiai ant plaukų,
Gražuole pavargusiom rankom, tau riksmas ant pirštų
/sustingo,
Maurojimas mirė kaip aidas tarp rudenio medžių plikų.

Tinkuotam danguj su žuvėdrom pakyla Korinto kolonos,
Ten freskoje plaukia Europa ant jaučio sunkiam vandeny.
Į didelį veidrodį žiūri akmens akimis Apolonas,
Ir žydi ant marmuro stalo mėsa tartum rožė švelni.

Washington,
1965.IX.1-2.

* * *

Žmogų žemė pagimdė. Išmetė į paviršių
Kaip akmenį arba medį. Jisai nubrido
Pro ežerą tarp žolių, kur ganėsi uolos
Tartum juodos karvės ir nedidelis miškas,
Pilnas paukščių ir bičių, linksmai kvepėjo.

Matė žmogus, kad žemėje galima likti,
Kad pasiekti saulei nereik keliauti į dangų.
Korį išlaužęs, jis ėmė valgyti medų,
Pilną šviesos, ir, prie vandens pasilenkęs,
Plaukiančios saulės, pasėmęs delnais, atsigėrė.

Bitės ir paukščiai nutilo staiga. Netikėtai
Nuo horizonto pakilęs juodas drakonas
Metė į žemę ugningą kvatojantį žvėrį.

Oras užsidegė, ežeras ėmė liepsnoti,
Ir žmogus ir miškas į ugnį pavirto.
Vėjas nusinešė pelenus, ir beliko
Žemėje — žemė, vanduo, ir ugnis, ir oras.

Washington,
1965.I.28 - 29.

IŠ LIETUVOJE RAŠYTŲ EILĖRAŠČIŲ

TOMAS VENCLOVA

* * *

Sustok, sustok. Suyra sakinys.
Stogų riba sutampa su aušra.
Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Kaskart lėčiau švytuoja skridinys,
Ir aslą braukia švino atsvara.
Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Pasaulio vietoj žėri brėžinys,
Kurį atspindi veidrodžio dykra.
Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Į kamerą sugrįžta kalinys,
Į dangų brenda zonos aptvara.
Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Erdvės skeveldra, laiko trupinys
Apgaubia mūsų kūnus nei skara.
Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Prie veido glaudžias visa, kas išnyks,
Ir angelo galvūgaly nėra.
Sustok, sustok. Suyra sakinys.
Byloja sniegas, pritaria ugnis.

1976

* * *

Nuo rugsėjo pradžios mus pagauna visatos trauka.
Užsimerk, ir patirsi, kaip lapas, pralėkęs pro veidą,
Pabrūžuoja langinę, ir debesį kliudo per klaidą,
Ir įstringa tarp čerpių, kad jo nepasiektų ranka.

Medis išsemia dieną. Padangė balta ir akla.
Atsitolina balsas, į slūgstantį slėnį nubridęs.
Viskas renkas mane, kad suprasčiau, kaip rūmų tyla
Ir garuojančiu vandeniu džiaugės nuvargęs Atridas.

Ar įveiksi šį slenkstį? Likimas, pilaitė, skalda,
Titnaginės vargingos bažnyčios, trikampiai purvynai.
Į puvimą ir priesmėlį plūsta plati valanda,
Skrieja miestas, ir dvylika vėjų pakyla pavymui.

Ar išloši mane, ar praloši — kol kas nežinia.
Šitos dirvos nusekę, žvaigždynų tankmė išgenėta.
Aš pritraukiu nelaimę, nelyginant šiaurė magnetą,
Lyg magnetas magnetą, nelaimė pritraukia mane.

1976

NEL MEZZO DEL CAMMIN DI NOSTRA VITA

Konstantino Bogatyriavo atminimui

Mane ištiko amžiaus vidurys.
Aš gyvenau, bet mokiausi nebūti.
Mirtis man buvo lyg šeimos narys,
Užėmusi didesnę dalį buto.
Aš ją po truputėlį jaukinau
Ir net prašiau, kad ji manęs neliestų,
O paryčiais regėjau, kiek žinau,
Gražiausiąjį Rytų Europos miestą,
Kur savo laiko laukia geležis,
Migloj šiurena pūvantis nendrynas,
Yra akmuo, kastetas, garvežys
Ir gal geriausiu atveju — benzinas.
Miegojau, gėriau, valgiau mirtyje.
Bandžiau suteikti jai tikslus ir prasmę,
Net ją primiršdavau. Tačiau su ja
Žmogus beveik negali apsiprasti.

Aš rakinau koridorių. Širdis,
Praradus ritmą, sunkino krūtinę.
Tiesa, toje valstybėje mirtis
Galėjo būti net atsitiktinė.

1976

ACHILO SKYDAS

Josifui Brodskiui

Kalbu tik tam, kad nervų ekrane,
Kaip tu kadaise, aiškiai pamatyčiau
Tuos aptvarus šalia akmens koplyčių
Ir raktą ties tuščia pelenine.
Tu nesuklydai: viskas kaip ir čia.
Tuo tarpu viskas. Net vaizduotės tūris.
Tie patys kilometrai ligi jūros,
Kuri nakčia

Išgirsta mudu. Po žalia danga
Beveik vienodai švyti sunkios lempos.
Skirtingas laikrodžio rodyklių tempas
Pavojingesnis, nei karti banga
Tarp mudviejų. Nutoldamas erdve,
Daraisi nepažįstamas, lyg medai
Ir graikai. Mes palikom savo gėdai
Šiame laive,

Kuris ir žiurkėms — nesaugi vieta.
Įsižiūrėjus, tai visai ne laivas,
O mūrai, blizgantys stogai, nelaimės,
Per greit pasikartojusi data —
Žodžiu, brandumo amžius. Ta globa
Mus persmelkia lig smegenų. Tie plotai,
Kaskart tuštėdami, akis užklotų,
Jei ties riba,

Kame klajoja statmenas lietus,
Nekiltų iškilmingas garso skliautas,
Šią ūmią vasarą beveik sugriautas,
Bet davęs mums palaimintus varžtus,
Kurie, tur būt, sutampa su dvasia —
Apdegina ir ugdo, lemia formą,
Nes mūsų dangūs, mūsų terraferma —
Tiktai balse.

Ramybė tau. Ramybė mums ir tau.
Tebus tamsa. Tegu sekundės bėga.
Pro tankią erdvę, daugiasluoksnį miegą
Kiekvieną tavo raidę įskaitau.
Išnyksta miestai. Vietoje gamtos —
Tik baltas skydas, nebūtį nusvėręs.
Jo raižiniuos abi skirtingos eros
Atsikartos

(Tenepristinga laimės ir jėgų!)
Lyg vandeny. Ar, teisingiau pasakius,
Lyg tuštumoj. Į krantą vilnys plakas
Ir ardo judrų piešinį. Langų
Kvadratai plieskia juodumu. Sapne
Pro stiklą sunkiasi įšilęs oras.
Už bokštų aidi tolimas motoras
Ir į mane

Ridena parą. Kartais pamatai,
Kaip aklumoj įsisiūbuoja varpas,
Ir praslenka bekraštis laiko tarpas,
Kol jam dusliai atsako pamatai.
Portalai virpa, dūžio įtempti,
Ir arka siunčia signalus kaimynei,
Ir susišaukia sielos ir žemynai
Gyvoj nakty.

Prie burių limpa nešvari migla.
Šlapia krantinė kaista ir garuoja.
Regi Termopilus, regėjęs Trają —
Tau duotas skydas. Tu esi uola.
Pilioriai, suręsti ant tos uolos,
Į vėją smeigia spindintį metalą,
Nors ji ir stūkso netoli nuo melo
Ir nuo tylos.

Mums patikėjęs mūsų likimus,
Žengi dabar į atminimų lygį,
Bet kiekviena akimirka — dvilypė,
Ir dviguba šviesa palydi mus
Kasdien, kasnakt siaurėjančiam rate.
Atoslūgis. Ant smėlio žvilga valkos.
Akis dar neskiria akmens nuo valties
Tuščiam krante.

1972

RADAUSKAS

JURGIS BLEKAITIS

Atmintis, kaip mėgėjas-fotografas, ne viską užfiksavo, sumaišė, kas svarbu ir būdinga su gal visai atsitiktiniais momentais, be aiškios atrankos. Bet nuotraukų, saulėtų ir tamsių, sakančių ir banalių, eilei metų slenkant, prisirinko didelė krūva. Dėlioju jas dabar, mėginu atspėti, kuri iš kokio laiko ar įvykio, kuri galėtų papildyti kitos kasdien gresiantį blukimu vaizdą.

Tos nuotraukos — iš tikro fragmentai iš kadaise be paliovos filmavusios garsinės juostos, dabar — sustingę ir nutilę praeities gabalai. Bet vidumi tebegirdžiu vyriausiojo veikėjo gyvą balsą. Jo žodžių srautas kartais gan veržlus, dažniau — ramus. Kultivuoto žmogaus išlygintas, tikslus šnekėjimas, neprišiukšlintas visokių „eee ir aaa", „reiškia-vadinasi". Balsas — tarp tenoro ir baritono, ne per skambus ar spalvingas. Laisvai ir lengvai kalbančio, bet ne dainininko rezonuojantis balsas; telpąs be vargo vienos oktavos apimty.

Vieno žmogaus įspūdžiai bei prisiminimai — visada riboti, asmeniški, atminties kaprizingai atrinkti. Galėjai būti artimas komplikuotam žmogui ir menininkui, galėjai jį mylėti, juo žavėtis, galėjai daug ir įvairiausiomis aplinkybėmis, įvairiais laikais su juo bendrauti — ir vis

dėlto pažinai, pamatei tik jo dalį. Į ką daugiau mano „atminties nuotraukos" ir nepretenduoja. Kam įdomu, koks žmogus buvo tasai poezijos auksakalys, tasai tobulas esteto įkūnijimas, pajėgs susikurti bent dalinį vaizdą ir iš šių netobulų, bet ir nemeluotų prisiminimų.

Kviečiu kantriai ir atlaidžiai pasklaidyti drauge su manimi tuos nutilusius vaizdus, o už jų trūkumus pirmiausia prašau mirusio draugo atleidimo. Jis buvo skrupulingai sąžiningas, tikslus žmogus, ir, jo atminimą gerbdamas, pirmiausia rūpinsiuos teisybe, kaip ją matau.

* * *

Sąmokslininkų kambary — sunkus stalas. Skobnys, anot Krėvės. Užustalėj — didelis, rimtas vadas, Balys Sruoga. Aplinkui susėdę vyresnieji Teatro seminaro dalyviai. Kresnas seniūnas Ronkus, aukštas, šviesiaplaukis Stonkus, šachmatininkas su nedrąsia šypsena pro akinius Stalioraitis. Tie trys mums žinomi kolektyviniu vardu — RonkusStonkusStalioraitis. Nuodugnus, protingas, nervingas Račinskas. Solidi mergina raudonais skruostais Bujokaitė. Ne mažiau raudonskruostis, bet mažiau solidus Straubulis, už kurio nugaros — visas jaunų, jo atvestų mergelių-ateitininkaičių pulkelis. Rimtam žurnale teatro recenzijas rašąs Kalvelis. Nedidelis, išdidus poetas Antanas Rūkas, mano naujas, vyresnis bičiulis. Plataus juoko Antanas Gustaitis. Tykūs sinedrijono nariai — Vengris, Kiznis, Grincevičius. O pasieniais — mes, jaunesnieji, kaip tie Baranausko grybai — vardais nežymėti, kokių pro seminarą bus perėję šimtai.

Henrikas Radauskas sėdi šalia vyresniųjų, plonom lūpom išbalusiam veide, gerokai praretėjusiais tiesiais, juodais plaukais. Iš jo visos laikysenos atrodo, kad jis ne dalyvis, o veikiau svečias. Sąmokslininkų būry —

neužsiangažavęs. Jis aplamai niekur nėra narys: jokios korporacijos, literatų būrelio, ideologinio sambūrio ar partijos. Jis — pats sau. Ir nors apie tai nešaukia, bet dvelkia nepriklausomybe. Amžinas svetimasis, „neprijaukinamas kaip katės", — jo paties žodžius pasiskolinant.

Ar jis kada prakalba? Retokai. Neatmenu kokio referato ar koreferato, ilgesnio vertinimo. Sruogos paklaustas, taupiai pasakys žodį-kitą. Jei pagyrimą — su rezervu. Jei priekaištą — su ironija, bet paprastai, savaime suprantamai. — Ko kito buvo galima tikėtis iš ano spektaklio, režisieriaus, dramaturgo, bet — kaip mūsų teatrui, mūsų sąlygomis... Nutils, patrauks pečiais.

Labiausiai jis nėra to kolektyvinio, truputį ekshibicionistiško, plakatiško pasaulio žmogus, kuris yra teatras. Taip, jis spektaklius lanko ir mėgsta, bet kaip žiūrovas — iš šalies. Jis tikrai nebandys savo plunksnos dramaturgijos srity, kaip Gustaitis, Rūkas, Adomėnas, Miliūnas, Krivickas, kiti. Teatre, Teatro seminaro būry, o gal ir visame triukšmingame pasaulyje jis — svečio teisėmis.

* * *

Kauno teatro aukštutiniame balkone atsitiktinai mudu sėdim šalia. Teatro seminaro nario pažymėjimas, sutvirtintas antspaudu ir nuotrauka, įleidžia mus tik į laisvas vietas, ir jų buvo likę nedaug šios Wagnerio operos spektakliui, kuris tęsiasi amžinybę. Staiga tas teatro laimės švystelėjimas — tarsi suimprovizuotas atsitiktinumas — viską atgaivina. Tegu — ne meniškai. Kai mažų partijų solistas Šulginas įžygiuoja scenos vidurin savo triko aptemptom, išlenktom kojom, atsivesdamas keturis kostiumuotus fanfarininkus, visa gerbiamoji

publika linksmam siaube išvysta: vienas iš dūdorių svirduliuoja! Ir jis ne sceniškai, ne pagal operos reikalavimus ar „pagal Stanislavskį" girtutėlis, bet visai realiai ir skandalingai. Salė suūžia, o scenoje didžiųjų solistų akys žaibais susminga į permirkusį vyruką — įmanytų, skradžiai žemės jį nutrenktų. Po du muzikantai sustoja pačiame scenos priekyje, prie portalo. Visi stovi kilniai tiesūs, sustingę kaip statulos, grakščiai atrėmę trimitus į kelį. O tas vargdienis, subliuškęs kaip maišas, sunkiai atsiremia užpakaliu į sieną ir pasisukęs į publiką — ko ji juokiasi? — vedžioja po salę pastėrusį žvilgsnį. Protarpiais, lyg prisiminęs pareigą, jis taikstos uždūduoti. Tada jo sėbras vikriai ir — kaip jis, turbūt, mano — „nežymiai" numuša žemyn jo su trimitu kylančią ranką. Iki sekančio karto.

Mano kaimynas Radauskas — be galo atsigavęs, visas perlinkęs priekin, stačiai dega smalsumu, kuo čia viskas baigsis? Kas bus, jei anas užgros? Nebe nuobodus Wagneris ir man, ir kaip tikri vokiečių sunkiosios muzikinės artilerijos mylėtojai, mudu entuziastingai stebim spektaklį. Deja ar laimei, kulminacinis momentas nuvilia: atėjus momentui, visi dūdoriai, įskaitant ir girtąjį, darniai patrimituoja. Bet liko įspūdis Radausko, numetusio visą savo rezervuotumą, gyvo ir linksmo kaip reta. Kas sakė, kad jis nekenčia klaidų ir atsitiktinumų?

* * *

Humanitarų fakulteto palėpėje mes kuriam teatrą. Mes — Sruogos sukurtos, jauno aktoriaus, režisieriaus Algirdo Jakševičiaus vedamos vaidybos studijos auklėtiniai. Ruime tarp laiptų ir kelių seminarų patalpų, ant betoninių grindų, vakarais bei savaitgaliais mes mokomės matyti, girdėti, reaguoti, veiksmingai spręsti

sceninį uždavinį. Improvizuojam etiudus su tekstu ir be teksto — „mimodramas".

Kartą, po vienos peržiūros, dalyvaujant Sruogai ir Teatro seminaro nariams, Radauskas bene pirmą kartą mane prakalbina, tardamas keletą malonių ir didžiai padrąsinančių žodžių. Panašiai, kaip po eilės metų — kitu jo padrąsinimu, — džiaugiaus ir didžiavaus.

Bet po to pirmojo atvejo sekė kitas, toli gražu nepermaloniausias. Iš tikrųjų, po to menko atsitikimo bent kiek lenkiausi Radausko. Ir vėl tai buvo prie sunkiojo Teatro seminaro stalo, laisvalaikiu, man su vienu bičiuliu bežaidžiant šachmatais. Nugirdau iš šono Radausko sarkastiškai-parodišką sakinį rusų kalba ir — nekaltas avinėlis, be žmonių pažinimo — įsikišau su savo pastaba. Taip, sakau, rusiškai neišeina — klaida. O aš nuo mažens neblogiausiai mokėjau rusiškai, nes kai mano tėvas iš Birštono vedė Peterburge lenkaitę nuo Kališo, jų bendroji kalba buvo rusų, — kol mama Lietuvoje gerokai pramoko savo vyro ir vaikų kalbos. Reagavimas į mano pastabą buvo stulbinančiai suirzęs, piktas, stačiai sprogstamas. — Kaip tai klaida, kaip tai negalima taip išsireikšti, kokio autoriteto draudimu? Neatmenu tikslių žodžių, bet jie buvo užgaulūs. Gindamas savo teisybę, nenorėjau ir aš nusileisti. Ligi po kelių apsisvaidymų abu nutilom, pagadinę viens kitam nuotaiką. Iš kur aš tada galėjau žinoti, jog tai jo privilegija — taisyti kitų klaidas, bet ne būti taisomam? Tada taip menkai išprovokuotas atšiaurumas atstūmė mane, ir jokio bendravimo su Radausku ilgai neieškojau. O žymiai vėliau, kai suartėjome, to epizodo niekada nepriminiau. Tik išmokau geriau jį suprasti. Jog atšiaurumas — tik tariamas: už jo slepiasi švelnus, jautrus, be galo lengvai pažeidžiamas žmogus. Jog toks yra jo, plonaodžio, gynimasis. Jog jam kažkodėl beveik neįmanoma prisipažinti klydus, ir nėra

Pv 27-2920
Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

reikalo jį prie sienos remti. Geriau praleisti negirdomis, nutylėti — vardan daug svarbesnio dalyko — jo tikros, nemeluotos draugystės. Bet tai supratau žymiai vėliau. Kai jau žinojau, kad ne mano vieno artima pažintis su juo prasidėjo nuo apsypykimo.

* * *

Ilgokas, gal daugiau nei penkerių metų tarpas skiria Teatro seminaro bei studijos dienas nuo sekančių, labai dar fragmentiškų susitikimų — ir dabar jau nebe su Radausku, o su abiem Radauskais. Berods, tai buvo jau pasitraukus iš Lietuvos 1944 metų žiemą Berlyne. Tarpe liko man asmeniškai nežinomas jo gyvenimo ir darbo Klaipėdoj bei Kaune ruožas, mano persikėlimas į Vilnių, į teatrą.

Neryškūs ir atsitiktiniai buvo tie keli susitikimai — čia kažkur gatvėj, kada, berods, susitikom abu Radauskus su poetu Alfonsu Nyka-Niliūnu. Atmenu viešbutėlio kambarį netoli Friedrichstrassės geležinkelio stoties bei jos slėptuvės, kurioje dažną naktį teko klausytis, kaip švilpdamos krinta iš lėktuvų bombos. Liko įspūdis poniško, gal tiksliau — valdininkiško Radausko. Tai buvo Škėmų užimtas kambariukas, jiems bene atkeliavus iš Vienos. Škėmą, kaip jis po to sakė, erzino tai, kad Radauskienė, su juo kalbėdamasi, nenuleisdama akių nuo savęs veidrodyje, vis išdarinėjo kažkokias minas. Lyg taikė išraišką prie skrybėlės. Nejaukus ir man buvo tas spektaklis. O Škėma sakė jautęs didelę pagundą atsistot šalia jos prie to pat didelio veidrodžio ir imti taipgi maivytis, drauge tęsiant pokalbį apie karą, Berlyną, maisto korteles bei pažįstamus. Deja, nematau, ką tuo metu daro Radauskas.

Iš kone kasdien ir kasnakt daužomo Berlyno — karas riedėjo į vis aiškesnę pabaigą — išsisklaidėme kas

sau įvairiais keliais, įvairiu laiku. Škėmą vėliau radau išvietintųjų asmenų stovykloje prie Augsburgo, Bavarijoje, amerikiečių okupuotoje zonoje. Pats po kelių pereinamųjų etapų atsidūriau anglų zonos Detmoldo mieste, kur mudu su Antanu Rūku buvome aktoriaus Vytauto Valiuko pakviesti ir ėmėm organizuoti, pasikvietę Henriką Kačinską, „Aitvaro" teatrą. O Radauskai, vėliausiai įstrigę Berlyne, matė miesto kritimą ir sovietų okupaciją.

Kodėl tuo metu Radauskai greičiau nepasitraukė iš Berlyno į vakarus, o laukė ligi užims rusai, nuo kurių antplūdžio bėgo iš Lietuvos? Galima tik spėlioti: nesusigaudymas realioje padėtyje, su kuria Henrikas Radauskas teturėjo labai paviršutinišką ryšį (tai liudija to meto jo eilėraščiai)? Neapsisprendimas, pasimetimas, nacių Vokietijai pleškant bombų gaisruose? Gal Radauskui būdingas pesimizmas — atseit, vistiek niekur neišsigelbėsi?

Kokia bebuvo priežastis, Radauskai liko sovietų okupuotoje miesto dalyje karui pasibaigus dar ligi ankstyvųjų 46-tųjų metų, po ko jiedviem kažkaip pavyko išvykti į britų zonos Hahno miestą. Ten juos paglobojo Henriko brolis su šeima, tuo metu dirbęs kaip gydytojas Hahno miesto išvietintųjų asmenų ligoninėje. Radauskai buvę išvargę, nuskurę, net jų drabužiai buvę reikalingi dezinfekavimo. . .

Vėliau, mūsų nesuskaitomuose susitikimuose ar Čikagoje, ar Vašingtone, Henrikas mėgdavo pasakoti kai kurias jam įstrigusias detales iš sovietų užimto Berlyno, niekada neminėdamas tačiau pergyvento vargo, siaubo, sunkumų. Man dažnai rodos, jog ir pats matau tas kelias, Henriko papasakotas sceneles.

. . .Dar tebeverda kovos, ore kaunasi abiejų pusių lėktuvai. Sovietų užimtame rajone, įsiteikdama

nukariautojams, kažkokia vokietė, priėjusi prie ruso kareivio, keikia kiek įmanydama Hitlerio valdžią ir karą. O tas sudrausdamas rodo jai pirštu į vokišką lėktuvą padangėje ir primena: — Dein Sohn! Tavo sūnus!

Kitas kareivis į užuominą apie moterų prievartavimą užimtoje Vokietijoje paniekinančiai atsikerta. Ne, prievartauti, girdi, neteko — vokietės „sami ložilis" — pačios klojosi po jų kojom.

Arba posakis, kurį Radauskai buvo įsikandę, kaip juokingą didmiestyje kelio nuorodą. Ėję juodu į požeminį traukinį ir prieš akis sienoje perskaitę bene kreida stambiai vienų rusų kitam, pavėlavusiam į paskutinį traukinį, paliktą įrašą: — „Vania, laukėm — nesulaukėm. Spausk pėstute. Orientyras — apvalainas bokštas". Tas „bokštas" būdavo prisimenamas, kai su Radauskais bevaikštinėjant ar bevažinėjant būdavo neaišku, kurlink pasukti.

O neanekdotinėje plotmėje — Henriko to meto poezijoje — karas susilaukė nuostabaus likimo: pilnutinės olimpiškos paniekos. Tarsi jis nebūtų siautėjęs aplinkui. 45-tųjų metų vasario mėnesį į artėjančią iš rytų su dūmais ir kanonadomis didžiąją ofenzyvą Radauskas Berlyne tarsi atsako savo fragonardiška, labiausiai verlainiška „Švente parke":

Šitas klumpantis muzikos ritmas,
Ir lengva lyg pūkelis širdis,
Lyg pūkelis, kurs sukasi skrisdamas,
Ir nežinoma ateitis.
. . . .
Mes nuklystam į juodas alėjas,
Į pražydusių medžių kvapus,
Kur mėnulis liūdėdamas liejas —
Kaip aliejus — į liepų lapus.

Ar bereikia pabrėžti, jog ta galinga grožio nostalgija, ta trapi, bet jokio kalibro sviedinių nesudraskoma, nenuslopinama poetinė muzika ir yra Radausko atkirtis supančiam smurtui ir tamsai? Tos laikysenos rimtą apsisprendimą patvirtina ir po mėnesio, Berlyne datuotas „Pavasaris" (žmonos gimtadienio dieną — kovo 18-tą), kuriame Radauskas su rezignacija ir išdidumu išreiškia, kaip jis supranta poeto paskirtį:

Ir saulė buvo kaip poetų
Garbė: ugninga ir sena, —
Turiu rašyt, kad ji spindėtų,
Kai jau seniai užges diena.

Vis toje pačioje, betarpiško gyvenimo nepriėmimo dvasioje Radauskas Berlyne parašo birželio mėnesį „Ąžuolą", o Kūčių dieną — lengvutį, žaismingą „Birželį", kurio nuotaikos dviprasmiškumą teleidžia pajusti paskutinė eilutė:

. . .Kada keleivio lengvos kojos
Linksmai žygiuoja pro kapus.

Pagaliau, ir dar vienas Berlyne spalio mėnesį datuotas eilėraštis leidžia pajusti tą dvasinio izoliavimosi nuo tikrovės skydą, kuriuo poetas tada apsigynė nuo siaubo. Tai lyg mirusio gyvenimo prisiminimas — „Mėlynos gėlės vakare":

Nustebę žiūri akys pilkos:
Iš dugno, iš labai giliai,
Kaip žuvys, išplaukia vosilkos,
Liūdnos mėlynės gabalai.

Beje, abiejų Radauskų akys buvo veikiau pilkos, nei melsvos. Henriko — stiprių trumparegio akinių kiek iškreiptos. Veros — didelės, raiškios, panašios į poeto

Aleksandro Bloko. Kažkada, žiūrėdamas į Bloko fotografiją, pasakiau jai apie tai. „— Aha, pastebėjot? —" patenkinta atsiliepė jinai. Ir papasakojo, kad jos ankstyvos jaunystės dienomis kažkas ją pristatęs tam įžymiajam simbolistui, tada buvusiam savo garbės viršūnėje. Blokas pasakęs: — „Ta mergiotė (devčonka) drįsta būti panaši į mane".

Turėjo praeiti visas didelis Vokietijos laikotarpis ir keli pirmieji Amerikoje įsikūrimo metai — Waterbury mieste, Baltimorėje ir pagaliau Čikagoj, kol Radauskas leido Berlyno ir karo įspūdžiams tiesiogiai iškilti paviršiun viename iš savo proziškos poezijos kūrinių. Tai į *Žiemos dainą* įdėtas „Balius", datuotas Čikagoje 52 metų balandžio septintą, vaizduojąs chaotišką, girtą linksmybę, ir kūrinio vienintelis periodas baigiamas tokiais žodžiais:

> . . .salė pradeda klykti, perrėkdama plyštančio orkestro juodų žaibų trenksmą, ir pasidaro visiškai tamsu, ir tu prisimeni fioletinį žuvusio kareivio veidą (kovos dar tebevyko vakarų Berlyne), — o vėjas supa vienintelį visame kosmose žiburį ir beria tau į akis smulkų lietų ir sausai šlamančius neįžiūrimo medžio lapus.

Tokia Radausko atotrauka nuo betarpiškos tikrovės gali reikšti ne vien psichologinės būsenos pasikeitimą, bet veikiausiai — ir svarbiau — sąmoningą kūrybinį metodą, reikalaujantį objektyvumo ir todėl — atitokimo.

* * *

Nežymiai, smulkiais žingsneliais, kurių visų nei atmenu, nei gal pats pastebėjau, vyko mano artėjimas su Radausku, pasibaigęs vėliau draugyste tiek artima, kiek aplamai buvo galima su Henriku suartėti, — o tai reiškia,

kad nematoma pertvarėlė visada tarp mūsų išliko. Kažkur toje eigoje mes perėjome į pirmuosius vardus, į „tu" (tai anaiptol nebuvo įprastinis dalykas su Radausku — nelengvas, tiesą sakant, ir man). Čikagoje jis praminė mane „Jorge", nes jam patiko ispaniškos mano vardo formos skambėjimas; juo pasekė keli kiti artimi bičiuliai. Ten mes susitikinėjome beveik kiekvieną savaitgalį, ypač — šeštadieniais, ir tos laisvos dienos su Radauskais buvo tikra šventė, tokia kontrastinga su mūsų bukais darbadieniais sandėly.

Dirva buvo paruošta dar stovyklinės išeivijos pusalkaniais, apskurusiais, bet laisvais nuo rūpesčio rytdiena laikais. UNRRA močiutė palaikė mūsų kūną ir sielą viename gabale, davė pastogę — nors ne visada nekiaurą — mūsų namų netekusioms galvoms, leido nekibti tuoj į sunkius darbus, jei pasitenkinome kuklia savo dalia, ir mes po visą vakarinę Vokietiją įnirtusiai steigėm dainos ir šokio ansamblius, vaidinom, koncertavom, steigėm mokyklas, leidom laikraščius, rašėm daugybę atsiminimų, „kaip mes bėgom iš tėvynės", daugybę novelių, eilėraščių, net romanų. Tam tikra prasme ne vien Radauskas buvo atsiribojęs nuo vergavimo kasdienybei — mes visi buvome išmesti iš įprastinio, ramaus, tvarkingo, pramatomo gyvenimo. Ir tatai sudarė nejuokais kūrybingą atmosferą. Aš tęsiau savo Vilniuje pertrauktą, vos pradėjus, režisierinę karjerą ir su entuziazmu statčiau Detmolde Rūko „Bubulį ir Dundulį" — smagią, stilizuotą kaimo buities komedijėlę, su kuria apvažinėjome amerikiečių ir britų zonas nuo Kielio ir Flensburgo šiaurėje iki Kempteno pietuose. Paskum, „Aitvarui" Detmolde iširus, su nemažesniu entuziazmu dirbau su Hanau „Atžalyno" būriu, su kuriuo — apie dešimčia metų anksčiau, nei Lietuvoje — pastačiau Kazio Binkio „Generalinę repeticiją", Cliffor-

do Odets dramą „Raketa į mėnulį", Vinco Adomėno „Svetimas plunksnas" (kurias ištisai iš savo puikios atminties buvo atkūrę Algimantas ir Marytė Dikiniai. . .). Repetavom, vaidinom, važinėjom, planavom šaunią ateitį. . .

Ir tuo pat metu, aristokratiškai nutolęs nuo viso šio linksmo lagerinio jomarko, Reutlingeno bute savo brandžią, puikią poeziją rašė Henrikas Radauskas. Jį su žmona supo ir visiškai skirtinga atmosfera: knygos, meniški prancūzų filmai, koncertai ir spektakliai iš Paryžiaus. Tik prancūzai savo tvarkomoje pietinėje šalies dalyje rūpinosi ne vien makaronų, bet ir kultūros importu, ir jų karių teatrai dosniai tais turtais dalinosi su įvairių tautų subėgėliais.

Į šį tad iš tolo masinantį kultūros židinį, it kokie piligrimai, kartą patraukėme mudu su Antanu Škėma. Tai nebuvo taip paprasta — aplankyti Henriką Radauską. Mus skyrė tarsi svetimos valstybės siena tarp amerikiečių ir prancūzų zonų. Leidimo jai pervažiuoti neturėjom. Tad reikėjo išsiaiškinti kone kontrabandinius kelius bei takelius ir švabų pievomis pereit į aną šviečiančią, bet mums užgintą pusę.

Škėma nebuvo linkęs į skautiško pobūdžio iškylas, bet noras aplankyti Radauską, su kuriuo jis anais laikais susirašinėjo ir kurio skoniu pasikliovė, prašydamas pastabų apie savo ankstyvąją prozą ir, turbūt, dramą, — nugalėjo abejones. Mudu traukiniu iš Augsburgo rytą nuriedėjome iki paskutinio leisto miestelio ir iš jo begaliniais šlapiais ir šaltais laukais — protarpiais, berods, sniguriavo — pasileidome į pietinę pusę. Teko varlinėti ratu aplink kažkokias balas, apsupo mus vienu tarpu didžiausia avių banda, o eidami į saują namelių, atsidūrėme prieš parašą, kokio labiausiai stengėmės

išvengti: Gendarmerie Française — buvo didelėm raidėm lentoje išrašyta prie vienos trobelės. — „Dabar klius," — pagalvojau ir pusiau instinktyviai ėmiau gudrauti: ramiai skaityti tą parašą, sustojęs prie pat namo, lyg būčiau šioje apylinkėje visai teisėtas turistas. Nuošaliai ties namo kampu Škėma juokėsi iš mano „vaidybos". Vaizduodamas ir toliau nekaltą bei ramų, prisijungiau prie jo — joks žandaras iš trobos nepasirodė — ir mudu tęsėm savo kelionę be tolimesnių kalėjimo pavojų. Sušalę, išalkę ir išvargę, pasiekėm kažkokį kitą „-ingeną", jau prancūzų zonoje, kuriame ilgokai reikėjo laukti traukinio, ir pagaliau vakare atsiradome Reutlingene. Neatmenu, kaip radome Frau Reiber namus. Radauskų bute buvo kaip rojuj — šilta, vaišinga, draugiška. Kambarys buvo ne su lageriniais, bet su tikrais, žmonių apgyventais baldais — sofomis, foteliais, bufetu, kuriame švitėjo stiklai, su abažūru ties valgomuoju stalu. Uniformuota Radauskienė vaišino mus pareigūnės gaunamomis gerybėmis, ir vidury malonių pokalbių, vos spėjęs pasiskųsti kankinančia nemiga, Škėma užmigo, sėdėdamas sofoje. Tą pačią sofą kiek praplatinus, Radauskienė davė mudviem po vilnonį kareivišką miegamą maišą ir suguldė greta. Tuo metu dar ir trečią tokį šakalio storumo pakeleivį būtų buvę galima toje sofutėje ištiesti.

Kitą dieną buvome pavedžioti po miestą, parodyta mums ir Radauskienės įstaiga, aplankėme draugą, dar kažką susitikome, sužinojome apie vietinį lietuvių ir prancūzų gyvenimą. Neatmenu, apie ką būtent šnekėjome su Radausku. Tik žinau, jog ir mane Radauskus supanti atmosfera pagavo ir atgaivino. Giliai pajutau, koks brangus tasai verčiantis pasistiepti bendravimas su Henriku Radausku — bendravimas, apie tą laiką iš tikrųjų prasidėjęs.

* * *

Buvau — ir visada tai jutau — jaunesnis. Septyneri metai skirtumo — tai ne daug ir ne maža. Bet lygino atstumą tai, kad pasijutome mėgstą ir vertiną daugelį tų pačių dalykų. Mano jaunesnių dienų didžiausias, priblokiantis susižavėjimas buvo Boriso Pasternako poezija. Kadaise, dar devyniolikamečiui, pakliuvusi į rankas jo knyga *Sestra moja žiznj* — „Sesuo mano buitis" buvo man didžiulis genialios poezijos išgyvenimas, tikra reveliacija. Bet iki tol neturėjau su kuo pasidalinti — niekas, atrodė, uždaresnio Pasternako suprasti nenorėjo. O štai sutikau Radauską, ir jis pasirodė labai mėgęs ir vertinęs tą nuostabų poetą. Jau vien tatai mus suartino. O bendrų susižavėjimų buvo ir daugiau — poetais, rašytojais, dailininkais, muzikais, teatro ir filmo pažibomis.

Dabar man atrodo, kad Radausko pripažinimai bei pamėgimai, kaip ir jo griežti atmetimai bei pasmerkimai, buvo ne spontaniški, bet rėmėsi jo susidarytu estetiniu kriterijum, tiksliu ir nenuolaidžiu, kaip įstatymas. Jame centrinę vietą užėmė atitinkamo meno formos valdymas, — formos, kaip ją suprato Radauskas, — o tik šalutinę ir kai kada net neigiamą rolę tevaidino visas „pašalinis" turis: idėjinis, filosofinis, religinis, socialinis, tautinis ir t.t. Šiuo kriterijum buvo seikėjami poetai, tapytojai, muzikai. Dėsniai, be abejo, buvo susiformavę gan anksti — Radausko jaunystėje, studijų metais, tad juose atsispaudė ir laikotarpiui drąsios, formalistinės literatūros teorijos, ir požiūris į dailę, kaip impresionistų išlaisvintą nuo sustingusio akademizmo bei nekūrybiškai gyvenimą kopijuojančio natūralizmo. Ano laikotarpio avangardinės mintys tačiau paliko pilnutinę laisvę žavėtis dailėj ir muzikoj visais didžiuliais lobiais, kurie buvo sukrauti senesniais šimtmečiais — geriausia, ligi nelemtos

devynioliktojo amžiaus pradžios, kurioje tik nenoriai teko daryti išimtį kokiam nors Chopinui. Todėl nuosekliai, pagal tą kriterijų, buvo saugu žavėtis Vivaldi ir visu italų barokininkų pulku, kone dievinti Mocartą ir Bachą, bet pradėti raukytis nuo Beethoveno, šaipytis iš Brahmso „aimanų", iš Berliozo „pamišusių dramblių siautėjimo" ir taip — ligi išlaisvinančių Debussy garsų. Po to vėl buvo drąsu džiaugtis Bela Bartóku. Šisai estetinis kriterijus skelbia modernių ieškojimų drąsą, bet ne įžūlumą: su avangardiniais išsišokimais tikrojo meno nesukursi.

Apytikslė paralelė būtų dailėje, tik jos didysis menas būtų pradėjęs smukti kiek ankstėliau, atsigautų su Manet, Monet, Renoir, su Cézanno ir Van Gogho kūryba, o išeitų iš krašto su abstraktistais.

Kiek daugiau įvairių „bet" ir „jeigu", išimčių ir, atrodytų, nenuoseklumų atsiranda paties Henriko Radausko žodinio meno srity — poezijoje. Sakysim, bet koks pabrėžtas jausmingumas neleistinas mūsų laikams, bet aukštai vertinti sentimentalų Heinrichą Heinę visai ne gėda, nes jį „išgelbsti" drąsūs kontrastai bei rimai, ironija ir humoru nuskaidrintas skepticizmas. Nors poetinis žodis nėra vien vaizdo, ritmo ir muzikos nešėjas, ir iš jo neįmanoma išplėšti tiesioginės prasmės, bet poetui atsiremt į prasmę jau neleistina. Paul Claudel yra plepus senukas. O mano susižavėjimas Amerikoje T.S. Elioto kūryba — grynas nesusipratimas, jei ne visų idealų išdavimas.

O kadangi kad ir paprasto metro bei rimavimo valdymas yra jau dorybė, tai Benedikto Rutkūno eilėraščiai vertintini patenkinamu pažymiu, o Algimanto Mackaus — visai nepriimtini. Ir vėlesniųjų laikų bičiulis Alfonsas Nyka-Niliūnas yra parašęs gerų eilėraščių, bet kitur privėlęs viską sugadinančios miglotos filosofijos.

Beje, pastarasis teigiamas nėra citata, tik bendras įspūdis iš gan diskrečių pasisakymų. Nežinau, ką iš lietuvių Radauskas pripažino be sąlygų.

Štai, tik keletas vardų, kuriuos Radauskas visada minėjo, dažnai citavo su pilnutine pagarba: iš senesniųjų prancūzų — Verlaine, Mallarmé ir Valéry. Nedrįsčiau minėti kitų didžiųjų, nebūdamas tikras; ir nežinau nei vieno šiuolaikinio. Iš vokiečių — ir gal iš visų kraštų aukščiausiai — Raineris Maria Rilke. Kiti — Hofmannsthalis, George. Iš lenkų — pirmiausia Tuwimas, po jo Lechonis. Bet būdavo minima ir eilė kitų. Iš rusų — Pasternakas, Mandelštamas, Achmatova. Vienu ar kitu atžvilgiu, su rezervais ar iš dalies tepripažindamas, minėdavo Bloką, Sologubą, Cvetajevą, Chodasevičių, berods ir kitus. Anglų bei amerikiečių poeziją, vėliau išmokęs kalbos ir neišvystęs jos pajautimo, Radauskas bus mažiau pažinęs ar pamėgęs. Bet atmenu pripažįstant Dylano Thomas talentą.

Toks Radausko Parnaso gyventojų — neabejotinai nepilnas — sąrašas. To ekskliuzyvaus klubo narius verta sužymėti, nes jie nėra kaprizingų nuotaikų ar laikinų susižavėjimų žybtelėjimai, bet pastovi atranka pagal minėtą griežtą kriterijų. Tai, ką Radauskas vertino, jis ir pats savo poezijoje siekė.

* * *

Galvojimas apie Henriką Radauską neišvengiamai verčia pasukti iš gyvenimiškųjų takų į Parnaso šlaitus; prisiminimas žmogaus grąžina į jo posmus. Bet dabar tegu jis ir vėl nusileidžia pas mus žemėn akmenuotu kalno takeliu, — vidutinio ūgio, anksti praplikusia didele galva, kiek per kelius išklerusia eisena — lyg būtų kavaleristas. Jis nusišluosto stambų prakaitą nuo kaktos, pasitaiso

akinius, kurie kažkodėl šonu pakrypsta ant stambokos nosies. Kur mes esam?

Čikagoj. F. W. Woolwortho prekių sandėlyje, netoli nuo Midway aerodromo. Radauskas — stropus, pareigingas — jau stovi ties kartono dėže, pasirengęs darbui. Vos suskamba signalas baigti pertraukai, kada kiti darbininkai tik ima tingiai keltis ir palengva grįžti per sandėlio duris prie savo darbų, Radauskas jau pakuoja, susikaupęs, sušilęs. Kaip didelės pupos, laša nuo aukštos kaktos prakaitas. Nepertoli ir aš imu stumdyti plokščią, žemą vežimą, kraudamas ant jo visokių dydžių paketus. Tolimesniame kampe darbuojasi sunkiai pakeliąs šitą vergovę Marius Katiliškis — jis, kurs, baigęs darbą, pašiaušęs ūsus, neria iš sandėlio gelmių, kaip iš gaisro. Įvairiais laikais čia praėjo nemaža lietuvių ateivių, žymių ir nežymių, jaunų ir senų, senosios emigracijos ir naujai atvykusių. Čia dirbti Radauską prišnekinau 1951 metų pradžioje, ir jis liko sandėlyje ligi pat 59-tųjų metų. O aš pats pabėgau 52-ais į New Yorką, ten vedęs — į Vašingtoną. Iš čia laiškais ėmiau skatinti Radauską pabandyti gauti nefizinį darbą sostinėje. Pagaliau, nugalint jo paties skepticizmą ir biurokratines kliūtis, su mano buvusios žmonos Aušros Bendoriūtės anketų pildymo menu, su amerikiečių poeto Randall Jarrell, per mus pažinusiu ir pamėgusiu jo poeziją, palaiminimu, — Radauskas tampa Kongreso Bibliotekos Vašingtone tarnautoju. Tai — paskutinis etapas.

Amerikinė Henriko Radausko gyvenimo dalis prasidėjo atvykimu į Waterbury miestą Connecticute, iš kurio tolimesni jo giminaičiai buvo parūpinę imigracijai reikalingus dokumentus — afidavitus. Tai įvyko 1949 metų rudenį, ir trumpas Radausko gyvenimo Naujojoj Anglijoj etapas paliudytas vieninteliu, ten lapkričio mėnesį parašytu eilėraščiu „Vakarinė aušra" — ta

nuotaikinga, nuolat persiliejančia iš plano į planą, tarsi japoniška miniatiūra.

Kai tų pat metų Kalėdoms nuskrendu pas Nyką-Niliūną į Baltimorę, ten jau randu ir neseniai atsikėlusius, Nykos atkviestus Radauskus. Kiek atmenu tas kelias jau tolimas dienas, nors mes visi tada buvome tik pastatę kojas šiame naujame krašte, tik pradėję dirbti neįprastą, fizinį darbą, kuriame neturim jokio patyrimo, bet mūsų nuotaika — kuo puikiausia, nepaisant tuščių kišenių. Jėgos dar neišsekusios, darbai — negąsdina, bėdos — greičiau komiškos, anekdotiškos, negu rimtos. Mes plavinėjame po senas gatves, stebėdamiesi prie kiekvienų durų būtinai prilipdytais dviem baltais marmuriniais laipteliais, nustebę žiūrim pro atdarą rūsio langą į kažkokios besikratančios, besisukančios sektos susirinkimą, Lietuvių salėje pirmą kartą paragauname vietos skanėsto — krabų drauge su aktorium Juozu Palubinsku ir aplamai — draugaujame bei juokaujame kažkaip ypač šiltai, savo naujo likimo susieti. Tarp Radausko ir Nykos prasidėjusi Vokietijoj, nuo Baltimorės ligi Radauskų mirties nenutrūksta ir artima draugystė su Nyka ir jo žmona, tapytoja ir šokėja Sandra. Iš tikrųjų, paskutiniame Radausko gyvenimo laikotarpyje Vašingtone tik Nyka su Sandra ir aš liekame nuolatinė Radauskų draugija per visas Kalėdas bei Velykas, vardadienius bei gimtadienius, ar šiaip išvykas ir pasižmonėjimus.

Kai dabar pavartau Radausko anais senais Baltimorės laikais datuotus eilėrašius, randu juose ne vien idiliškas nuotaikas, kokias prisimenu iš anų smagių Kalėdų. Nes tai ten 50 metų liepos mėnesį rašytas „Saulėlydis", kuriame jis rašo posmą, vėliau man atrodžiusį pranašingu:

Sumaišęs vėją su vynu,
Išgėręs, gatvėmis einu,
Jieškodamas lengvos širdies,
Linksmos, karališkos mirties.

Rinktinėje Radausko knygoje, *Eilėraščiuose*, „Strėlės danguje" rinkiny yra keturi Baltimorėje datuoti dalykai: „Praeivis" (49.XII - 50.I), „Naktinis pasimatymas" (50 m. sausis), „Apolonas" (50 m. gegužė) ir „Neištikimas mylimasis" (50 m. rugsėjis). Bet palaukę dar penkeris metus, į *Žiemos dainą* sudėti dar keturi baltimoriški eilėraščiai: be cituoto „Saulėlydžio", dar „Žiaurus pavasaris" (50 m. kovo 17 d.), „Afroditė ir Narcisas" (50 m. kovas-balandis) ir „Gegužis" (50 m. gegužė).

* * *

Baltimorėje Radauskai tepabūna nevisai metus. Tegu ten Radauskas, kaip jis pats juokavo, kurį laiką dirbo itin „poetišką" darbą — lygino mažame fabrikėlyje popierines gėles, bet už tą poeziją jam temokėjo zuikio ašaras — 75 centus į valandą. Sunku buvo ir su kitais fiziniais darbais. Tad, tų pat metų rugsėjy jau mudu su Škėma pasitinkame Radauskus Čikagoje, geležinkelio stotyje, ir vežame taksi į naująją buveinę pietinėje miesto dalyje, Škėmos aprašytoje Greenwood avenue. Ar mudviejų abiejų su Škėma, ar mano vieno prišnekinti, Radauskai sutiko paieškoti laimės — t.y. darbo Čikagoje, ir šioje apylinkėje, kur tuo metu glaudėsi Škėmai, aktorius Kazys Gandrimas ir aš, o už kampo gyveno dailininkai Albinas Elskus ir Jurgis Daugvila, Radauskams teks praleisti eilę gyvenimo metų.

Beriedant mums iš miesto bene Archer avenue pradžia, matau, kokiu nusigandusiu žvilgsniu

Radauskienė žvalgosi į nykią aplinką, tuos tuščius plotus, kuriais vėjas varinėja šiukšles ir dulkes, į tuos nepralenkiamo bjaurumo sandėlinius ir dirbtuvėlių pastatus, — bandau surasti paguodos žodį, kuris lyg pateisintų ar sukilnintų tą pirmąjį slegiantį įspūdį. Ir sakau beveik išdidžiai, it senas čikagietis: — „Matote prieš akis tipingą industrinį peizažą". Vėliau man ne kartą atsirūgo tas „industrinis peizažas" sarkastiškais ar Radausko, ar Škėmos priminimais. Gi Radauskienė prie Čikagos prisiriš.

O tuo tarpu prisiviliojam į „vargšų motiną Čikagą", tai turim ir pagelbėti darbo surasti. Paprasčiausias būdas — nuo pat ryto atsiskleisti didžiulę *Chicago Tribune* paklodę bei jos darbo pasiūlos lapus ir rūpestingai peržiūrėti, kur mes galėtume tikti — mes, kurie iš tiesų jokiems iš tų darbų netinkame. Vieniems darbams neužtenka raumenų, kitiems — mokėjimo, praktikos, dar kitiems — anglų kalbos, kurią žodžiu suprasti mums daug sunkiau, negu iš rašto. Tad lieka tik patys nesudėtingi darbeliai.

Vieną rytą džeržgiančiu tramvajum visi trys, Radauskas, Škėma ir aš, nusibaladojam į nedidelę dirbtuvėlę, kurioje pragariškam presų trenksme visi gaunam darbo: lankstyti metalines stalų ir kėdžių kojas. Kiekvienas atsistojam prieš savo mašiną ir darom tą patį stulbinančiai vienodą judesį, kuris verčia pasijusti prastu priedu prie mašinos: paimi dešinėj iš dėžės tiesų metalo vamzdį, įkiši į atsivėrusį plyšį, presas spūsteli sulenkdamas lengvu lanku tą būsimo stalo ar kėdės koją, ir numeti ją į kitą dėžę kairėje. Ir taip aštuonias valandas kurtinančiame triukšme. Aš neilgai teištesiu — metu ir ieškau kitokio darbo. O Škėmą ištinka nelaimė: gal dėl nuovargio negana budrus (mes vakarais tuo metu repetuojame jo dramą „Živilę", kurią aš režisuoju ir

Vera ir Henrikas Radauskai Olandijoje 1961 ar 1962 m.
Henrikas Radauskas savo bute Vašingtone apie 1968 - 69 m.

kurioje jis pats vaidina), jis drauge su metalo vamzdžiu įkiša į presą viršutinį nykščio slankstelį. Kaip Radauskas sako, jis surinka tokiu baisiu balsu, kad visi ir per triukšmą išgirsta, sulaiko mašinas, meta darbą... Sutrintą dalį tenka amputuoti. Kol sugyja, Škėma negali dirbti jokio darbo. Kuriam laikui padeda nebloga pagal anų laikų visų mūsų padėtį kompensacija. Kreivoka šypsena Škėma pasakoja man, kaip po nelaimės prie jo pribėgo Radauskas. Metė žvilgsnį į sukruvintą nykštį, bejėgiškai numojo ranka ir nusisukęs nubėgo. O, tiesą sakant, kuo jis galėjo padėti greitajai pagelbai?

Radauskas gi lieka — sąžiningas, darbo nemetantis Radauskas — lankstyti tų prakeiktų geležų dar pusmetį. Kol po daugelio nevykusių bandymų — muziejaus, dviejų televizijos fabrikų, metalo liejyklos ir odos rėžių pjaustymo — įsitaisau gana moderniame, erdviame Woolwortho sandėlyje prie paketų ir prišnekinu Radauską ten pereiti. Ir juk tikrai palyginti čia puikus darbas — nei pavojaus susižalot, nei perdidelio fizinio sunkumo, nei baisaus, mechaniško vienodumo.

Ir vis dėlto, kai savaitgaliais išsinerdavom iš sandėlinės atmosferos ir, vaikščiodami po puošnųjį miesto centrą su jo muziejais ir bibliotekom, staiga atsidurdavom prieš krautuvės užrašą — F.W. Woolworth, kažkaip skaudžiai nusmelkdavo širdį. Lyg būtume išpurtyti iš malonaus sapno į tikrovę.

* * *

O mes mokėdavome tas laisvąsias dienas paversti sau švente. Tipišką šeštadienį aš atriedu pas Radauskus tramvajum iš ryto, ir mes trise traukinuku, einančiu išilgai Mičigano krantų, besišnekučiuodami nuvažiuojam į centrą. Radausko programoje — visada, be išimties, ėjimas į Meno institutą Mičigano avenue. Užlipę tuoj

pro liūtus į holą (tik vieną kartą gavome kiek padrebėti lauke, kai vidun netilpo minios, atėjusios žiūrėti apžvalginės Van Gogho parodos), pirmiausia užsukam į kelias mažas galerijas, kuriose nuolat keičiamos fotografijos parodos. Paskum, pro šalį didžiulio El Greco, — pusnuogio elgetos šalia šv. Martyno, sėdinčio ant galingo arklio, — įsukam į tapybos rinkinius. Pavaikštom po „senius", pažiūrim, jei yra speciali vietos dailininkų ar kitokia paroda, ir tada — svarbiausion vieton: Chester Dale kolekcijon, kur kabo tirpstančios Renoiro mergytės, Henriko mylimi Degas, Monet, Cézannai, Matisso Odaliska, jauni Picasso, puikūs Braquai — visų nesuminėsi. Henrikas, kuris taip sugeba rasti taupų ir taiklų žodį eilėraštyje ar straipsnyje, prieš tuos kūrinius dažnai lyg žadą praranda. Jis myli juos nemažtančiu aistringumu. Jautrus dinamikai, jis nori pasakyti, kaip kunkuliuoja to spalvos ar ano debesys — ir tepasako su visa širdimi: — Uch!

Jei turim dar sveikatos, žygiuojam į šiaurę gražiausiąja Čikagos Mičigano avenue, tiltu per upę pro baltą Chicago Tribune bokštą (aukštų apvaliųjų bokštų dvynių dar nėra), ligi vienoje skersinių gatvių prieiname nedidelę privačią galeriją, kurią savo tarpe vadiname milionierių klubu. Ten ne kartą matome rinktines, kartais — retas parodas, privačių kolekcionierių (iš tikrųjų, be abejo, milionierių) išstatytus lobius.

Kitas būtinas sustojimas — viešoji biblioteka ir jos svetimų kalbų skyrius. Tai jau labiau Radauskienės viešpatija. Tuo metu dar nedirbdama (vėliau ir ji bent keletą metų kažkur darbavosi), ji turi laiko skaityti — ir godžiai ryja knygas, dažniausiai — prancūzų arba rusų kalbomis. Mus pasitinka maloni senutė — to skyriaus vedėja, žydė iš Rusijos. Ji kartą patarė Radauskui ir man — vartėme prie lentynų kažkokį poezijos rinkinį —

pasiskaityti „gerą poetą Simonovą". Ji tai sakė truputį žydiška intonacija, pro šalį nukirčiuodama, ir nuo to laiko mes savo tarpe jos pačios kitaip ir nevadinom, kaip Madame Simonova. Jos tikros pavardės tikriausiai ir Henrikas nežinojo, tad kartą, kažko jos klausdamas, jis tik tik nepavadino jos mūsų prasimanyta „Simonova" — ir tai dar staiga prabildamas bent kiek žydžiuodamas. Radauskienė pasipiktino tokiu Henriko „išdykavimu", bet geroji senutė, berods, nieko nepastebėjo. Ji ir toliau skundėsi, kad kažkokie neįvardinti „jie" nieko apie literatūrą neišmano. Štai, žiūrėkit, romaną, kurio pavadinime yra Volga, „jie" padėjo į goegrafijos skyrių! Apsikeisti žodeliu kitu su Madame Simonova, pasirenkant knygas, taipgi buvo tradicinė savaitgalio pramoga.

Ten, prie pat Čikagos orkestro rūmų, būdavo — o kažin, gal ir šiandien tebėra? — mažas kino teatras, kuris šiame super-amerikietiškame didmiestyje specializavosi tada retais dalykais: prancūziškais arba itališkais filmais. Ir tai dažnai esti mūsų popietės dalis: čia mes atsigaunam ar nuo vaikščiojimo kaitroje, ar kandžiame Čikagos žiemos vėjuje, žiūrėdami ką nors puikaus, kaip Raimu farsą „Duonkepio žmona". Arba Pagnolio trilogiją iš Marselio uosto.

Paskutinis sustojimas — tiesą sakant, du paskutiniai — vyninė Clark gatvėj, kur įsitaisėm draugą — patikimą patarėją. Čia kiekvienas pagal savo skonį išsirenkam po vyno butelį, dažniausiai prancūziško, mudu su Henriku pirmiau išsiaiškinę, kuo šįvakar Radauskienė žada maitinti. Nuo to priklauso — baltas, raudonas ar rosė. Žmonai Henrikas dažnai paima sauterno — jai patinka saldesnis vynas, sau pasirenka burgundišką. Aš mėgstu paragauti ką nors neragauta. Bet paklaustas apie japonų „sake", mūsų draugas pataria susilaikyti.

Ir pagaliau — netoliese krautuvė su delikatesais, gera kava, — skanėstais, kuriems abiejų Radauskų gomuriai yra gerai ištreniruoti ir visada alkani. Mėgsta juodu abu rinktiniais dalykais užkąsti (tiesą sakant, tai labiau pasireikš vėliau — jau Vašingtone, su geresniu Henriko uždarbiu), geru vynu palaistyti, valgo nemažai ir kažkodėl — labai greitai. Ką nors bepasakodamas, aš dar pusiaukelėje, o pas Henriką ir Verą jau tuščia lėkštė. Ir jie nekantriai laukia pavėlavusio, kad galėtų prieiti prie sekančio patiekalo.

Šnekučiuodami vengiame kalbėti apie savo kasdienybės buveinę-sandėlį. Tuo metu berods dar aktyvūs *Literatūros lankai* — kalbame apie juos, ar kitur paskelbtus straipsnius, naujas knygas, nukrypstam į žmones, į draugus, esamus ir buvusius, Radauskienė turi daug teatrinių prisiminimų iš tokių laikų, kada aš dar mokyklos suolą tryniau. Henrikas gi ima mintinai sakyti savo mėgiamiausių poetų eilėraščius — vokiškai, rusiškai, lenkiškai. — „Na, Jorge, kaip tas Pasternako?" — ragina ir mane, nes vieną eilėraštį, iš kažkur išsirašęs, moku, kurio nėra jo rinktinėje knygoje. Bet dažniausiai ir dešimtis kartų skaitytų bei iš Henriko girdėtų aš ištisai neatsimenu, tik fragmentais, o jis, rodos, galėtų kalbėti eilėmis visą vakarą. Pereina į Rilkę, Achmatovą, Mandelštamą, Tuwimą, Heinę. . . Geras vynas puikiai derinasi su poezija.

* * *

Dažnai esame tik trys. Bet iš tų Čikagoje, kurie neretai būna kartu, tėra keli žmonės: Antanas Škėma, kuris gangreit išnyksta iš akiračio ir grįžta į New Yorką; leidėjas Vytautas Saulius, kuris su dideliu pasišventimu, jokio kapitalo neturėdamas, jau pirmųjų Amerikoje metų bėgyje sugebėjo dailiai išleisti Radaus-

ko *Strėlę danguje* (o dar prieš tai Romoj — Vytauto Mačernio *Vizijas*) ir kuris po to leido ir kitas Radausko poezijos knygas; ir dailininkas Žibuntas Mikšys, kuris laikui bėgant pasidaro ypatingas Veros Radauskienės globotinis, traktuojamas labai motiniškai, o jis atsilygina dideliu jai dėmesiu ir jautrumu.

Jau vėliau, kai buvau išsikėlęs iš Čikagos pirma į New Yorką, o paskum į Vašingtoną, artimesni Radauskams pasidaro Vytautas ir Salomėja Valiukai, jis — buvęs Kauno teatro aktorius, dabar įsigijęs inžinieriaus profesiją, jinai — dainininkė.

Pagaliau, negalima nepaminėti dar vienos ypatingos Radauskų bičiulystės — bemaž „epistolarinio romano" — su Ivaru ir Astride Ivaskais. Abu jie — jauni baltiečiai, jis estas, ji latvaitė, abu poetai ir profesoriai, tuo metu dėstę dar Minnesotoje vienoje kolegijoje, ir abu — meno entuziastai, literatūros, ypač — poezijos. Žodžiu — Radausko pasaulio žmonės. Į universalų Ivasko dėmesio ratą pateko ir Henriko kūryba. Kažkaip užsimezgė tarp Henriko ir Ivasko intensyvus susirašinėjimas, o vėliau ir asmeniškais kontaktais jie sutvirtino tą laiškinį ryšį, kuriam poezijos ir meno temų niekada nepristigo, ir šiandien Ivaskas turi bene pusantro šimto Henriko laiškų.

Grįžtant prie Žibunto Mikšio, tai aš pristatau jį vieną pavakarę į Radauskų butą, neabejodamas, kad daug bendrų interesų — dailės, teatro, literatūros — turėtų juos suartinti. Taip, suartina — ir ilgam. Tačiau ne iš karto, nes pirmasis Žibunto vizitas lengvai galėjo likti paskutiniuoju. Belaukdami šeimininkės kvietimo prie stalo, apie ką gi juodu ims kalbėtis, jei ne apie meną. Tema, sakytum, nekaringa, humaniška, o ir diskutuoja du nuoširdžiausi meno mylėtojai. Ir bematant susiginčija, abu įsikarščiuoja, kaip tokiais atvejais ne

jiems vieniems pasitaiko — ima vis kategoriškiau tvirtinti priešingus dalykus, ligi visai susipyksta. Henrikas, jeigu — jo nuomone — tvirtinama nesąmonė, nesiskaitys su jokiu svečiu, vyru, moterim ar Anglijos karaliene. Žibuntas taipgi nelinksta nuolaidžiauti. Ir susikirtimas — arti skandalo. Ir tik Vera Radauskienė, taikos angelas, išgelbsti padėtį, šokdama raminti, nebeleisdama piktai išbalusiems oponentams beįsimaišyti į jos taikingų žodžių srautą, vieton alyvų šakelės — pasiūlydama skanius pietus su vyneliu. Taip karo kirvis pakišamas pastalėn, tolimesnės kalbos ne tiek nuotaikingos, kiek mandagios, su lediniu pamušalu.

Tolimesnėje bičiulystėje Žibunto santykiai su Henriku ir lieka tik korektiški, bet su Radauskiene — pabrėžtinai šilti. Ir ji laiko Mikšį „savo draugu", kartą pasakydama man, kad Nyka ir aš vistik esame pirmiausia „Henriko draugai". O Žibuntas ir vėliau, iš Paryžiaus, nepamiršdavo savo draugės asmeninių švenčių ir visada laiku atsiųsdavo jai sveikinimą su savo piešiniu. Tokiomis dienomis Radauskienė nepraleisdavo progos tuo pasidžiaugti, o Henrikas — nutaisyti lyg nepatenkintą veidą. Kartą net apsimetė ketinąs tokį Žibunto sveikinimą jai sudraskyti. Pavyduliavimas kartais gali reikšti komplimentą. Jis mokėjo ir žaisti.

* * *

Kai bandau pats sau atsakyti, kodėl Radauskas, tas ne vien talentingas, protingas ir reto humanistinio išsilavinimo žmogus su jo meile žmogaus kūrybai, kartais būdavo toks nesivaldančiai aštrus, prisimenu ir eilę kitų gimininių atvejų. Štai, jis prikimba prie jaunos aktorės, turėjusios nelaimės pareikšti jam, jog ji mėgstanti poeziją, ypač Rilkę. — „O kas būtent iš Rilkės eilėraščių jums labiausiai patinka?" — klausia jis, prikišęs arti savo

įtarumu užsidegusią galvą. — „Na, panele, juk jeigu patinka, galėtumėt paminėti nors vieną eilėraštį?“ Mergina sumišus sakosi taip pagauta negalinti prisiminti pavadinimų, jai daug kas to poeto patinka. — „Na, o vis dėlto nors vieną pavyzdį“, — imdamas jau pykti ir piktintis reikalauja Radauskas, ir pokalbis pritraukia būrelį kitų klausytojų. Merginai taip ir nepavyksta nieko paminėti, ir Radauskas palieka ją ramybėje tik tada, kai jaučiasi įrodęs, jog ji kalba apie tai, ko nežino.

Kodėl? Kam reikėjo tą svetimą jam žmogų pastatyti tokion nemalonion padėtin? Argi jis tuo būdu būtų norėjęs parodyti savo pranašų išmanymą? Man rodos, jokiu būdu ne, ir priežastis yra kitur. Nes, kaip Mikšio, taip ir jaunos aktorės, tiek dar daugeliu kitų atvejų, kurių visų neverta nė minėti, jo opų reagavimą bus sukėlusi kokia pastaba apie poeziją ar meną, — ne šiaip koks gyvenimiškas, politinis ar kitoks teigimas. Pastaba, kurią jis pajuto kaip išpūstą, ar žinojimu neparemtą. Ir tada jis, iki savo gelmių užgautas, puola ginti, kas jam iš tikrųjų yra vienintelė šventenybė žemėje. Kitas panašiai įsikarščiuotų tautybės, ideologijos, religijos klausimais, pajutęs panieką savo įsitikinimams. Radausko religija buvo menas, jis buvo nuoširdus, gal net fanatiškas tos religijos ir išpažinėjas, ir žynys, ir šitoje plotmėje jis stačiai negalėjo negirdomis praleisti profanacijos. Jis, kaip Don Kichotas, puola ginti šią neliečiamą sritį net tada, kai grėsmė jai iš tikrųjų tik tariama. Kiti žmonės gal ir mėgsta meną, muziką, poeziją, bet jiems tai nėra viskas, nėra vienintelė gyvenimo prasmė, kaip jam, ir todėl jie gali lengva ranka numoti į neišmanėlių tauškalus. Radauskas taipgi moka nusijuokti, ironiška pastaba palydėti, — kai jis susiduria su tuštybės manifestacija gyvenimiškoj plotmėj, — kokiais nors pavydais, pasigyrimais ar panašiai dėl uždarbių, mylimųjų, tarnybų, automobilių.

Bet nedėstyk jam, meldžiamasis, apie savo meilę menui, jei jos negali tuoj pat įrodyti, nesakyk, kad mėgsti poeziją, jei paskutinį eilėraštį skaitei gimnazijos suole iš reikalo! Neišmanai — pasakyk, jog ta sritis tau svetima. Esi aptiekorius, ar botanikas, ar boksininkas. Jis su tavim draugiškai apie tai pasišnekės, apklausinės, su savo nemažu smalsumu pasidomės. Tik nesibrauk purvinom kojom į jo šventyklą!

Jis gal net kiek liguistai įtaria kiekvieną naują jam žmogų apsimetimu. Kiek kartų tekdavo jį girdėti su dideliu nusistebėjimu sakant, kad, įsivaizduokite, tokį ir tokį susitikęs muziejuje! Koncerte! Toks ir toks mokąs kalbų ir skaitąs tuos pat poetus, kaip ir jis! O dar anas turįs didžiulę kolekciją meno knygų ir geros muzikos plokštelių! Visa tai — beveik su pasipiktinimu, jog braunamasi į jo sritį. Bet tą naivoką nusistebėjimą pakeičia pagarba, jei jis įsitikina, kad anas asmuo yra tikras pinigas — ne padirbinys. Gerbėjus, ypač žinovus ir tikrus autoritetus jis net ir pernelyg gerbia. Jų nuomonė — kanonas, nebandyk suabejoti. Žiūrėdamas į Cézanno nutapytą berniuką, jis prisimena, jog būta tokių kritikų, kurie prikaišioję anatomijos klaidas šiam tapybos šedevrui. Esą, berniuko ranka per ilga! Bet žymusis vokiečių meno kritikas (mano gėdai, pavardę pamiršau), tokiu priekaištu pasipiktinęs, pareiškęs: — „Šitaip nutapyta ranka niekad negali būti per ilga!" Ir kai Henrikas tą galutinį Cézanno apgynimą pacituoja, pats džiūgaudamas, — žinok, kad ginčas dėl rankos šį kartą ir visiems laikams išspręstas.

Henrikui labai būdingas prozinis eilėraštis „Degas" (Čikaga, 1953 m.) apie vieną jį žavėjusio tapytojo paveikslą: „. . .aš žiūriu į pasakišką Degas fotelį, putojantį oranžinėm ir žaliom dėmėm. Jis turėtų stovėti danguje, apsaugotas aukso grandinėm, idant kuris iš

dievų per klaidą nesumanytų į jį atsisėsti". Šimtaprocentinis Radauskas! Su jo pagarba žmogaus genijui — su abejingumu kitiems „dievams", iš kurių gali tikėtis meno neįvertinimo. Radausko poezijos skaitytojas pajus, jog kai jis mini ar Bonnardą, ar Domenico Scarlatti, ar Bacho fleitą, kuri gieda apie mirtį, „kaip apie pavasarį — ramiai", jis kalba apie tai, kas jam brangiausia, apie vertybes, dėl kurių verta gyventi. Taip jisai meldžiasi. Ir tai šitaip, manau, galima suprasti jo nepaprastą opumą — tariamą šiurkštumą bei arogantiškumą, kai šventiems dalykams kas nerodo deramos pagarbos.

Tik, aišku, — ne visam menui, ne kiekvieno kūrybai tokia beribė Henriko pagarba. Ne vien grafomanai ir tepliotojai neverti gero žodžio, bet ir pilkam vidutiniškumui Henrikas neturi daug kantrybės. Tačiau vis dėlto, pats perfekcionistas būdamas, rimtas, kad ir nedidelio talento pastangas jis vertina. Čia jis ne kartą pagirs ką nors sąlygiškai: „mūsų mastu" arba „mūsų sąlygomis" tas ar anas esąs neblogas. Turbūt, kito nors kuklus, bet pagarbus tarnavimas menui daug nuodėmių išperka. Nes atžagaria ranka darbo, nepilno atsidavimo, Radauskas ir talentui neatleis. — „Visą statinę medaus pagadina vienas deguto šaukštas", — ramiai ir neprieštaraujamai paaiškina.

* * *

Apie savo paties kūrybą Radauskas niekados nekalba. Ir jos niekam nesisiūlo paskaityti. To bruožo dar nežinodami, kadaise, pačioje mūsų buvimo Amerikoj pradžioje, mudu su Škėma ėmėm įkyriai prašyti Henriką paskaityti savo eilėraščių (juk kiti poetai tik ir laukia tokio paraginimo, arba net ir patys pasisiūlo), bet jis pirma mandagiai, kaip mums atrodė — iš kuklumo, kratėsi, o pagaliau ir visai pyktelėjo. Nieko nepešėme.

Tos pamokos nepamiršau ir daugiau niekados nei prašiau, nei klausinėjau, ar ką rašąs. Nemėgo Radauskas nei kaip nors atitrauktai kalbėti apie savo kūrybos procesą, ar kokias rūpimas jam temas, ar sprendžiamas problemas. Ypač vėliau, Vašingtono laikotarpyje, jis galėdavo prašnekėti ilgus vakarus su Nyka-Niliūnu apie poeziją. Bet klausytojas iš šalies niekada nebūtų supratęs, jog čia diskutuoja du poetai: ne tik savo, bet ir vienas kito poezijos juodu neužsimindavo. Šia prasme Nyka-Niliūnas visiškai panašus į Radauską, nors ir kaip skirtingas savo kūryba.

Iš Henriko pusės prisimenu vienintelę ir todėl — brangią išimtį, kada jis keletą savo eilėraščių vis dėlto paskaitė. Galėjo būti 53-ųjų metų pradžia New Yorke. Tai buvo tarsi prieš vestuvinė man ir būsimai žmonai Aušrai Bendoriūtei dovana. Buvo lyg prietema kambary, ir tarp mūsų — tokia drauge laisva, maloni, drauge jautri nuotaika, kada esti gera klausytis muzikos ar poezijos. Neatmenu, ką jis paskaitė, išsitraukęs iš švarko kišenės mažytę užrašų knygutę, kurioje savo dailia ir aiškia rašysena buvo smulkiai surašęs atbaigtus savo eilėraščius. Jis pradėjęs taip susirašyti eilėraščius į knygeles karo ir iš Lietuvos traukimosi dienomis. Knygelė buvusi su juo slėptuvėse nuo bombų.

Man teko gerai susipažinti su ta ir keliomis kitomis, kiek skirtingų formatų jo užrašų knygelėmis, kai tatai man pavedė Radauskienė, jam mirus. Tai iš jų aš nusirašiau visų jo eilėraščių, išskyrus jauniausius, sudėtus *Fontane*, parašymo vietas ir datas. *Fontano* laikais jam dar nebuvo reikalo leistis į slėptuves su visa savo poezija kišenėje prie širdies.

Kaip ir kada Henrikas rašė? To nežinojo nei jo gyvenimo artimiausias žmogus, jo žmona Vera Radauskienė. Kaip ji kartą pasakojo, jis kartais, nieko

nesakydamas, nueidavo į kitą kambarį — miegamąjį, užsidarydavo duris. Gal rašo, gal tik šiaip ilsisi. Jis mėgdavęs rašyti taip atsigulęs. Ji netrukdydavo, o jis niekada nei su ja nepasidalindavo mintimis paties rašymo proceso metu.

Paliktose užrašų knygelėse telpa visi Henriko eilėraščiai, paskelbti spaudoje bei rinkiniuose, ir tie, ties kuriais jis kai kada padėdavo kampe pastabėlę: „neskelbti". Tokių, tiesa, nedaug.

Paskutinėje knygelėje telpa 33 atskiri eilėraščiai, parašyti paskutinių penkerių gyvenimo metų bėgyje, jau po rinktinės knygos *Eilėraščių* išleidimo. Dalis jų buvo paskelbta *Aiduose* arba *Metmenyse,* o dalis niekada nespausdintų. Ties kai kuriais liko pridėti čia posmo, čia eilutės ar tik žodžio skirtingi variantai. Juodraščių, kurie parodytų, kaip kuris eilėraštis gimė, iš kurių žinotumėm, ar išieškojimo darbas (nes, būtent, kruopštaus išieškojimo rezultatai, preciziškumas taip ryškūs jo poezijoje) vyko popieriuje ar poeto galvoje. Nebūtų buvę apie tai nei raštiškos, nei žodinės užuominos, jeigu Radauskas, staigiai miręs, būtų spėjęs sunaikinti ir paskutinio savo gyvenimo eilėraščio juodraštį. „Vienaragio" juodraštis, rašyto porą savaičių prieš mirtį 1970 metų rugpjūčio 27-tą dieną Vašingtone, buvo paliktas atskirame lapelyje, šalia knygelėn perrašytos versijos. Matyt, dar kažką Radauskas norėjo patikrinti, prieš sunaikindamas lapelį. Ir jame matyti rūpestingo žodžio ieškojimo ženklai, taisymai, braukymai ligi trijų aukštų virš pradinės eilutės, šonuose sužymėti skirtingi variantai.

Tie pomirtiniai eilėraščiai yra to paties visų Radausko knygų leidėjo Vytauto Sauliaus rankose, belaukią išleidimo. Bet „Vienaragio" juodraščio originalas esąs paslaptingai dingęs — likusi tik neryški Xeroxo kopija, prastai paėmusi mėlyną originalo rašalą.

Saulius prisimena, kad Radauskienė, paskutiniuosius savo gyvenimo metus buvusi jo kaimynė Čikagoje, kažkokia proga tą juodraštį pasiskolinusi. Jis neprisimena, ar grąžinus. O jos paliktuose popieriuose lapelio rasti nepavyko. Ar tik — lojali iki galo — ji nebus sąmoningai sunaikinusi ir tą vienintelį išlikusį Radausko juodraštį, žinodama, kad jis savo poetinės „virtuvės" niekam nenorėjęs rodyti? Šiuo metu tai mįslė.

* * *

Prisimenant Henriką Radauską, negalima nuolat neminėti ir jo pačia giliausiąja prasme gyvenimo draugės Veros.

Štai, vieną iš tipiškų Čikagos pavakarių šnekučiuojam pas Radauskus Škėma, Saulius ir aš, keturi lietuvininkai ir viena rusė. Kažkaip užkliūva iš kalbos, katras kur esame gimę? Pasirodo, Radauskas Krokuvoj, Škėma Lodzėj, Saulius Rygoj, o aš Kelomäkki Suomijoj. Ir tik viena Vera Sotnikovaitė gimusi Šiauliuos, 1903 metų kovo 18-tą dieną.

Ji augo, atrodo, pasiturinčioje šeimoje. Buvo miglotų užuominų iš jos pusės — visada pusiau lūpų, neišbaigtai — apie kažkokią aukštą, kone kunigaikštišką jos kilmę. Jaunystėje ji mokiusis baleto garsioje caro Rusijos baleto mokykloje, bet nelaimingai krisdama, susižeidusi koją, ir į šokėjas nebeiškilo. Bet liko visą gyvenimą karšta baletomanė, Lietuvoje prie Valstybės teatro ir prie Olekos-Žilinsko Jaunųjų teatro darbo prisidėjo savo žiniomis apie išraiškųjį judesį. Kaune ji sukosi elitinėje rusų emigrantų aplinkoje, bendraudama su tokiais tikrai nuostabiai šviesiais asmenimis, kaip profesoriai Leonidas Karsavinas (beje, didžiosios balerinos brolis), filosofas Vasilijus Sezemanas ir kai kurie kiti. Ištekėjusi už Henriko, bus tikriausia įvedusi ir jį

ton kultūriškai stimuliuojančion aplinkon, kurioje imlus ir talentingas poetas galėjo nemažai pasisemti. Pati Radauskienė buvo labai aktyvi, godi knygų skaitytoja, meno, ypač teatro entuziastė.

Septynetą metų vyresnė, Henrikui ji buvo ne vien žmona ir draugė. Į jį buvo sutelkti ir jos motiniški instinktai, ypač, kad vaikų juodu neturėjo. „Mano meškutį" reikėję globoti, jis daiktų pasaulyje esąs toks bejėgis, pats jis nei arbatos nemokąs išsivirti. Bet svarbiausia — ji buvo vienišam, nesocialiam, niekada neturėjusiam daugelio draugų Henrikui, sakytume, vieno asmens „kultūrinė aplinka". Ypač tas vaidmuo pasidarė svarbus po Lietuvos — gyvenant kur nors Reutlingene ar Čikagoj. Ji norėjo dalintis su Henriku visais literatūros, teatro, meno, muzikos įspūdžiais, visur ir visada eidama su juo drauge. Ji žinojo, kad Radauskas, nors ir nelengvai prieinamas, buvo patraukli, originali asmenybė, ir tuos, kuriuos jis prisileisdavo, Radauskienė stengėsi padaryti ir savo draugais.

Ji vienintelė žinojo Henriko silpnumo valandas, jo abejones, jo pažeidžiamumą, jautrumą ar spaudos pastabai, ar žodžiui, ir stengėsi jį suprasti, apginti ir guosti. Kad ir anaiptol ne visuomeniškam, ne veikėjui, ir jam vis dėlto reikėjo žmonių atliepimo, o tokių, jam artimų žmonių niekados negalėjo būti daug. Tad ji ne vien atitraukdavo nuo Henriko kiek galėdama gyvenimiškus rūpesčius — visokius tvarkymus, valymus, pirkimus bei taisymus, — bet ir stengėsi palaikyti jo nuotaiką, domėdamasi jo interesais. Ji drauge su Henriku žavėjos ir drauge bodėjos, ji pritarė jo nuomonei, ji atspėdama palaikė jo skonį, kad jis, nelabai sveikas ir kartais linkęs į liūdesį, į depresiją, jaustųsi mažiau vienišas.

Draugai nebuvo tokie jautrūs — jie kartais su Henriku ginčijos, vertė jį karščiuotis. O Henrikui reikia

vengti susierzinimo: širdis. Ta širdis seniai kaprizinga, protarpiais vargina skausmais, nelygiu plakimu. Tokiais atvejais Henrikas dieną-dvi nenueina į darbą, praguli lovoje, labai prislėgtas. Apie tai jis liepia niekam nesakyti, bet mums, artimiausiems, ji neiškenčia nepakuždėjus — man, Sandrai ar Nykai, kad štai Henrikėlis vėl blogai jautėsi. Gal ir nevisai nesąmoningai, — kad ir mes jį pasaugotume, neerzintume.

Ji turėjo ir savo atskirą nuomonę, ir skonį, bet aukojo tai jam. Dažnai tai būdavo patetiška, net komiška. Išeisim iš koncerto ar spektaklio. Tyčia kreipiuosi pirmiausia į ją: — „Na, ponia, tai kaip patiko?" O ji tučtuojau pasisuka jo pusėn: — „Henrikėli, o kaip tau?" Jis pasakys ką nors vienaip ar kitaip, dažniausiai gan santūriai ir lakoniškai, o ji tuoj pritars, tik žymiai karščiau — kad, be abejo, taip, žinoma, kaipgi! Jei aš imsiu žavėtis Brahmso ketvirtąja simfonija, Henrikas pasitenkins suraukęs nosį, o Radauskienė skubiai pridės: „ — Fui, fui, fui!" Tik tais atvejais, kada reikalas Henrikui nesvarbus, ji parodys, jog turi savo požiūrį — parodys, jog su Henriku sutinka, kai, be abejo, ir reikia sutikti, nes kiekvienas gero skonio žmogus kitaip manyti negalįs. Bet ji, Dieve gink, sutinkanti ne dėl kokio pataikavimo! Štai, judu su Jurgiu žavitės kriminaliniu filmu „Rififi", o ji vos galinti sulaukti pabaigos. Už tokį nuomonės skirtumą Henrikas, aišku, nepyks. Damai tinka nemėgti kriminalinių filmų ar smurto.

Už tokias ekskliuzyvaus dviejų žmonių klubo teises jiedviem teko sumokėti kainą, gal patiems to nesuvokiant. Fanatiškas, estetistinis atokumas dvelkė snobizmu. Šalinimasis nuo šiaip žmonių — ne kūrėjų mažino jų pačių žmoniškumą. Per dažnai juodu niekino kitus, kurių gražių žmoniškų bruožų nežinojo ir nenorėjo pripažinti, ir būtų per skaudu čia minėti konkrečius

atvejus. Bet ne vienas pajuto nenupelnytą panieką ar atšiaurumą. Kai kada buvo sunku juos ginti — sunku net pačiame savy suderinti, jog štai aukštos kultūros žmonės, kurie geba būti tokie jautrūs grožiui, ypač žmogaus kuriamam grožiui, gali būti tokie nežmoniškai nejautrūs kitiems žmonėms.

Ypač — puikiai žinant, kad Henrikas moka būti draugijoje itin žavus, gyvas, geriausios nuotaikos, pilnas sąmojaus. Turėjau visada lengvą įtarimą, kad labiausiai Henrikas imdavo spindėti, jeigu mūsų būryje būdavo ir kokia jauna, patraukli moteris. Tada originalios ir gyvos pastabos, sąmojai, tinkamos citatos, ar šiaip pakilus ūpas putojo kaip šampanas. Tik Radauskienė pasidarydavo keistai tyli ir nervingai kramtydavo lūpą.

Nes ji supo Henriką nenuilstamu, bet taip pat nepasitraukiančiu, kiek pavydžiu dėmesiu vyresnės moters, kuri, deja, atrodė vyresnė ir už savo amžių, kai Henrikaš dar keletą metų prieš mirtį visada atrodė jaunesnis už savo amžių.

Už jos meilę ir pasiaukojimą Henrikas atsilygino taip pat jautrumu, dėmesiu ir lojalumu. Jis ir pats nesiveržė niekur eiti be jos. Ir kur jis būtų ėjęs, neturėdamas jokių pašalinių pomėgių? Nesidomėjo sportu, ypač jam nežinomu amerikietišku, kaip baseballas ir futbolas. Kai pats susidomėjęs, norėjau jam paaiškinti baseballo taisykles, išdidžiai pareiškė, kad tokiu kvailu žaidimu nesidomi ir yra labai neaukštos nuomonės apie tuos, kurie į tai spokso. Jis nėjo lažybų, nedėjo pinigų ant arklių, nekortavo, net nerūkė, o išgerdavo tik retom progom ir saikingai. Bent kitų akivaizdoje, niekados nesipyko ir su žmona. Ir ką uždirbęs, nešvaistė niekams — kaip, pavyzdžiui, brangūs restoranai, garderobai ar baldai, bet pirko menines knygas, kinų vazas bei lėkštes, prieinamus paveikslus ir

daugybę plokštelių, kurių mėgo vakarais klausytis. Nepirko nei namų, nei automobilio, ir taupė, o tai jam mirus padėjo Radauskienei dar trejus metus pragyventi be vargo. Už visas tas dorybes; retas poetų bei menininkų tarpe, jam danguje turėtų būti padovanotas anas Degas fotelis!

Juodu gyveno ramiai ir tvarkingai, po truputį su amžium eidami vis vienišyn, vis siaurindami artimesnių žmonių ratą.

* * *

Atitrūkimas nuo platesnio bendravimo, man rodos, kenkė Henrikui, nes jo nuomonės, tegu pagrinde ir išmintingos, rodė tendenciją sustingti, netekti lankstumo, tapti pernelyg kategoriškomis. Sakysim, poezijos tyrumo gynimas tarsi apkurtino jį kai kuriems giliausiems balsams, nes jie esą nedovanotinai vilkę poezijon pašalines „idėjas".

Čia jis buvo teisus ne esmės, o tik išraiškos prasme. Aišku, kad ir kilniausių minčių tiesioginis, nuogas, neatkeltas meninėn plotmėn deklaravimas nieko bendra su poezija neturi. Bet poetinio nuotaikos intensyvumo transformuotos, vaizdo aprengtos, tos pačios mintys juk galėtų virsti poezija. Ir pagaliau, paties Henriko poezija yra ne mažiau teigianti, išpažįstanti, ginčijanti, kovojanti, negu bet kurio jo smerkiamo „idėjų fanatiko". Bėda glūdi ne pačioje filosofijoje, bet sunkume ją poetinėmis priemonėmis perteikti. Tačiau Henrikas kai kada linksta — angliškų posakiu — „su vandeniu ir kūdikį išpilti". Ir kai jau nusistato prieš ką nors, neleis jokiems argumentams pakeisti tą nusistatymą, kaip lygiai niekad neprisipažins klydęs. O to, su kuo jis pats nėra susidūręs, arba kam abejingas, — to aplamai nėra. Čia, turbūt, atitektų visa didelė žmogaus jausmų sritis, susieta su

religija, tikėjimu sielos pomirtiniu gyvenimu, maldos galybe, taip pat — įvairi antraeilė mistika, likimas, mirties nuojauta, astrologijos bei chiromantijos pagaunančios keistenybės. Religinis nusiteikimas paprastai įdiegiamas nuo mažens — drauge su vaiko poteriais, o, kiek žinau, Radausko tėvų šeimoje religijos atžvilgiu vyravo abejingumas. Tad ir Henriko poezijoj, nors pilna dekoratyvinių antikinių dievų — ir tapybiškų angelų, bet nėra jokių krikščioniškos pasaulėžiūros užuominų: nėra savo silpnumo pripažinimo Dievo akivaizdoje, nėra tokių kategorijų, kaip nusidėjimas ar už jį gailėjimasis, sąžinės priekaištas. Nėra net estetinėje plotmėje kokių krikščionybės simbolių, atributų ar vardų. Ta prasme Radausko poezija yra tarsi antikinė — prieškrikščioniškųjų laikų. Iš kitos pusės, joje nerasi nei priešiškumo, nei pašaipos religinių jausmų ar įsitikinimų atžvilgiu. Tik tobulą visai tai sričiai abejingumą ar svetimumą.

Ryšium su tuo prisimenu atvejį, kada iš kalbos išėjo kai kurie mano vilnietiški patyrimai. Karo meto netikrumas ir bendra senovės bei jos „dvasių" persunkta Vilniaus atmosfera skatino pusiau juokais imtis vadinamų spiritistinių seansų. Tuo metu turėjau atsitiktinį, bet tikrai nuostabų susitikimą su vienu lenku, buvusiu valdininku Varšuvoje, kuris kukliai, Užupio užkampyje, vertėsi tuo, kas jam seniau, prieš pabėgant iš sostinės, tebuvo pomėgis: skaitė žmonių delnus, sudarinėjo horoskopus. Mane tada sukrėtė tai, kad jis, kalbėdamas visai paprastai, be jokios pseudomistinės butaforijos, su cigarete lūpose žiūrėdamas pro langą, tuoj pasakė mano profesiją (buvau tada „Vaidilos" teatre aktorium), tiksliai pasakė neeilinę mano tėvo mirtį, suminėjo mano aktualias problemas, kurių netrūko, tiek teatre, tiek grynai asmeniškai, dargi čia pat patardamas,

kaip vienu ypač jautriu klausimu pasielgti. Visa tai pasakodamas, aš staiga, kaip į ledo kalną, atsidūriau į Henriko žvilgsnį. Jis buvo kupinas tramdomo pasipiktinimo. Jis netikėjo nė vienu žodžiu ir niršo, kad galiu jam tokias nesąmones pasakoti, kad galiu laikyti jį tokiu lengvatikiu, kad patikėtų! Kiek atmenu, nieko nepagelbėjo aiškinimas, jog ir aš nebūčiau patikėjęs, jei pats nebūčiau to nesuprantamo aiškiaregiškumo patyręs. Henriko žvilgsnis dėjo antspaudą: melagis.

Kitas mano begėdiško „melavimo" atvejis buvo paprastesnis — be burtininkų ir chiromantų. Buvau Čikagos centre, iš traukinuko stoties paskambinau, kad norėčiau užsukti, tuoj gavau traukinuką ir sparčiu žingsniu atkeliavau į jų butą Greenwood avenue. Abu Radauskai nepaprastai nustebo, jog taip greitai atsiradau. Negali būti, kad iš miesto — juk tik, anot jų, penkios minutės tepraėjo! Kaip besiaiškinau, jog man nebūtų jokio reikalo to miesto išgalvoti, jei būčiau buvęs čia pat — nepagelbėjo. Nepatikėjo. Kažką slepiu.

Turiu prisipažinti — nesmagu, kai tave tokiu atveju su pasipiktinimu kaltina nebūta melagyste. Pasipiktinau savo ruožtu ir aš. Ir užtat ateity, Vašingtone, kai aplinkybės susidėjo taip, kad teisybė būtų buvus jų atžvilgiu nemandagi, kartais pasiteisindavau anksti išeidamas tikrai prasimanytais pagrindais. Be jokio sąžinės priekaišto!

O kokie šilti, bičiuliški žmonės abudu — kitais atvejais. Bėdoj. Buvo užgulęs mane juodas laikotarpis: be visokių asmeniškų ir teatrinių nesėkmių, dar ir liga. Sirgau, buvau operuotas. Ir tuo metu abu Radauskai aplankydavo ir su praskaidrinančiu žodžiu, ir su kokia knyga, o atsigavimo laikotarpyje priglaudė ir globojo pas save. Jautrus buvo atsisveikinimo vakaras, kada nutariau naujos laimės ieškotis New Yorke ir palikti Čikagą.

Radauskienė įteikė man savo branginamą, bene pačios paveldėtą kryželį (ji, beje, nebuvo agnostikė, bet tai galima buvo labiau jausti — religiném temom nekalbėdavo, gal dėl Henriko). Liepė saugoti, nepamesti. Susijaudinau, pažadėjau: jai stebint, susivyniojau į mažą skarelę ir įsidėjau į atlapinę švarko kišenaitę. Deja, tą pat vakarą skarelėje kryžiuko neberadau. Jau nuo traukinio paskambinau Radauskienei — ar ten pat, bute, nebus iškritęs? Ne. Dingimas buvo neišaiškinamas, labai nemalonus ir galutinis. Matyt, buvau nevertas. Bet liko nedaiktiškas ir ne mažiau stiprinantis jų tikros draugystės prisiminimas, nesuskaitomi, mieli vakarai su poezija, daugybė drauge išgyventų meninių įspūdžių — spektaklių, koncertų, meno parodų. Šalia vieno kito sėkmingesnio teatrinės veiklos momento, tai buvo brangiausia, ką iš Čikagos išsivežiau.

* * *

Draugystė su Radauskais ėjo per eilę subtilių pasikeitimų, keičiantis gyvenimo aplinkybėms, kurios su savo naujais rūpesčiais ir komplikacijomis, veikė ir į bendravimo pobūdį. Jei mes kartais lyg atitoldavom, tai dėl mano kaltės. Pagrimzdęs gyvenimiškuos reikaluos, vėluodavau atsakyti laiškus, o kai vėl buvome viename mieste, Vašingtone, ilgesniais tarpais nepasirodydavau jų visada man svetingoje, šiltoje pastogėje.

Viena iš stiliaus pasikeitimo priežasčių buvo mano vedybos, tad, kol jos patvėrė, susitikdavom jau abi pusės šeimomis — tarp 1958-tųjų metų pabaigos ar sekančių pradžios ir ligi 60-tųjų vidurio. Prieš tai mudu su žmona pradėjome akciją — atplėšti Henriką Radauską nuo Woolwortho dėžių ir rasti jam tinkamesnį darbą Vašingtone, įmanomiausiai — Kongreso bibliotekoje, kur tada, kaip ir dabar, netrūko tautiečių, kurių

rekomendavimu būtų galima pasiremti. Sumanėm kreiptis į amerikiečių poetą Randallą Jarrellą, kuris tada, 56-tais metais, buvo Bibliotekos reziduojančiu poetu ir todėl, kaip naiviai manėme, galėjo paveikti valdžią turinčiuosius. Reikėjo pirmiausia įtikinti šį reiklų kritiką, kad Radauskui verta padėti. Aušra, vėliau ir aš, prisistatėm Jarrellui, ir ji, lanksčiai ir taisyklingai mokėdama anglų kalbą, pateikė Jarrellui eilę eilėraščių vertimų. Jautrus, gebąs pagauti Jarrellas reikalavo visų prasmės spalvų ir asociacijų, ir tik tada buvo įtikintas. Teisingiau sakant — sužavėtas. Jis dargi griebėsi pats versti Radauską iš tiksliųjų pažodinių vertimų ir metro bei rimavimo schemų, ir taip jo rinkinyje *The Woman in the Washington Zoo*, šalia vertimų iš Rilkės ir Goethės, įdėta ir puikiai perkurta Henriko „Žiemos pasaka", kurioje visai nesijaučia, jog tai vertimas. Entuziastingai Jarrellas nužygiavo pas kažkokio skyriaus viršininką (turbūt, kur galėjo būti reikalingi svetimas kalbas moką tarnautojai) ir pareiškė, jog jis ką tik susidūrė su lietuvio poeto kūryba, kuri esanti „fascinating". Tam poetui reikia žmoniškesnio užsiėmimo — jis dabar pririštas prie fizinio darbo. Kai sekantį kartą susitikom Jarrellą, jis liūdnai pasakojo apie šaltą biurokrato žvilgsnį, kuris sakyte sakęs:„— Mums įstaigoje reikia tarnautojų-darbininkų, o ne poetų".

Taigi, poetinio pripažinimo nauda liko tik moralinė, nes, kaip Jarrellas vėliau sakė, jis, važinėdamas su paskaitomis apie poeziją po įvairius universitetus, su pasisekimu šalia savo itin vertinamo Rilkės paskaitydavo ir vertimą ar kelis iš Radausko. Man rodos, jis minėdavo „Gaisrą panoptikume". O darbui gauti padėjo visai kiti reikalai: vienas senas tarnybos vilkas, norėdamas pagelbėti Radauskui, patarė į tarnybai gauti užpildomą anketą juo mažiausiai rašyti apie poezijos ir panašius

darbus, bet pabrėžti, jog, pavyzdžiui, lygindamas Baltimorėje popierines gėles, arba dirbdamas metalo kojų dirbtuvėje Čikagoje, jis „susipažinęs su technine terminologija". Galimam jo vertimų darbui bibliotekoje to žymiai labiau prireiks. Nors iš tikrųjų tokiose darbovietėse žymiai labiau susipažįsti su amerikiečių šnekamosios kalbos keiksmažodynu, negu kokia technine terminologija, bet Henriko anketos pajudėjo teigiama kryptimi. Net nežiūrint jo paties labai skeptiškos laikysenos ir patarimų mums atsižadėti bergždžių pastangų — gauti jam tarnybą.

Ryšium su tomis pastangomis Radauskas kartą mus aplankė Vašingtone, kukliame pirmame bute prie Stantono aikštės su bronziniu raitu generolu viduryje. Tada jis ir prisistatė bibliotekon asmeniškai ir patraukė minėto seno bei kultūringo vilko, pusiau viršininko viename stambiame skyriuje, dėmesį. Atrodo, jog vizitas praėjo malonioje nuotaikoje, nors jo detaliau neatsimenu. Tik kažkodėl įstrigo atmintin nereikšminga detalė: jog jis nutarė su manim nužygiuoti už poros kvartalų į maisto krautuvę (dar nebuvau spėjęs prasimanyti automobilio — teko atsinešti), ir mudu linksmai šnekučiuodami aikštės kampe aplenkėme laidotuvių įstaigą — tą pačią, kurioje po daugiau nei 10 metų jis buvo pašarvotas.

Pas Jarrellą tačiau užeiti, susipažinti ir gal padėkoti už pastangas bei vertimus Henrikas atsisakė. Vertimas nebuvęs gana tikslus — rimai neišlaikyti. Aplamai, jis žymiai aukščiau vertino Jarrellą — kritiką, negu poetą, pripažindamas stipriu tik vieną trumpą karo tema eilėraštį: apie žuvusį patrankėlės šaulį, kurio likučiai išplaunami iš lėktuvo vandens švirkštu.

Prieš gaudamas darbą Kongreso bibliotekoje, Radauskas Čikagoje gerokai padirbėjo ties anglų kalba.

Buvo atsiuntęs ir keletą nesudėtingų savo vertimų pavyzdžių, kurie buvo atlikti radauskiškai: Aušra nerado juose nė vienos klaidelės. O jau kartą pradėjęs bibliotekoje dirbti, jis sparčiai kilo kategorijų laiptais. Veikiai jam nereikėjo pačiam versti — jam buvo duodami patikrinti kitų atlikti darbai. Net Radauskienė teikėsi pajuokauti: Henrikas gavęs sau artimą darbą — taisyti kitų žmonių klaidas.

* * *

Mūsų bendravimas Vašingtone buvo praplėstas variantas susitikimų Čikagoje, įsijungus Aušrai, o dažnomis progomis ir Nykai su Sandra. Eilinių tačiau bendrų išvykų metu ėjome vieton Meno instituto — į Nacionalinę galeriją, į Philipso galeriją, su jos nuostabiu Renoiru ir Braque'o kambariu. Vieton pasivaikščiojimo Mičigano pakrantėmis — braidėme po didžiulį, garsų savo azalijų žydėjimu Vašingtono Arboretumą, po puikias Dumbarton Oaks parko terasas, po į vandenį nusvirusiomis japoniškomis vyšniomis. O tarnybos pertraukos metu trise, Radauskas, Nyka ir aš, vaikštinėdavome po parką prie Kongreso rūmų, ligi kurio mums visiems buvo labai arti. Nyka riešutais vaišina voveres, o Radauskas ta proga prisimena lenkų poezijos posmą apie voveraitę, kur ji lyginama su pilvotu turku. Juodu kažkodėl dažnai įsileidžia į diskusijas ir mandagius ginčus — visada vadina viens kitą „jūs", ponas Radauskai, ponas Čipkau — ne tiek poezijos klausimais, kiek apie kažkokius žodynus bei jų palyginamą vertę. Ir ne kartą atskirai nusiskundžia man viens kito pedantiškumu ir nenusileidimu akivaizdoje aiškiausių faktų!

Nauji daiktai įneša į vakarinį ar savaitgalio bendravimą ir naujų paįvairinimų. Kaip seniau, drauge klausomės muzikos. Bet dabar kartais žiūrim vaidinimo

ar baleto televizijos ekrane. Aš įsitaisau tą prietaisą stebėti Kennedžio rinkiminei kampanijai.

Bet dar nė vienas neturim vėsinimo. Negirdėti tokiam jaunam pavasariui karščiai trukdo Henrikui ir man džiaugtis savo bendra švente — jo gimtadieniu ir mano vardadieniu, kuriuos visada atžymim drauge. Mes vargstam visi keturi Radauskų pirmajame bute vien su lango vėduokle, kuri daugiau ūžia, nei padeda. Henrikas ir taip sunkiai pakelia karštį, o čia dar siurbčiojam vynelį. Bet sulaukiam paryčio ir mano neseniai pradėtu važiuoti senu Ševroletu patraukiam į parką. Beveik visas miestas dar miega, auštant matos tik ankstyvi gatvių valytojai, o mes vaikštinėjam keturiese, išvargę, bet laimingi, kvėpuodami atvėsusiu rytmečio oru, ir lankome krūmą po krūmo pražydusius baltus ir rožinius dogwoodus. Henrikui nepaprastai patinka tie grakščiai, orientališkai išskėtę šakas medukai su jų stambiais keturlapiais žiedais, ir jis piktinasi, kad jiems duotas toks nevykęs vardas. Ypač lietuviui — šunmedis reiškia niekam tikusį medį. Po eilės metų aš juodu abu, Henriką su Vera, nutrauksiu po Arboretumo dogwoodu, jo paskutinį gyvenimo pavasarį. Juodu dabar — tokie paprasti, be pozos, tikri — visada liks toj nuotraukoj su manim.

Kažkokia kita proga — pietūs pas mus. Radauskai atvyksta punktualiai, kaip visada. O Aušra pasižymi kitu pastovumu: visada vėluojasi. Pietūs dar už valandos, šeimininkė dar maudosi, o svečių skambutis — pačiu metu. Bandau pašnekinti, užimti, bet ir mano gebėjimas sugalvot kokį užsiėmimą belaukiant, ir mūsų pradinis gėrimas veikiai išsenka, imu nervuotis, o Aušra dar nė nepasirodo pasisveikinti. Žinau: Henrikas šituo laiku visada alkanas — apetitu jis tikrai negali skųstis. Ir taip pat žinau: kantrybė nėra jo didžiausioji dorybė. Laukti jam — kančia. Vėlavimas jam gali visiškai sugriauti

nuotaiką. Sukaupęs mandagumą, Henrikas išsitraukia laikrodį — gal ne pirmą kartą, reikšmingai pažiūri ir ramiu balsu klausia manęs: „— Ar ne laikas būtų užkąsti?“ Tenka atsiprašinėt, teisintis, tūpčiot. . .

Aušra tačiau moka žaviai išlyginti situaciją, svečiai ima jaustis mylimi ir branginami, pietūs skanūs, vynas geras, — ačiū Dievui, ūpas visai neblogas.

Mano juodas, neautomatinis senukas automobilis (įsigytas iš pažįstamo už 50 dolerių) padaro mus judresniais. Juo aš vežioju Radauskus pas Nyką, juo važinėjam dairytis po gamtą, kartais — į kokį tolimesnį kiną. Neatmenu atsitikimo, kad pasiūlęs važiuoti drauge kur į gamtą, būčiau išgirdęs, kad Henrikas šiandien nelinkęs. Jei lauke — dailu, jis visada ir labai mielai prisideda. Net sutinka pakentėti grūsty su mano trimis mažais sūnumis, jei neišeina kitaip. O Radauskai taip abudu kenčia nuo vaikų zirzimo, ar išdykavimo, ar triukšmo, — du jau pavargę, nervingi, savo vaikų niekada neturėję žmonės.

Susiruošiam važiuoti Potomako aukštupin, prie krioklių. Dar tik privažiuojam pirmąjį savo tiltą per Anakostijos upę, mano dvejų metų sūnus Vilnius ima isteriškai protestuoti, verkia, šaukia, kad tiltu nevažiuotume; o jau tiek kartų buvo ramiausiai pervažiavęs. Lyg nujausdamas: ant sekančio tilto ties Georgetownu, kai sustojam pralaukti šviesos, į mus iš užpakalio trenkia didoka mašina. Visi kiek išgąsdinti jos stabdžių žviegimo, bet niekas nesužeistas. Iš trenkusios mašinos prie mūsų pribėga žmogus, atsiprašo, ištiesia savo kortelę: „Rear Admiral“ toks ir toks. Štai, jo draudimas — nuostolius atlyginti. Aplankstyta savo mašina mes tęsiam kelionę, bet ji jau paskutinė mano Ševroletukui. O Radauskas turi skanaus juoko, kad į mūsų mašinos užpakalį trenkėsi toksai „rear“ admirolas,

— lyg savotiškai pateisindamas savo titulą.

Žodžiais žaisti Henrikui patinka. Ir ypač džiaugtis, jei kas juokingai netiksliai žodį pavartoja. Dar jo studijų draugai, neatsimenu, kuris Ronkus-Stonkus-Stalioraitis papasakojo, kad jie savo metu gyvenę viename pastate su psichiatru Blažiu. Ir štai kartą kažkokia moterėlė, sumaišiusi duris, paskambino studentams. Radauskas atidaręs duris. —„Ar čia gyvena psichopatas Blažys?" — „O ne, ponia," — sako Henrikas, — „ponas psichopatas yra sekančiame aukšte". Ir jis palydi moteriškę ligi reikiamų durų, dar kartą pakartodamas, kad štai, va, čia gyvena psichopatas Blažys, — kad tiktai ji gerai įsikaltų taip sakyti. . . Nežinau, kiek patikima šita istorija, bet — labai radauskiška.

Kitu atveju jis žodį vykusiai nukals. Šnekam būrelyje apie Kasiulį. Vienas mūsų prisimena jo bene pirmą parodą Kaune: buvęs ten tarsi ne vienas Kasiulis, o kokie penki — visi kitokie. Vienas, kaip senieji olandai, o kitas — kažkoks nei Picasso, nei Kasiulis. —„Pikasiulis", — ramiai patikslina Henrikas.

O Škėma kažkada juokaudamasis pasakojo, jog dar Vokietijoje paklausęs Radausko patarimo, ar jo pirmos knygos *Nuodėguliai ir kibirkštys* viršelyje reiktų pridėti žodį novelės? Henrikas sakė — taip. Nes žmonės gali pagalvoti, kad tai vadovėlis gaisrininkams. Tokių ir panašių jo žodelių bei posakių — gausybė. Jie jam lengvai susiimprovizuoja.

60-tais metais šv. Jurgio dieną — ne eilinis Henriko gimtadienis. Įsijungia su žmona ir Henriko brolis dvynys daktaras Bruno Radauskas, atvykęs nuo Baltimorės, kur jis vadovauja stambiai valstybinei psichiatrinei Spring Grove ligoninei. Abiem broliams tą dieną sueina po lygų pusšimtį metų. Po vakarienės, kažkam pareikalavus, skaitau keletą Henriko eilėraščių. Man nedrąsu skaityti

bent kiek interpretuojant, nes žinau Radauskienės dažnai kartojamą, Aleksandrui Blokui priskiriamą posakį: „Eilėraščius reikia skaityti be jausmo". Kitu atveju Henrikas būtų iš viso neleidęs savęs skaityti. . .

* * *

Netrukus Henrikas komandiruojamas išplaukia laivu Europon — į Wiesbadeną Vakarų Vokietijoje. Dažni ir malonūs jo laiškai rodo puikią nuotaiką, vaizduoja keliones po Vokietiją, o atostogų metu — po Olandiją, po Italiją. Vienoje atsiųstoje nuotraukėlėje Radauskai sėdi ant suoliuko ties didžiuliais tulpių laukais. Vėliau, žymiai vėliau perskaitysiu dvi puikias eilutes iš nespausdinto eilėraščio „Olandija" — jo paskutinėje užrašų knygelėje:

> Ten, kur Vermeero paveiksle laikas pavirsta į šviesą,
> Spinoza aiškino tulpėms, kad Dievas tarp jų gyvena.

Henrikas aprašinėja Reiną, Lorelei uolą, Goethe's namus Frankfurte, Veneciją. O daugiausiai jo laiškuose, kaip dabar, taip ir seniau, iš Čikagos: smulkus aprašymas įsigytų plokštelių, naujos knygos, aplankytos parodos. Neišsaugojau tarp kitų laiško (deja, sudegė su lagaminu per girto namų sargo malonę), kur jis lakoniškai aprašo nelabai sužavėjusį Fernando Léger paveikslą, kaip „rudų ir mėlynų makaronų kovą". Ir kadangi jau panaudojo kovos palyginimą, tai ir vysto jį toliau, radauskišku nuoseklumu pridurdamas: „Atrodo, rudieji laimės".

Kai 63-iųjų metų kovo pradžioje Radauskai grįžta iš Vokietijos į Vašingtoną, esu išsiskyręs su žmona, ir vėl, kaip kadaise Čikagoje, vienas važinėju su jais

arba pavėžinu pas Nyką su Sandra. Mūsų jaukios šventės atžymimos penkiese, o eiliniais laisvalaikiais mes su Radauskais nepraleidžiam įdomesnio filmo, protarpiais — ypač su ja — žiūrim kokio atkeliavusio baleto, nepraleidžiam pavasariško žydėjimo, kada Vašingtonas virsta sodu, kaitriom dienom kartais nepasitenkinam įprastiniais keliais palei Potomaką, dienai — kitai nusikasdami iki Atlanto. Ten Henrikas mėgsta paplaukyti, o Radauskienė nesitraukia iš saulės skėčio paunksmės. O kai kada — tik pasėdim jų buto verandoje.

Paskutiniais keliais metais juodu persikelia į daugiabutį pastatą vos už poros kvartalų nuo Kongreso bibliotekos, ir Henrikas pietų pertraukai pareina namo.

Didžiumą savo laiko Henrikas ir Vera tėra dviese — su savo angliškų, gero tono patefonu, baroko muzika arba prancūzų dainom; su poezija ir meno knygom; su jos daugiausia prancūziškom knygom iš miesto bibliotekos.

Ne be to, kad Radauskai karts nuo karto pasirodo ir platesniame žmonių būryje, tai vienos, tai kitos vašingtoniškių šeimos pakviesti. Jie matomi ir Vasario 16-tosios minėjimuose, ir Lietuvos pasiuntinybėje. Ir vis dėlto lieka glaudžiau nepritapę. Iš visų tokių pasižmonėjimų grįžta į savo kiautą.

Henrikas tarp svetimesnių, tarp mažiau pažįstamų ar ir visai anksčiau nesutiktųjų, vilki dviem apdangalais: įprastiniai drabužiai, tvarkingi ir ramūs, su nerėkiančiu kaklaryšiu; ir — nematomi šarvai. Gintis nuo visada ir visur galimų puolimų. Gintis geriausia pačiam puolant. Tas švelnus ir jautrus poetas atstato ežio spyglius. Ne, jokios kaukės jis nedėvi, niekuo neapsimeta. Priešingai, vaikišku tiesumu rodo nepasitikėjimą.

Man rodos, dar neseniai teatsikėlęs į Vašingtoną, Henrikas pakviečiamas bičiuliškon šeimon. Svečių gal koks keturiasdešimt, Henrikui daugelis dar nematyti.

Mudu atsisėdam kamputy prie mažo staliuko, kai naują žmogų — Henriką pastebi vyresnis, oficialus mūsų pareigūnas, kuris jau vien dėl jo užimamų pareigų visų lietuvių priimamas su pagarba. Pareigūnas su jam įprasta malonia šypsena prieina prie mūsų staliuko: — „Kaip matau, čia esama ir naujų mūsų padangėje lietuvių", — taria jis, laukdamas prisistatymo. Pasisukęs į mane, gana garsiai Henrikas drebia: — „Ko tas seneliokas prie mūsų kabinasi?" Laimei, aplinkui triukšmas, žmonės kalba, juokiasi, žvangina šakutėmis, o pareigūnas truputį neprigirdi. Pristatau. Skandalo, laimei, neįvyksta. Bet Henrikui gan būdinga — pirmiausia panašiai pasišiaušti, o paskum tik išsiaiškinti, kad juk bičiulių pobūvyje prie jo prieina ne koks gatvės valkata dolerio paprašyti. O man prisiminė patys pirmieji Radausko vaizdai iš tolimų dienų, kada jis, pražergliuodamas humanitarų koridorium, kaip vilkas, tepaskersakinodavo į kitų studentų būrius, tarsi jie visi būtų čia nepageidaujami įsibrovėliai.

Radauskams grįžus iš Vokietijos į Vašingtoną, prie jų pietų stalo prisijungė naujas kompanjonas, truputį patetiškai mėginąs atstoti ar vaiką, ar gal naminį gyvuliuką: stiklinis, juokingai išskėtęs sparnus pingvinas, jų pramintas — pagal Italijoj patikusį vyną — Lambrusco. Jis gal nevisai vykusiai išėjo Venecijos stiklapūčiui ir buvo atidėtas šalin. Radauskienei lyg pagailo atstumtojo, ir ji nusipirko pingvinuką, Radauskui reiškiant nepritarimą. Bet Vašingtone mes matėme jau visai prie jo prisirišusį Henriką. Apves žvilgsniu stalą, prie kurio jo kviečiami susėdome: — „O kurgi Lambrusco? Kas skriaudžia mano paukštelį?" Radauskienė susijaudina, atsiprašo Lambruskėlio, ištraukia jį bene iš rankinuko ir pastato vidury stalo. O Henrikas palenkia jo stiklinį snapą į savo vyno taurę: „ —

Atsigerk ir tu, paukšteli". Visas ritualas atliekamas su ta „scenine teisybe", kurios norėtų Stanislavskis — ir su kuria moka žaisti vaikai. Ir — poetai.

Kai trim metais vėliau už Henriką mirė Radauskienė, Sandra ir Julija Saulienė padėjo prie jos šono karste ir Lambrusco. Bet tai bus dar ne tuoj, o tuo tarpu — mes geros nuotaikos, Lambrusco išskėstų sparnelių laiminami, juokaujam, girkšnodami vyną. Baigę pietus, dar ilgai nesiskirstom, ir jei pavyksta gerai įsilinksminti, Henrikas ims parodijuoti vadinamą „išraiškos šokį" — vaizduodamas nežinia kurią grakščią būtybę, susikaupusiu veidu, patempęs savo siauras lūpas, jis pastriksena po kambarį, gracingai mojuodamas rankomis. . .

* * *

Galo pradžia buvo susieta su tarnyba. Gerą 69-tųjų metų pusę Henrikui nervus griovė gandai įstaigoje, kas bus daroma su jo skyrium. Kasdien jis atnešdavo žmonai kitokių, dažniausiai neraminančių naujienų: jau atleido aštuonis, atleido dar dešimt, žada atleisti ir daugiau. Skyrių visai likviduos; ne, skyriaus viršininkas tariasi su savo vyresnybe — gal išgelbės; atrodo, kad perkels kažkur į vidurvakarius; ne, nutarta neperkelti; atleido dar dešimt. Tokios žinios kaitaliojosi per visą vasarą, ir Henrikas suprantamai buvo susirūpinęs. Artėdamas prie 60 metų, be jokios praktiškos specialybės — kur ir kokį darbą jis gali tikėtis susirasti?

O paminėjus praktiškumą, reikia priminti, kad ypač jokiems mechaninio pobūdžio darbams Henrikas neturi mažiausio palinkimo. Ne be reikalo Radauskienė visada prašo mane atidaryti konservų dėžutes, pati nesiimdama pamėginti, kaip paprastai galima atidaryti raktu su rateliu, o jau Henriko nė neklausdama. Ir ne be reikalo ji

mane kartą iššaukė telefonu, kad ateičiau bent pusvalandžiu anksčiau numatytų pietų, kadangi virtuvėje perdegė elektros lemputė, ir ten toks keistas gaubtas, kad Henrikas, ilgai vargęs, vistiek neradęs, kaip jį nuimti. O ten būta paprastučio, pirštais atsukamo sraigtelio. — Ne, ne Henrikui dabar pradėti mokytis kokio mechaniško darbo.

Tuo tarpu atleidžiama vis daugiau žmonių. Belieka tik saujelė, laikomų būtiniausiais, tarp jų — ir Henrikas.

Pagaliau, rudenį — viena iš mūsų būrelio drauge švenčiamų dienų: Veros vardadienis. Tą dieną stačiatikiai švenčia net keturis stambius moteriškus vardus, kurie reiškia Tikėjimą, Viltį ir Meilę bei jų motiną Išmintį. Kai truputį vėliau už kitus pabeldžiu į duris, kurias man atveria pati varduvininkė, nustebęs matau visai neįprastą vaizdą: Radauskas kvatojas, apkabinęs Nyką per petį, abu kone šoka, linksmi be galo, lyg būtų nepaprastai nusisekusio, laimingo vakaro pabaiga, o ne pati suėjimo pradžia. O Radauskienė man pakuždа: „Šiandien Henriką atleido".

Tada ir aš bandau vaizduoti, kaip ir juodu, kad nieko neatsitiko — viskas puikiausioje tvarkoj. Linksma! Visai, kaip toj prancūziškoj karo metų dainelėj, kurios turinys maždaug toks: — Viskas puikiausioj tvarkoj, madame markize, tik nebėra palšo arklio. — Kodėl? — Nes jis žuvo, tvartui užsidegus. — Kaip gi tai įvyko? — Jis supleškėjo drauge su visu dvaru. — Kaip?! Kai ponas apvertė žvakę nusišaudamas".

* * *

Dešimtį metų ištarnavęs, Radauskas eilę mėnesių gauna kompensaciją, per tą laiką susiranda įvairių atsitiktinių vertimų. Juodu nevargsta, lieka savo paskutiniame bute. Tik mudu su Nyka darbo pertraukose

vaikštinėjame po sodą prie Kongreso dviese, be Henriko. Gyvenimo ir mūsų visų bendravimo rutina nesikeičia. Vėl važiuoju su Radauskais Kūčių pas Nyką prie Baltimorės. Vėl Henriko gimtadieniui sueiname pas Radauskus. Vėl tarp užkandžių ir vyno stiklų vidury stalo stovi sparnus išskėtęs pingvinukas Lambrusco, tik nuotaika — kažkokia trapi, melancholiška. Toks jausmas, lyg mes jau paskutinį kartą visi drauge, ir aš tai pasakau. Vėliau Radauskienė man prikiš tą netyčios pranašystę. . .

Kiek vėliau pavasarį, kaip kasmet, vaikštinėju su Radauskais tarp baltųjų ir rusvų dogwoodų, tarp Arboretumo azalijų ir rododendrų, nuo suoliuko pasižiūrim į pakalnėje tekančią šokoladinę Anakostiją. Viskas — kaip visada, tik truputį daugiau nuovargio.

Vasaros metu — o ji bjauriai karšta ir slopi — sugalvojam drauge nuvažiavę kopti į kalniuką, į tarpą kelių stambių uolų, nuo kurių įspūdingai atrodo apačioj Potomako kriokliai. Bet ir čia — tvanku ir per karšta, ir įkyriai svirpliuoja šakose cikados. Henrikas — išbalęs, be ūpo, jis sunkiai pakelia kaitrą, ir mes neužsibūdami judame žemyn, į mano automobilį, namo.

Viena paskutinių bendrų išvykų tą vasarą rugpjūčio pradžioje — pas Nyką. Ten, šalia namo, po dideliais medžiais, Henrikas primena savo mėgiamo Tuwimo eilutę — apie katiną, kuris galvą aukštyn užvertęs, žiūri „į giedančią mėsą" — atseit, į paukštį medyje. Ir, linksmai mus nuteikęs tuo vaizdu, primena Tuwimo kitą panašų: kaip lakštingalos vyras grįžta į lizdą kiek pavėlavęs ir aiškinasi sunerimusiai žmonai, jog oras gražus — jis nutaręs pasivaikščioti namo pėsčias. . . Turbūt, kelios nuotraukos prie staliuko lauke buvo paskutinės Radausko gyvenime.

* * *

Rugpjūčio 27-tą prieš vidudienį man paskambina į Amerikos Balsą Nyka iš Radauskų buto: — Henrikas mirė. Ateik.

Tokią žinią tikrai imi suprasti tik po ilgo laiko. Ir visiškai atsisako ją suprasti Radauskienė: negali būti, jis išėjo linksmas, sveikas, puikiausios nuotaikos, nes užbaigė savaitę trukusį mokslo konferencijos vertėjo darbą. Jis 10 valandai nuvažiavo autobusu į Valstybės departamentą, į uždaromąjį tos tarptautinės konferencijos posėdį, o jau vienuoliktą — kaip tiktai pasitaikė, kad iš bibliotekos buvo užbėgęs Nyka — atėjo uniformuoti policininkai, vyras ir moteris, ir pranešė, kad Henrikas konferencijoj staiga mirė. Gydytojui nepavyko širdies išjudinti, kūnas nuvežtas į morgą, reikia artimiems nuvykti ir formaliai atpažinti. Radauskienė pasakoja visa tai, kaip nesąmonę, košmarišką nesusipratimą.

Atvyksta nuo Baltimorės pašonės Henriko brolis dvynys, daktaras Bruno Radauskas, tuo metu — stambios valdinės psichiatrinės ligoninės Spring Grove direktorius ir apsiima reikalų naštą. Drauge su juo važiuoju į morgą, į laidotuvių įstaigą prie Stanton aikštės, nurodom karstą, o iš trejų pasiūlytų kapinių pasirenkam Cedar Hill kapus ant kalnelio tuoj už miesto ribų, nes gal Henrikui būtų patikusios tos švelnios, medžiais apaugusios kalvelės, kur pavasariais žydės daug dogwoodų.

Nakčiai Radauskienę vežamės pas Nyką — jos vienos negalima palikti. Ir kitą dieną jos neįmanoma sugrąžinti realybėn — ji delsia pamatyti pašarvotą Henriką, tarsi bijo, kad jis dabar bus visai ne tas. Liūdno mūsų atsisveikinimo metu ji dalyvauja tarsi makabriškame teatre, rimtai, bet vistiek netikėdama tuo, kas aplinkui dedasi. Iš tikrųjų, tai ji nuo šiol miršta, merdėdama ilgai ir pusiau be sąmonės trejus metus; mes

visi mirštame jai, o Henrikas lieka nepakeliamai gyvas. Ji kalbasi su juo bute, apsupta jo knygų, paveikslų, kiniečių vazų ir nuotraukų. Ji sako man, taip bekalbėdama, paprašiusi Henriką atsiliepti — duoti ženklą, kad jis ją girdi. Ir tuoj iš didelės vazos su rožėmis iškritusi viena gėlė.

Po kelių savaičių nuo mirties esu nusigandęs tokio jos pokalbio liudininkas. Ją gydo nuo labai aukšto kraujo spaudimo, duoda raminamų vaistų, ji sunykus ir nusilpus. Bet prisiprašo, kad važiuodamas jai maisto nupirkti, pasiimčiau ir ją. Baisiai pavargsta, vos nenualpsta jau krautuvėj. Grįžus parpuola mėlynon sofutėn po Kasiulio paveikslais, ima sunkiai gaudyti orą, visa drebėti. Kol ieškau ir pats drebančiom rankom jos vaisto, ji pusiau šaukdama, tankiai aiškina ir teisinasi: „— Henrikėli, aš tuoj, aš tuoj ateisiu pas tave, dar truputį palauk, aš dar nesusitvarkiau, palūkėk, Henrikėli. . ." Tuokart šiurpiai pajutau, kad jis — jai čia pat, nekantrus, raginąs nedelsti čia vienai, pasimetusiai, nelaimingai ir ligotai. Jis, tas pats visada vaikiškai nekantrus Henrikas.

O į mane, į mus visus ji kalba, lyg būtume už miglotos uždangos, ir ji sunkiai mus išgirsta, supranta ne tai, ką sakom, sako ne tai, kas iš tikrųjų dedasi. Gal tai mes jai — anapusiniai, šmėkliški.

Kai ji perduoda man Henriko eilėraščių užrašų knygeles, kuriose randu nemažą nespausdintą pluoštą, nustebęs suprantu, kad ji pati kažkodėl jų nedrįsta skaityti. Bet nori, kad mes, likę draugai, rūpintumės jų išleidimu.

Ji negali nei likti jų abiejų gyventame bute, nei ilgam iš jo pabėgti — ar pas Nyką, ar į Čikagą. Pagaliau, Čikagon išsikelia, nes gauna butą greta Saulių, gretimam name. Tik tada ji ir man atskleidžia, jog dar Henrikui gyvam esant žinojo, kad turi vėžio ligos pradžią, bet jam

nesakė ir nieko nedarė. O dabar sąmoningai nieko nedaranti: — „Tai mano savižudybės forma", — sako man.

Tai paskutinis kartas, kada matau ir ją gyvą. Jau atsisveikinusi Sauliaus bute, grąžina mane nuo durų: — „Jurgeli, pažiūrėkit dar kartą gerai man į veidą — daugiau jūs manęs nebematysit". Grįžtu, guodžiu, pabučiuoju į skruostą — be abejo, dar matysiu. — „Bet jau ne tą — ne tokią", — sako. Po mėnesio ji mirė — 73-iųjų liepos pirmą.

Vašingtone mudu su ja kartu buvom parinkę Henriko antkapiui juodą akmenį — jame ryškiau atsimuša Albino Elskaus elegantiškai išpiešta žydinčio kaštano šakelė, išplaukusi iš jo jauno eilėraščio. Po šakele — tik pavardė. Toksai kapų reikalavimas. Bet šiuo kartu tasai suvaržymas nepiktina: tinka jam tas lakoniškas, išdidžiai skambantis — RADAUSKAS.

Poezijoje tas žodis apima jį vieną, bet gyvenime ir mirtyje — juodu abu. Kojūgalyje įdėtos žemėn bronzinės lentos su vardu ir gyvenimo datom. Henrikui ji parinko įrašui kelis žodžius iš naujo eilėraščio „Sugrįžimas":

„Ir spindėjimą žalio lapo
Tu pasiėmei su savim".

O sau — vieną eilutę — savo neabejotino lojalumo įžadą, kuris tarsi materializavosi, kai jos karsto paruoštoj duobėj pasimatė atkasta ir jo karsto briauna:

„Ant žemės — arba po žeme".

1976 m. gruodžio 14 d. Vašingtone

HENRIKO RADAUSKO JAUNOS DIENOS

(Pagal jo brolio atsiminimus)

JURGIS BLEKAITIS

Vienintelis poeto brolis-dvynys šiandien yra vienas iš labai retųjų, o gal ir vienintelis žmogus žemėje, kuris gali nušviesti visuomenei nežinomąją poeto gyvenimo dalį — jo vaikystę, šeimos aplinkybes, mokymosi dienas. Gimęs drauge su poetu 1910 metų balandžio 23 dieną Krokuvoje, daktaras Bruno Radauskas, psichiatras, paprašytas sutiko pasidalinti atsiminimais pašnekesy, įrašytame magnetofono juostelėn. Vėliau dviem laiškais d-ras Radauskas papildė bei patikslino kai kurias informacijas. Tad šiame rašiny kruopščiai laikomasi daktaro pasakojimo faktų, nevengiant ir šalutinės reikšmės detalių, turint galvoje, jog ir tos detalės yra unikalios, iš jokių kitų šaltinių šiandien negaunamos, padedančios geriau suprasti aplinką ir laiką.

* * *

Gikoniai, poeto tėviškė, yra gana būdingas kaimas šiai vidurio Aukštaičių sričiai. Išsitiesęs viena gatve išilgai Daugyvenės upės, kaimas yra trikampyje tarp Šeduvos, Rozalimo ir Smilgių, o artimiausia geležinkelio

stotis Laba yra už kokių dešimties kilometrų. Žemė čia gana lygi, tik Šeduvos link prasideda kalvos.

Gikoniuose sodybų buvo apie trisdešimt abiem pusėm gatvės, tačiau dauguma — netoli lygiagrečiai tekančios Daugyvenės pusėn, į kurią žemė švelniu nuolaidumu leidžiasi. Arčiausiai gatvės — gyvenamieji namai, toliau visi ūkiniai pastatai, o tarp jų ir upės — pievos, daržai ir ganyklos. Į priešingą pusę nuo gatvės driekiasi rėžiais gikoniškių laukai. Dvarų dalinimo metu aname šimtmety kiekvienam ūkininkui buvo skirta po vadinamą „dubą" — t.y. apie 32 hektarus. Čia įeina geresnė ar menkesnė dirbama žemė, o už jos — ganyklos ir keli plotai lapuočių miško — beržai, alksniai, epušės, vienas kitas ąžuolas. Palei upę — karklynai, o pelkėtas vietas žmonės panaudoja linų markoms.

Pagal aukštaičius, didžiuma ūkininkų — vidutiniški. Bet pasitaiko ir mažažemių, kurie prisiduria pajamų kokiu nors amatu: vienas batsiuvys, kitas šioks toks stalius, dar kitas — visokiems darbams pasisamdo, griovius kasa. Žmonės už vešlią barzdą vadina jį burlioku, nors jis ir gryniausias lietuvis.

Poeto senelis Radauskas čia bus atsikėlęs iš kažkurios vietos bene šiauriau nuo Gikonių, gavęs žemę po dvarų dalinimo, ir jau čia, naujoje vietoje, 1861 metais gimė tėvas, Bernardas Radauskas. Jo motina, iš namų Janulionytė, turėjo brolį kunigą, aplenkinta pavarde Janulevičių. Pas tą kunigą Kupišky ir gyveno kurį laiką, gal porą metų, jaunas Bernardas, vienas iš visos krūvos senelio šeimos vaikų, kurių keletas mirė maži. Dėdė kunigas leido Bernardą mokytis, ir jis bus išėjęs keturias vidurinės mokyklos klases. Turėdamas, matyt, gerą klausą, Bernardas, iš vargonininko pasimokęs, ir patsai vargonavo, nors formaliai mokytis muzikos jam neteko. Jis taipgi padėjo dėdei kunigui bažnyčios raštus

tvarkyti. Vėliau jis tarnavo valsčiaus raštininku, pasidarė sekretorium. Žmogus gyvas, veržlus, mėgęs draugiją, mėgęs šokti ir dainuoti, Bernardas išsimušė iš kaimo lygio ir, niekada pats neūkininkavęs, tik besitrindamas tarp žmonių, laikui bėgant pasidarė dvarų ūkvedžiu. Jam teko administruoti ne vieną stambų dvarą Lietuvoje ir Rusijoje.

Viename iš tų dvarų ūkvedys Bernardas Radauskas susipažino ir vedė guvernantę Amaliją Kieragga, atvažiavusią iš Rytprūsių į dvarą vaikų auklėti ir vokiečių kalbos mokyti. Jinai buvo aštuoniolika metų už Bernardą jaunesnė. Amžiaus skirtumas aiškiai matos ir senoje nuotraukoje. kurią d-ras Bruno Radauskas laiko savo knygų lentynoj: poniškas vyras Bernardas Radauskas atrodo joje tinkamas savo žmonai veikiau į tėvus. Tatai tačiau netrukdė jiems gražiai sugyventi.

Amalija buvo gimusi prie vadinamojo Suvalkų trikampio, tuo metu smarkiai vokietinamoje apylinkėje, prie miestelio, kuris vokiškai vadinamas Lyck, o lenkiškai — Elk. Nors daugumas žmonių savo tarpe kalbėjosi lenkiškai, bet mokyklose viskas buvo mokoma vokiečių kalba. Nežinia, kuo laikytini keistoka pavarde Kieragga, lenkais ar vokiečiais, bet veikiausiai — mišriais. Amalija, išėjusi apie keturias klases griežtų vokiškų mokyklų, buvo gerokai apvokietėjusi, nors kalbėjo ir lenkiškai. Ji buvo protestantė, tačiau ištekėjusi už Bernardo Radausko, perėjo į katalikybę ir katalikiškai krikštijo savo vaikus; bet religija Radausko šeimoje didesnio vaidmens nevaidino. Bernardas ir pats nebuvo uolus bažnyčios lankytojas, tad nei jis, nei motina savo dvynukų sūnų bažnyčion eiti neskatino. Juodu ir nėjo.

Viena Amalijos sesuo buvo akušerė, ištekėjusi už laikraštininko lenko, kuris, pajutęs iš vokiečių pusės persekiojimą, išsikėlė su šeima į Krokuvą. Vienas iš jos

brolių, vardu Adolfas Kieragga, buvo vandentiekio technikas ir, dirbdamas įvairiose firmose, daugiausia — vokiečių firmose užsieniuose, kurį laiką gyveno Paryžiuje. Jaunystėje, prieš Pirmąjį pasaulinį karą, jis taipgi turėjo progos pakeliauti po Europą — Prancūziją, Italiją, Angliją. Jis, beje, bent kiek domėjosi genealogija. Įsigilinęs į ją, Adolfas Kieragga gana įtikinamai įrodinėjo, kad Kieraggos kažin kada buvo atsikėlę bene iš Turkijos ir jų pavardė esanti sudurtinė, reiškusi „juodą vadą". Tarsi jo teorijos patvirtinimui — visi Kieraggos buvo labai tamsių plaukų.

Pati Amalija Radauskienė, poeto ir gydytojo motina, buvo iš prigimties labai taktiška, protinga moteris. Ji labai mėgo skaityti, visada apsikrovusi knygomis bei žurnalais, ir būdo buvo žymiai santūresnė už savo socialų vyrą, medžiotoją ir žvejį bei drąsų veiklos žmogų. Mėgo žmones ir jinai — pasišnekėti apie šį bei tą, net ir politiką. Politika, žinoma, gyvai domėjosi ir Bernardas. Bet, jei šneka imdavo suktis apie teatrą, apie muziką, jis visada įterpdavo tą patį savo muzikinio išsilavinimo liudijimą: kad būdamas Peterburge, jis matęs tenai operą, kurios pavadinimas buvo „Hugenotai". Literatūra, scena jam iš tikrųjų buvo tolimi ir svetimi dalykai. Iš kitos pusės, motina Amalija labai domėjosi dar ir kalbomis, knygas skaitydama bent keliomis: lenkų, vokiečių, rusų.

Tasai faktas, kad Radauskų berniukai gimė ne kažin kuriame tėvo administruojamame dvare, bet Krokuvoj, buvo bėdos padiktuotas. Amalija Radauskienė turėjo sunkumų su gimdymu dėl savo dubens susiaurėjimo, ir bent porą kartų jos vaikai negalėjo gimti gyvi. Kadangi buvo spėjama, ar nustatyta, kad šiuo kartu jinai laukianti dvynukų, pasirūpinta siųsti ją gimdymui į Krokuvą, kuri pasižymėjo stipriu medicinos

fakultetu, o prie jo — klinika. Toje klinikoje kaip tiktai ir dirbo akušere Amalijos sesuo. Gimdyti teksią ne natūraliu, bet cezarinio pjūvio keliu.

Taip tad atsitiko, kad ne tėvo tvarkomam dvare, o tuometinės Austro - Vengrijos Krokuvos mieste numatytu būdu laimingai gimė abu broliai ir buvo pavadinti Bruno ir Henriku. Su jais motina netrukus sugrįžo ir į dvarą. Kur, būtent, tasai dvaras galėjęs būti, d-ras Bruno nežino, tik spėja iš savo ankstyviausiųjų, miglotų vaikystės įspūdžių, kad šeima ne kartą kraustėsi iš vietos į vietą.

1913 metų pabaigoje arba 14-tųjų pradžioje, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, Bernardas Radauskas perkėlė šeimą į savo tėviškę — jau minėtąjį Rozalimo valsčiaus, Smilgių parapijos Gikonių kaimą. Teko glaustis viename name su vyriausiu Bernardo broliu — ūkininku, kuriam tėvas buvo palikęs žemę perpus su Bernardu, atseit po apie 16 hektarų. Tai nebuvo maloniausia situacija, kadangi vyresnysis brolis tokiu padalinimu buvo nepatenkintas ir tik per teismą su juo susitaikė. Jis, kaip ūkininkas, laikė žemės padalinimą sau skriauda, nes juk Benardas žemės pats nedirbo, buvo išėjęs „į ponus" toli nuo Gikonių. Dėl to turėjo jaustis namuose ir neišvengiama įtampa, kurios atspindžiai pasiekė ir mažųjų berniukų sąmonę. Bruno prisimena, kad kai juodu su Henriku kartą sūpavosi ant tvoros vartelių, dėdė juos piktokai apibarė.

* * *

Pirmojo pasaulinio karo dienas vaikai atsiminė dar miglotai, bet jau kiek ryškiau. Žmonės nerimaudami matė, kaip artėja frontas, bijojo artėjančių vokiečių, kurie jau apšaudė Šiaulius, ir dėl to iš tolo matėsi pa-

dangėje gaisrų atošvaistos. Į Labą jau nebeateidavo traukiniai.

Bernardo Radausko pusbrolis ir geras bičiulis prieš karą buvo dirbęs Sibire prie pelkių sausinimo ir jautėsi turįs anose tolimose žemėse ryšių. Tad, Vlado Radausko patariama, šeima nutarė trauktis nuo karo į Sibirą, palikdama Gikonius vėlyvą 1914 metų rudenį. Kelionė traukiniu buvo ilga, ir pakely į savo paskyrimą — Novonikolajevsko miestą, dabar — Novosibirską, gal kelias savaites, o gal ir mėnesius Radauskai pagyveno kažkuriame kitame mieste — Omske, Tomske ar gal Barnaule. O Novonikolajevską, — kuriame jie trumpam buvo susitikę su atskirai keliavusia giminaičio Vlado šeima, — jie bus pasirinkę gal ir dėl to, kad tai buvo jau ir tada vienas žymesniųjų Sibiro miestų, prie didelės geležinkelio linijos. Gal tikėjosi ten lengviau susirasti darbo.

Bernardas Radauskas su žmona Amalija ir mažaisiais Bruno ir Henriku apsigyveno Novonikolajevske dar naujoje, nevisai namų užstatytoje gatvėje, dar net ir nevisai išgrįstoje. D-ras Bruno Radauskas sakosi aplamai adresų neįsidėmįs, bet šis įstrigęs atmintin: Boldyrevskaja gatvė numeris 18. Čia šeima pergyveno karą, Rusijos revoliuciją, suirutę, alkį ir šaltį, bet sunkesnio vargo, tikro bado jiems pasisekė išvengti. Per miestą traukė visokie kariniai daliniai, čekų, lenkų, dar kitokie batalionai. Su tėvo ir motinos pagelba Bruno ir Henrikas pradžioje mokėsi namie. Dėl chaotiškos padėties nustojus veikti viešosioms mokykloms, vėliau tėvai siuntė juodu vakarais mokytis pas vieną pagyvenusį rusą, buvusį gimnazijos mokytoją. Berods, ir jo žmona anksčiau buvo mokytoja. Tad juodu, dar su mažesniais pagelbstint ir jų apie 20 metų dukteriai, grupėmis priimdavo vaikus mokytis į savo namus. Mokė

visų reguliarių mokyklinių dalykų, įskaitant ir aritmetiką, geografiją, istoriją. O vakarais pamokos vyko todėl, kad, karui baigiantis ir vėliau, „visi turėjo dirbti", tad ir mokytojo šeima dienos metu turėjo fiziškai pasidarbuoti. Už vaikų mokymą Radauskai atsilygindavo visokiomis, sunkiai prieinamomis būtinybėmis: degtukais, žibalu, džiovinta žuvim. . .

Bene 1920 metais tie privatūs kursai buvo ar pripažinti, ar gal prilyginti keturklasei progimnazijai. Tuo metu prisidėjo dar keli mokytojai, mokslas dažniausiai jau vykdavo dienos metu, nors dėl įvairių sumaiščių dažnai būdavo pertraukiamas. Į tą mokyklą Henrikas su Bruno ėjo apie dvejus ar nepilnai trejus metus. 1921 metais juodu buvo laikomi baigusiais dvi gimnazijos klases.

Berniukai, tėvų vienodai rengiami, visada sėdėjo viename suole — kaip ir vėliau, jau grįžę į Lietuvą, ligi baigė keturias Panevėžio gimnazijos klases. Henrikas jau Sibire pasižymėjo, kaip kalbos mokėjimu stiprus mokinys. Rusų kalbos laisvuose rašiniuose ar diktantuose klaidų nebedarė. Kaip brolis prisimena, kai kartą buvo padiktuotas sakinys — „Filip našol grib", Henrikas buvo vienintelis, parašęs be klaidos. Slypinčius šiame nekaltame sakinyje spąstus supras tik rusiškai mokantieji.

Šiais ankstyvosios vaikystės laikais ir svetur broliai dvyniai buvo labai artimi, stačiai neišskiriami. Visur ir visada — į vakaro kursus, į mokyklą ir iš mokyklos, pasivaikščioti juodu ėjo drauge. Ypač pradžioje, atvykę į Novonikolajevską, juodu jautėsi nesavi tarp rusiukų. Pasitaikydavo reikalo ir bendromis jėgomis nuo kitų vaikų gintis, ir broliai visada užstodavo vienas kitą.

Juodu mėgdavo patraukti į girią už kelių kilometrų, o dar tolėliau — prie didelės upės, Obės, krantų. Čia

Henriko Raadausko tėvų namai — vienkiemis prie Gikonių kaimo. Kairėje Bruno, dešinėje Henrikas Radauskai. Sasnava 1940 m. Tarp H. Radausko tėvų, Bernardo ir Amalijos Radauskų Vera Radauskienė, Gikoniai, 1940 m. rugpjūčio mėn.

juodu žaisdavo, maudydavosi. Jų artimumui bus padėję ir tai, jog buvo vienmečiai, o kitų vaikų šeimoje nebuvo.

Nebūdami identiški dvyniai, vaikai skyrėsi išvaizda: Bruno visada buvo aukštesnis, tvirtesnis, sportiškas, labiau panašus į tėvo giminę. Henrikas gi turėjo motinos pusės vyrų bruožus: bendrą sudėjimą, plaukus, kurie jiems anksti nuslinkdavo, rankas, ypač — pirštus.

Anksti pradėjo ryškėti ir berniukų būdo, palinkimų skirtumai. Bruno mėgo būti lauke, sportuoti, žaisdavo visus žaidimus, kokius tik tada vaikai žaisdavo. Henrikas gi, nors ir prisidėdavo prie žaidimų, bet nenoriai, lyg kitiems malonę darydamas. Kartais, kai vaikams kuriame sporte trūko dalyvio, už savo dalyvavimą jis stengdavosi iškaulyti iš kitų kokį atlyginimą. Fizinis rungtyniavimas Henriko ne tik netraukė, bet buvo jam atstumiantis. Nors jis niekada jokia rimtesne liga nesirgo, bet, kaip brolis atsimena, vis skųsdavosi kažkokiais žnaibymais krūtinėje, žaisdamas greit uždusdavo, o šaltas vanduo jam sukeldavo blogą savijautą. Tiek tėvai, tiek brolis laikė tai neurastenišku reiškiniu. Bet, toli užbėgant į ateitį, — tik apie penketą metų prieš savo mirtį Henrikas kreipėsi pas brolį — gydytoją, prašydamas nurodyti širdies specialistą. O anksčiau jis naudodavo lašelius, Adonis vernalis, kurie tariamai gerai veikią širdį, bet šiandien laikomi nepaveikiais.

Nors tais tamsiais, neramiais laikais šeimai teko gerokai patirti sunkumų, bet tėvas buvo labai apsukrus, mokėjo tvarkytis — gal net geriau už vietinius rusus. Tarnaudamas kažkokiame miesto savivaldybės skyriuje, jis sugebėjo ir maisto pasirūpinti tais alkanais laikais, ir malkų speiguotą Sibiro žiemą.

Kaip jo tokio apsukrumo pavyzdį, d-ras Bruno papasakojo kad ir tokią sceną: prie uždarytos maisto krautuvės stovi ilga žmonių eilė, laukia, kada juos įsileis. Ateina poniškas Bernardas Radauskas su portfeliu po ranka: — „Kas čia darosi? Neįleidžia? Aš tuoj pažiūrėsiu, koks čia reikalas". Praeina pro visus priekin į krautuvę, gauna sau priklausantį davinį, o išėjęs laukan dar paguodžia kitus laukiančius — atseit, nesirūpinkit, tuoj ir jus visus įleis.

Kaip karo pabaigos bei revoliucijos metai atsiliepė jų gyvenimui, d-ras Bruno šiandien ryškiau neprisimena. Bet vaikų akims teko prisižiūrėti siaubų ir žiaurumų. Kaip ir visi vaikai, jie irgi žaidė karą, prisigaminę visokių „ginklų". Kartais gatvėse rasdavo tikrų primėtytų ginklų bei šaudmenų. Mėgdžiodami suaugusius, kurie kartais traukdamies sprogdindavo tiltus ir kitokius įrengimus, ir jie, vaikai, prisigamindavo sprogmenų. Ne vien revoliucija, bei ir 1918 metų didžiulė gripo epidemija iššudė daugybę žmonių, tad nieko nestebino gatvėse lavonų vaizdas.

Kai žiemą pūgos užpūstydavo traukinį ir visi žmonės jame sušaldavo, porevoliuciniai šeimininkai tik pavasarį griebdavosi tvarkyti. Nuvilkus traukinį nuo bėgių, suvaryti žmonės, daugiausia inteligentai, — kaip kad vaikų pirmųjų mokytojų šeima, — tempdavo iš traukinio apledėjusius kūnus, kraudavo juos į roges, kasdavo jiems duobes. Tokioms prikrautoms rogėms stumiantis gatvėmis, nulūždavo lavonų sąnariai, jie mėtėsi ant grindinio. Bėgdami paskui vežėją, vaikai šaukdavo: — „Dėde, dėde, ranką pametei!"

* * *

Bernardo Radausko šeima grįžo Lietuvon iš Sibiro 1921 metais, kai būriui lietuvių buvo leista sudaryti savą, lietuvišką ešeloną. Išvažiavo pavasarį prekiniais — „gyvuliniais" vagonais po 4-ias šeimas vagone. Kartais, atkabinus garvežį, visas ešelonas palikdavo stovėti atsarginiuose bėgiuose bent keletą dienų. Maskvoje teko išstovėti visą mėnesį. D-rui Bruno atrodo, nors jis tuo nėra tikras, kad įstrigus jiems Maskvoj, jo tėvas ir kiti ešelono atstovai su savo bėdomis buvo nuėję pas tuometinį Lietuvos atstovą Jurgį Baltrušaitį. Visa kelionė užtruko ilgiau nei tris mėnesius, bet ji nebu-

vusi perdaug varginga — pakenčiama labiausiai dėl šilto oro.

Po visų savo Sibiro pergyvenimų ir tos ilgos kelionės šeima rado Gikonius, karo tiesiogiai nepažeistus. Visi tėvo giminės buvo likę sveiki ir gyvi, ir nuotaika buvo rami, stačiai idiliška. Apsistota pas tėvo vyresnį brolį, jo gyvenamojo namo vienoje pusėje — seklyčioje.

Dar prieš traukdamasis į Sibirą, Bernardas Radauskas buvo padaręs kažkokių skubių patvarkymų, kad žemė neliktų nedirbama, bet veikiausiai jokio dokumento tuo reikalu nebuvo sudaryta. Dabar grįžus, jo žemės dalį dirbo brolio sūnus, berniukų pusbrolis Jonas Radauskas. Jisai iš Sibiro grįžusiai savo dėdės šeimai padėjo grūdais ir kitkuo.

Jau maždaug metų bėgyje — 1922 metais — Gikonių kaimas ėmė skirstytis į vienkiemius. Tėvas susirado darbo Panevėžy, pradžioje butų skyriuje, o paskum ilgus metus dirbo raštininku-registratorium prie Panevėžio apygardos teismo.

1923 metais, tuoj po Kalėdų atostogų, Henrikas ir Bruno išlaikė egzaminus į Panevėžio gimnazijos antrąją klasę ir tuoj abu persikėlė pas tėvą į miestą. Motina dar kurį laiką pasiliko Gikoniuose, prižiūrėjo vienkiemio statybą. Be to, jai rūpėjo bent pradžiai bent kiek paremti savo „miesčioniukus" kaimo produktais. Vėliau ir Amalija Radauskienė atsikėlė į Panevėžį.

Nors ir vėl abu broliai sėdėjo viename suole, bet jų būdai tolydžio vystėsi skirtingai, ir, kaip d-ras Bruno galvoja, gal dėl jų skirtumų ir jų padėtis namuose kiek kitaip susiklostė. Bruno neabejoja, kad motina abu sūnus vienodai mylėjo ir traktavo, bet jis, Bruno, visada namuose buvo tarsi vyresnis. Būdamas ne vien aukštesnis, stipresnis, bet ypač — nagingesnis, jis pa-

gelbėdavo prie visokių darbų namuose ir tuo būdu, visada — po ranka, gal buvo ir tėvams artimesnis.

Henrikas fiziniams darbams buvo netikęs: kartą pabandė pakapoti malkų, pabruko ranką, sužalojo pirštą. Jis buvo linkęs šalintis nuo žmonių, buvo šaltesnis, dažnai netaktiškas, o kartais ir piktokai prasiveržda vo. Dėl visa to galėjo atrodyti, kad Bruno buvęs tėvų favorizuojamas, o Henrikui tai galėjo ir užkliūti. Turėjęs jis, pasak brolio, ir mazochistinių bruožų: kartais lyg tyčią įkyrėdavo tėvams, lyg stengtųsi iššaukti jų nemalonią reakciją.

D-ras Bruno prisimena ir pasitaikiusią savotišką konfrontaciją. Berods, Henrikui prireikė kažkokios knygos, o tuo tarpu jai pinigų nebuvę. Henrikas paleido tėvui priekaištingą repliką, kad, jeigu nesą iš ko, tai nereikėję iš viso į mokslą leisti. O tėvas, kurs aplamai į senatvę darėsi irzlesnis, pliaukštelėjo Henrikui į veidą.

Šiaip tarp pačių tėvų vaikai jokių barnių ar konfliktų negirdėjo. Labiau įtemptais momentais motina savo dideliu taktu gelbėdavo padėtį, prireikus prisiimdavo vaikų „kaltes".

Panašiai, kaip motinai, Henrikui buvo nepaprastai patrauklus knygų pasaulis. O knygų ir dar priešrevoliucinių žurnalų Radauskų namuos nestigo. Buvo čia ir romanų, ir apysakų, ir poezijos. O jau gimnazijos laikais buvo prieinama gana gausi Panevėžio gimnazijos biblioteka, kur šalia rusų dar prieš karą buvo sutelkta vertimuose daug tokių autorių, kaip Ibsenas, Hugo, Dickensas, Goethe, Hauptmannas, Šekspyras ir t.t. Čia, kaip Bruno prisimena, Henrikas galėjo susipažinti ir su rusų poezijos vadinamojo „sidabro amžiaus" didžiaisiais — Bloku, Briusovu, Balmontu ir Baltrušaičiu.

Kada patsai Henrikas giliau susidomėjo poezija ir ypač — kada jis pats pradėjo rašyti, Bruno nežino, nes Henrikas apie tai jau ir jaunas nekalbėdavo, brolis tik spėja, jog kada nors paauglio amžiuje — gal būt, Panevėžy, kai, baigęs keturias gimnazijos klases, Henrikas perėjo į mokytojų seminariją.

Beje, tas išėjimas iš gimnazijos seminarijon Henrikui buvo smūgis. Bet padėtis 1925-tais metais, kai abu broliai išėjo keturias klases, tėvui, jau senyvam, materialiai buvo nelengva. Jis nebepajėgė abiejų vaikų toliau leisti gimnazijon, kuri buvo susieta su išlaidomis. Tad joje nuspręsta palikti vieną Bruno, kuris vėliau tęsiąs mokslą universitete, o Henriką perkelti į mokytojų seminariją, kur mokslas nemokamas ir kurią baigęs jis tuoj galėsiąs pradėti savarankų gyvenimą, kaip mokytojas.

Seminarijoje tad veikiausiai prasidėjo Henriko kūrybinis reiškimasis. Sunku pasakyti, ar buvo kas jį ta kryptimi savo įtaka ar patarimu pastūmėjęs. Bruno negalvoja, kad tai galėtų būti tada seminarijoj dėsčiusi rašytoja Buivydaitė. O rašytojo bei pedagogo Lindės-Dobilo gimnazijoj suburtame literatų būrelyje Henrikas, kiek brolis atsimena, nedalyvavo. Tai Bruno, kuris taip pat domėjosi literatūra, Lindė mėgo ir, negalėdamas pasigirti rašysenos aiškumu, prašydavo jį perrašyti ranka kai kuriuos jo raštus. Bruno prisimena perrašęs keletą Lindės rankraščių, tarp jų literatūrinį essay — „Ar paseno Tenas?"

Baigęs realinę gimnaziją, Bruno Radauskas stoja Kaune į universiteto Technikos fakultetą, pradžioje apsigyvendamas savo tėvo pusbrolio-fakulteto dekano prof. Vasiliausko namuose Aukštojoj Fredoj. Bet žygiavimas į miestą ir atgal gan vargingas, tad netrukus,

apsirūpinęs keliomis pamokomis, Bruno persikelia į miestą savarankiam gyvenimui.

Henrikui tie 1929 metai buvo jau savarankiško gyvenimo pradžia, kai baigęs mokytojų seminariją, nuo rudens jis tampa Vievyje pradinės mokyklos mokytoju.

Čia tenka įsiskverbti į d-ro Bruno Radausko prisiminimų eigą su jo broliui Henrikui reikšmingo įvykio priminimu: tų pačių metų vasarą, *Jaunosios Lietuvos* žurnalo 5-6 numeryje, pirmąkart spaudoje pasirodo naujo poeto vardas. Eilėraštis pavadintas „Tyluma", o datuotas 1928 metų lapkričio 19-tą dieną Panevėžy. Tai būtų tarsi oficiali poetinio gimimo data. Deja, pirmojo pasiskelbimo džiaugsmas jaunam poetui turėjo būti — žinant jo nepaprastą opumą — atmieštas nemaža kartėlio doze. Į šį debiutą buvo įgriozdota nelemta, prasmę keičianti korektūros klaida. Visame eilėraštyje poetas kalba apie „tylumos varpus", bet trečiame, baigiamajame ketureilyje žodį „varpai" staiga išstumia kažkokie tylumos „vargai".

Ar ne čia prasideda Henriko Radausko viso gyvenimo neapykanta korektūros klaidoms? Aplamai — žodžio vartosenos netikslumui? Ar ne iš čia — jo stačiai aistringas noras taisyti?

Prabėgom dar pastebėkime, kad po šio aštuoniolikamečio poeto eilėraščio Henriko Radausko vardas jau nebe naujiena įvairių leidinių, jų tarpe ir *Naujosios Romuvos*, puslapiuose, o 1935 metais Kaune išeina ir jo pirmasis eilėraščių rinkinys *Fontanas*.

Grįžtant prie d-ro Bruno prisiminimų, — ir brolių santykiuose tuo metu atsispindi Henriko kova su klaidomis. Mat, studentas Kaune su dvyniu broliu mokytoju susirašinėdavo, ir Henrikas kai kada — bemaž komiškas bruožas! — atsakydamas grąžindavo Bruno jo laišką, pataisęs nedažnas klaidas. „ — Kad jos daugiau

nepasikartotų", — kaip šiandien juokdamasis pasakoja psichiatras Radauskas.

Sekantieji, 1930-tieji metai — vėl reikšmingas posūkis abiejų brolių gyvenime: Bruno atsižada Technikos fakulteto ir išvyksta į Berlyną studijuoti jau medicinos. Jis gyvena motinos brolio, jau minėto Adolfo Kieragga namuose (Berlin-Mariendorf, Prühstrasse 14). Tai tie patys namai, kuriuose po penkiolikos metų, kovoms dėl Berlyno siaučiant, priebėgą susiras ir Henrikas su žmona Vera — priebėgą jų betonuotoje slėptuvėje su atsarginiu išėjimu į lauką tokią saugią, jog nejučiom užklysta mintis: ar tik ne dėl to jaukaus saugumo juodu tada tiek uždelsė Berlyne, kad leidosi sovietų kariuomenės okupuojami? Tik vėliau jiems pavyks iš rusų zonos — pavargusiems, nuskurusiems — pasiekti britų okupacinę Vokietijos zoną ir čia laikiną prieglaudą rasti Hahno mieste, vietos ligoninėje dirbusio gydytojo Bruno Radausko šeimoje.

Bet anais 1930-tais metais Henrikas ryžtasi atsižadėti mokytojo profesijos (kuriai dėl savo nesocialaus būdo vargu ar buvo tinkamas) ir, iš menkos algelės susitaupęs pinigų — taupyti jis mokėjo — , persikelia į Kauną ir stoja į Humanitarinių mokslų fakultetą literatūros studijuoti. Jis gilinasi tik į tuos dalykus, kurie jį domina. Kaip jis vengdavo bendrauti su jam neįdomiais žmonėmis, taip nenorėjo studijuoti ir tų dalykų, kurie jo netraukė, nors ir buvo būtini diplomui gauti. Kaip d-ras Bruno pastebėjo, nereikalingus egzaminus laikyti gal net laikęs ir pažeminimu. Tad Henrikas studijavo ketverius metus, šalia to — stropiai lankė Balio Sruogos teatro seminarą, bet diplomo niekad neįsigijo.

Iš ko gyvena poetas šioje žemiškoje dalykų plotmėje, išėjęs iš tėvų globos ir metęs mokytojavimą? Pradžioje, kaip daugelis studentų, Henrikas verčiasi pa-

mokomis. Vėliau susiranda valdišką tarnybą Švietimo ministerijos knygų skyriuje. 1937-tais metais jis dirba Klaipėdos radiofone. Čia šalia lietuvių reikia ir gero vokiečių kalbos mokėjimo, ir kaip d-ras Bruno prisimena, tarp kelių knygų, kurias brolio paprašytas jis atsiuntė jam iš Berlyno buvo ir *Deutsche Bühnenaussprache* (Vokiečių kalbos sceninė tartis).

Čia tenka pažymėti, jog išsiskyrus brolių profesiniams keliams, aplinkai, interesams, d-ro Bruno prisiminimai apie Henriko užsiėmimus bei gyvenimo aplinkybes tampa vis labiau fragmentariški. Tarp tokių prisimenamų momentų yra tas, kad tarnaudamas Klaipėdoje, Henrikas bent kiek pajėgė paremti finansiškai savo motiną. Jis netgi įtaisė Gikoniuose radijo antenos stiebus ir padovanojo motinai ankstyvą radijo aparatą — gal norėdamas, kad ir sūnaus balsą kai kada nugirstų.

Kai tuo pat metu, Klaipėdoj 1937-tais metais, Henrikas vedė Verą Sotnikovaitę, jis povestuvinėn kelionėn su ja buvo išvažiavęs į Paryžių. Atvežė jis žmoną ir į Gikonius supažindinti su tėvais. Iš pačios Veros Radauskienės pasakojimo apie tą vizitą galima buvo susidaryti įspūdį, kad apsilankymas nebuvęs labai sklandus. Bet, kaip d-ras Bruno prisimena, jeigu kas tėvams galėję nepatikti, — pvz. kad Vera buvo už Henriką gerokai vyresnė (g. 1903 metais), be to rusė, — tai jie to aiškiai niekad nepasakę. Priešingai, Radauskienė tėvams imponavo savo erudicija, ir d-ras Bruno netgi atsimena savo tėvo posakį apie marčią: ji esanti „labai politiškai taktiška". Tėvai abu jau buvo tada senyvi (Bernardas Radauskas mirė 1947-tais, o jo žmona — sekančiais metais).

Brolių ir jų šeimų santykiai, nebūdami glaudūs, visada tačiau liko korektiški, ir jų ryšiai, nors ne dažni,

bet pastovūs. Svarbiais atvejais Henrikas kreipėsi į brolį. Protarpiais jausdamas širdies negalavimus, brolio gydytojo jis prašė patarimo, pas ką kreiptis, ir vėliau pas d-rą Bruno važiavo su širdies specialisto nemedikui painia diagnoze. Pastarajame laikotarpyje, kai Henrikas dirbo Vašingtone Kongreso bibliotekoje, o d-ras Bruno Radauskas vadovavo stambiai psichiatrinei Spring Grove institucijai Baltimorės priemiesty, broliai susitikdavo švenčių progomis, drauge Vašingtone atžymėjo savo 50-tąjį gimtadienį 1960 metų balandžio 23 d. Ir tai brolis atskubėjo vykdyti paskutinės pareigos, kada 1970 m. rugpjūčio 27-tą dieną Henrikas mirė nuo staigaus širdies priepuolio. Tarp tos pareigos detalių buvo kūno atpažinimas morge, laidotuvių koplyčios, karsto, kapinių parinkimas — brolškosios paslaugos, kurių, suprantama, tada nepajėgė vykdyti visiškai smūgio priblokšta našlė ir kurių d-ro Bruno Radausko su dideliu susitvardymu vykdymą teko stebėti.

Tegu vėlesniame poeto gyvenimo laikotarpyje daugelis artimesnių (bet daugiausia — tolimesnių) žmonių galėtų paliudyti apie įvairius Henriko Radausko gyvenimo laikotarpius, apie jo būdą, apie jo kūrybą, tačiau niekas kitas šiandien nebūtų galėjęs palikti ateičiai pačių ankstyvųjų įspūdžių apie šeimą, Gikonius, Sibirą ir grįžimą tėviškėn.

1977 m. vasario 28 d.

MARIJA PETRAUSKAITĖ

gimė 1953 m. Čikagoj. Mokėsi University of Illinois (College of Art) Čikagoj; Oxbow Summer School of Art, Michigan; Grassroots Television, Aspen, Colorado. 1973 ir 1974 metais dalyvavo Lietuvių fotografų parodoj, Čikagoj; 1975 m. „16 Chicago Photographers", N.A.M.E. Gallery, Čikagoj; 1975 m. asmeninė paroda „Colour Photographs", Montgomery Ward Gallery, Čikagoj.

„Mane labai domina žaismas tarp abstrakčių ir foto-realistinių formų susidarančių vartojant permatomą medžiagą, faktūra ir spalvą. Mano ryšiai su moderniu šokiu/teatru be abejo irgi turi nemažą įtaką į vartojamą spalvą, erdvę ir formą mano darbuose. Šiuo metu eksperimentuoju su antraeile spalvota technika, piešiniu ir foto-litografija."

Spalvota nuotrauka. 20 x 30 cm

Spalvota nuotrauka. 19,5 x·30 cm

Spalvota nuotrauka. 20 x 30,5 cm

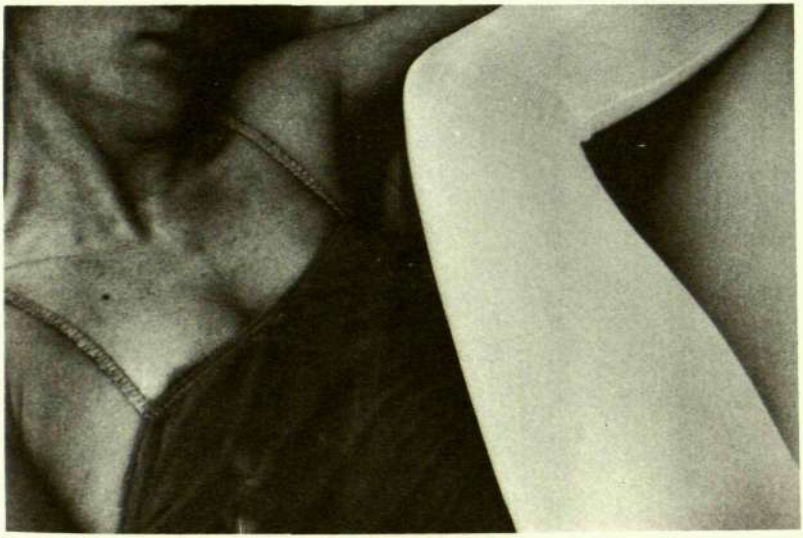

Spalvota nuotrauka. 18 x 27 cm

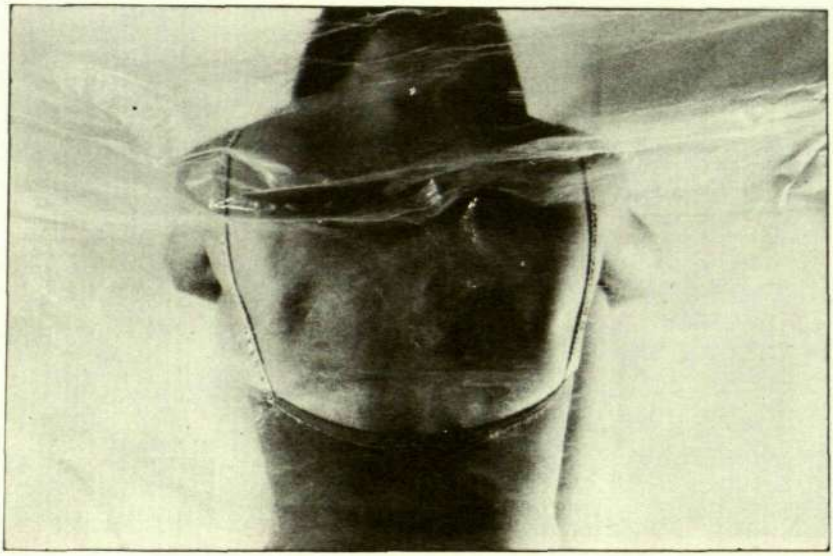

Spalvota nuotrauka. 19 x 29 cm

Spalvota nuotrauka. 18 x 27 cm

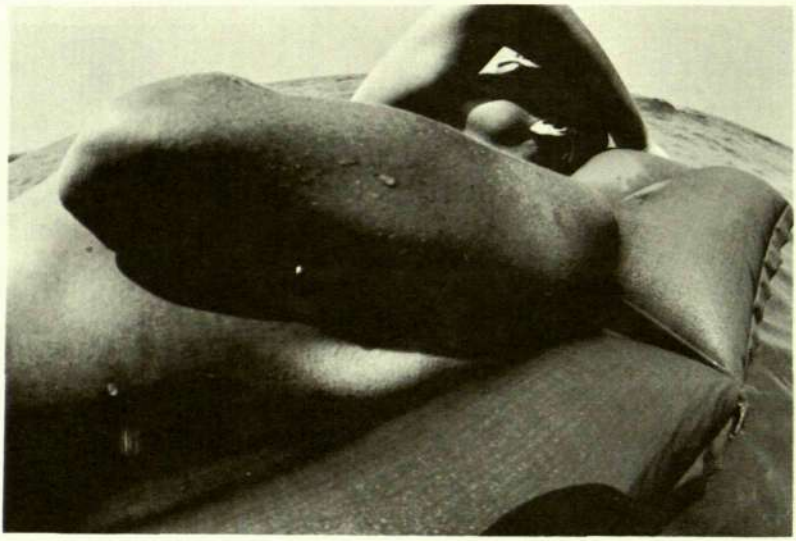

Spalvota nuotrauka. 14,5 x 22 cm

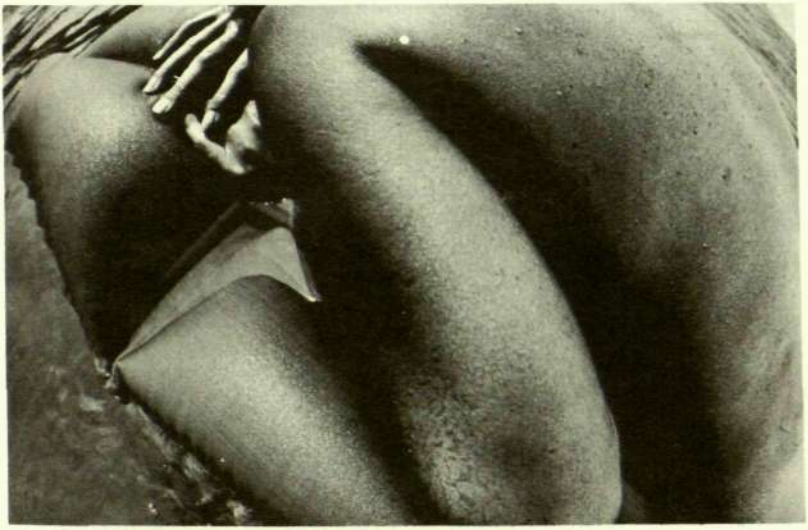

Spalvota nuotrauka. 14,5 x 22 cm

Spalvota nuotrauka. 11,5 x 17 cm

AUŠRINĖ IR LAIMA I

Gyvenimo ir mirties, likimo ir laimės samprata lietuvių mitologijoje

A. J. GREIMAS

I. AUŠRINĖ

O. Įžanginės pastabos

Šiuo rašiniu norima bandyti išryškinti ir, kiek tai įmanoma, išsiaiškinti vieną lietuviškosios kultūros aspektą — lietuvių bendruomenės pažiūras į gyvenimą ir mirtį, o drauge ir į su jomis susijusias likimo ir laimės, jaunystės, grožio ir naudos sąvokas. Kelias, kuriuo tikimasi prisiartinti prie šios problematikos — tai etninės kultūros duomenų, išsaugotų tautosakos, liaudies tikėjimų ir papročių forma, panaudojimas.

Metodas, kurio pagalba šioje pirmoje rašinio dalyje bus stengiamasi atstatyti dievaitės Aušrinės figūrą ir jos veiklos sferą, yra paprastas, bet drauge ir pavojingas. Paėmus vieną iš tūkstančių lietuviškų pasakų, bus bandoma ją skaityti, tarytum jinai būtų ne pasaka, o mitas, ieškant reikšmių, glūdinčių po paviršutine teksto antklode. Šitoks skaitymas iš esmės niekuo nesiskiria nuo poemos išsiaiškinimo, nuo psichoanalisto noro suprasti savo pacientą ar nuo kryžiažodžių sprendimo. Progos suklysti slepiasi kiekviename teksto užkampyje, ir riba tarp intuicijos ir fantazijos nevisada aiški. Mitinę tiesą saugoja tiktai teksto palyginamumas su kitais, panašiais ir skirtingais, tekstais, ir jo vidujinė koherencija.

Pasirinktoji pasaka paimta iš M. Davainio - Silvestraičio rinkinio, paskelbto Vilniuje, 1973 m., *Pasakos, sakmės, oracijos* pavadinimu. Pačiai pasakai duotas „Saulė ir Vėjų Motina" vardas (psl. 309 - 313): jis būdingas tuo, kad itin gerai atženklina atstumą, skiriantį du — „paviršutinio" ir „gilaus" — skaitymo būdus.

Kad skaitytojas galėtų lengviau susigaudyti, paduodamas visų pirma ištisas pasakos tekstas, vėliau pakartojant, vieną po kito, atskirus analizuojamus jo segmentus.

Buvo 3 broliai. O vienam broliui, Juozapui, vis rodės akyse dvi saulės — rykmetį par pusryčius, o vakare par paludienį; o teip nemato antros saulės. Prašė savo brolių, kad leistų jį ieškoti antros saulės. Broliai išleido, bagoslovijo.

Atsitraukė į kitas žemes, užejo dideles girias. Girdžia — girioje lermas. Jam ciekavastis, kas ten provojas. Žiūri — levas, vanagas, skruzdė ir vilkas, pasipiovę jautį, nemoka pasidalinti. Užtėmijo levas šviežų žmogų, vadina pri savęs artyn:

— Žmogau, būk teip loskavas, pardalink mums tą męsą.

Atpiovė (žmogus) galvą skyrium, padavė skruzdei:

— Maža esi, gali ten išėsti visas skyleles!

Raumenis padavė levui, kaulus — vilkui, grobus — vanagui.

— Ar visi kanteni mano pardalinimu?

— Labai loskavi!

Kožnas davė jam po biskį savo plaukų, skruzdė davė ūsą, vanagas — plunksną:

— Kad bus bėda, ant mūsų duotų daiktų pamislyk, tei bus teip.

Paejo jis į girią toliau, panorėjo valgyti — pamislijo

ant vilko. Stojose vilku, susigavo aviną, pasivalgė. Pamislijo ant vanago — stojose vanagu, greitai nukeliavo į svetimą šalį. Tropijo užlėkti ant vėjų motinos. Įeina į trobą, pagarbiną dievą.

— Ant amžių. Ko ieškai?

— Ieškau antros saulės!

— Paritysiu kamūlį, sek paskui tą kamūlį, nueisi pri mano motinos.

Įsikando, būdamas vanagu, siūlą į snapą, toli labai keliavo, kad daejo. Daejo pri vėjų motinos. Motina pastatė jį pri sodo už sargą:

— Kad išdabosi sodą, rytoj žinosi saulę!

Davė jam palošių, išejo jis į sodą. Vidury nakties atejo žmogus, kad jam buvo medžiai ligi dvišakumai. Paima tas milžinas par tvorą, išsirauna ir neša. Užmetė su šoble ir nukirto rankas milžinui, kuris nuejo atgal. Po valandai atejo kitas, girią po kojų laužydamas. Pasirėmė ant tvoros, norėjo vėl rauti obelę. Nukirto jam galvą. Atejo trečias — nukirto par pusę.

Kaip atsirado diena, jis nuejo pas gaspadinės, apipasakojo bėdą šios nakties. Nuejo drauge motina į sodą apžiūrėti, rado tris milžinus užmuštus. Už tą gerą dovanojo jam tris obūlius. Tie obūliai buvo dideliai brangi cenia.

Sušaukė savo vaikus, keturis vėjus, klausė jų:

— Ar nematėt kur antros saulės?

Šiaurys vėjas atsakė:

— Tei ne saulė. Aš šiandie buvau ir mačiau. Yra pana ant marių salos, turi dvarą, su tokiais plaukais, kaip saulė.

Vėjų motina vėl paritino jam siūlų kamūlį. Įsikando siūlą į snapą, vanagu pasivertęs, nukeliavo pri marių krašto. Atbėjo šiaurys vėjas pas jį, pamokino:

— Dabar lauk vakaro. Pareis tos panos bulius su trims karviums iš giros, plauks par mares į aną pusę. Įsikibk buliui į uodegą, parneš tave į aną pusę. Paskui pasinerk parplaukęs, bo jis subadys, kai pamatys. Kaip išeisi iš vandens, rasi beržinį kelmą ant tos salos. Palįsk po tum kelmu, bo bulius tave ieškos. Po pusryčių eikš į pakajų, rasi tą paną bemiegtančią. Ji guli kniūpsčia. Užsisėsk ant jos, kaip ant arklio, pasivyniok plaukus ant rankų. Ji sakys: „Leisk mane! Kad neleisi, prapuls žemė, pasidarys marės". Sakyk: „Aš ant tavęs išplauksiu". Iki trijų žodžių teip sakys. Paskui sakys: „Tu mano, aš tavo". Tei tada paleisk.

Ir parejo bulius iš girios su karviums. Įsikibo į uodegą bulio, parnešė par mares. Teip padarė. Paną jis paskui paleido, kaip ji pasakė: „Tu mano, aš tavo". Juodu ten gyveno daugel metų. Jis, kaip mažesnis, slūga jos. Jis pats varydavo kožną rytą karves par mares. Jau jam bulius nieko nedarė.

Vieną kartą rado ant erškėčio tos panos vieną plauką užkibusį ir rado kiaurą riešutą. Suvyniojęs plauką, įkišo į tą riešutą, įmetė į mares. Atspįsta iš marių spindulys į dangų, kaip žvaigždė didžiausia.

Viens karalaitis važinėdamas ant marių, pamatė naujyną. Ušstatė akruotą tiesiai ant tos žvaigždės, privažiavo artyn, nužiūrėjo par žiūronus ir rado tą riešutą. Ko greičiau bėgo atgal namon. Turėjo seną bobutę raganą:

— Sakyk, bobut, kas tas do plaukas yra?

— Yra pana tokiais plaukais!

— Ar negalėtum čia ją pargabenti? Aš tau aukso lopšį nuliesiu, dieną ir naktį supsiu už tai.

Ragana apsivertė į ubagę ir nuejo pri tos panos, pradėjo pasakoti, kad ją iš akruoto išmetė ant kranto:

— Aš, biedna žebrokė, prašiau, kad pavėžintų, o jie

mane ant kranto čia paleido. Mažu ponia loska, priimk mane už slūgą. Viernai slūžysiu.

Prijėmė ją. Pabuvo nedėlią ir antrą, įsivierijo kaip tikra slūga. Ką pana liepia padaryti, tai dusyk geriau padaro. Ragana, matydama naktį karalaitį, liepė jam nulieti aukso akruotą ir atvažiuoti, kur jis rado tą jos riešutą. Kad būtų sidabro tiltas.

Rytą 8 adyną atsikėlė pana, išejo iš savo dvaro, pamačius šviežų akruotą. Tokio dar akruoto nebuvo. Ta bobutė ėmė vadinti paną:

— Eikiava pasižiūrėti!

Pana buvo išėjus vienplaukė. Buvo begrįžtanti paimti skepetą. Čerauninkė pasakė:

— Aš atnešiu skepetą!

O jos vyras miegojo. Ragana pajėmė peilį ir papiovė jos vyrą. Išjėmė plaučius ir kepenis, praeidama įmetė į mares. Ponia nežino, ką ten ji padarė. Priejo pri akruoto artyn — mato, kad ant to akruoto nėra nei jokio žmogaus. Čerauninkė jėmė vadinti ponią ant akruoto pasižiūrėti. Kaip užejo ant akruoto, tas pasidavė į mares. Iššoko karalaitis, pajėmęs paną, įsivedė į pakajų:

— Nesibijokis, pas manęs geriau būsi, kaip čia. Turiu karalystę, turiu vaiską.

Parsivežė ją į savo karalystę. Norėjo ją ženytis trumpai.

— Aš negaliu tekėti be metų! Gailius savo tėvo, neseniai mirė.

Kaip galėdama trukdino čėsą, kad tik jis nesiženytų.

Susibėgo visi keturi vėjai pas motinos savo paklausinėt naujynų. Žiūri, kad motinos sode suvytę visi obūliai.

— Del ko teip čia, motuš, yra?

— Bėkiat žiūrėti, musėt, tas mūsų prietelis negyvas yra, kur mūsų sodą dabojo.

Rado jį papiautą. Pradėjo ieškoti po krantus, vandenis plaučių jo. Pamatė — vėžys labai didelis bevelkąs į olą. Atjėmė plaučius ir kepenes. Šiaurinis vėjas panėrė į mares ir išnešė gyjančiojo vandenio ir gyvuonies. Sutepė, sumazgojo — stojos sveikas ir gyvas.

Klausia:

— Kur ta pana dingo?

— Nežinau, aš buvau užmigęs.

— Tu buvai papiautas.

Puola į visus kraštus — nėr jo panos niekur. Prašė vėjų rodos:

— Ką man dabar reikia daryti?

Šiaurys vėjas:

— Eik į jos pakajų, rasi kamanas ir balną. Pasibalnok bulių savo, stosis toks arklys, kad nebus ant visos karalystės tokio driganto. Užsėsk, josi marėms geriau, kaip žeme. Ir nunešjis į tą karalystę, kur ji yra. Ten bus tą dieną arklių jomarkas, ieškos karalius pirkti drigantą. Kai derės, sakyk: „Jei perkat, pirkiat, čėso neturiu". Kol išeis pana.

Išėjo pana, pažino gyvolį savo. Pajėmė jam už rankos ir stojo vyrui ant kojos ir užlipo. Ir pakilo į padanges, pabėgo į savo dvarą. Karalius paliko smūtnas. Klausia karalius čerauninkus:

— Ką reikia dabar daryti?

— Jau nėr rodos nei jokios!

Pana parkeliavus paleido savo bulių. Bulius priklaupė ant kelių, prašneko žmogaus balsu:

— Kirsk mano galvą!

Pana nenorėjo kirsti, ale tik turėjo kirsti. Nukirto galvą — prapuolė ketvirta dalis marių, pasidarė žemė. O iš buliaus jos brolis stojos. Nukirto visų trijų karvių galvas — stojos sesers. Prapuolė visos marės, pasidarė žemė. Pradėjo svietas gyventi. O ji paliko karalienė ant tos

žemės, o vyras jos — karaliumi. Vyras jos išsipakūtavojo už jos brolį ir už seseres. Paliko ščėslyvais ir gyveno.

Ant to baigias.

I. STEBUKLINĖ PASAKA AR MITAS

> Buvo trys broliai. O vienam broliui, Juozapui, vis rodės akyse dvi saulės — rykmetį par pusryčius, o vakare par paludienį; o teip nemato antros saulės. Prašė savo brolių, kad leistų jį ieškoti antros saulės. Broliai išleido, bagaslovijo.

Visa eilė šio įžanginio segmento elementų atitinka stebuklinės pasakos kanonus:

(1) *Trijų brolių* buvimas, nusakant išeiginę situaciją.

(2) Išvykimas ko nors *ieškoti.*

(3) *Palaiminimas* išvykstančiojo.

Kai kurie kiti teksto bruožai yra greičiau neįprasti:

(1) Nebuvimas vyresniosios kartos atstovų (tėvų arba karaliaus), kurie vaidintų — tiesiogiai ar netiesiogiai — Siuntėjo rolę, nurodydami kam, kokių vertybių vardan misija atliekama.

(2) Prašymas leidimo išvykti pas brolius: paprastai trys broliai išvyksta kartu, arba vienas po kito.

(3) Herojaus vardo — Juozapas — retumas.

Šie nenumatyti elementai iš karto atkreipia skaitytojo dėmesį, išskirdami šią pasaką iš kitų tarpo. Tačiau lemiantis mitinis teksto pobūdis pasirodo objekto, kurio ieškoti išvykstama, pasirinkime: vietoje įprastinės *laimės*, čionai trokštamu objektu įrašyta *Antroji Saulė*. Neįprastas herojus ieškos tad neįprasto vertingo objekto.

Pirmasis segmentas duoda, savaime suprantama, per maža duomenų, kad galima būtų pradėti ieškoti

atsakymo į klausimą — nuo kurio priklauso visa šio teksto interpretacija — kas, būtent, yra ta Antroji Saulė. Reikia tad šią problemą atidėti bent iki IV-jo segmento, kur *Šiaurys Vėjas* pasiūlys mums savo paaiškinimą.

Bendrai paėmus, jau dabar matyti, kad turime reikalo su tekstu, kuriame gausu pasakinių motyvų, susirišusių su mitologiniais duomenimis. Tai padidina ir skaitymo sunkumus ir jam reikiamą atidą.

II. TEISINGAS PADALINIMAS

Atsitraukė į kitas žemes, užejo dideles girias. Girdžia — girioje lermas. Jam ciekavastis, kas ten provojas. Žiūri — levas, vanagas, skruzdė ir vilkas, pasipiovę jautį, nemoka pasidalinti. Užtėmijo levas šviežų žmogų, vadina pri savęs artyn:

— Žmogau, būk teip loskavas, pardalink mums tą męsą. Atpiovė (žmogus) galvą skyrium, padavė skruzdei:

— Maža esi, gali ten išėsti visas skyleles!

Raumenis padavė levui, kaulus — vilkui, grobus — vanagui.

— Ar visi kanteni mano pardalinimu?

— Labai loskavi!

Kožnas davė jam po biskį savo plaukų, skruzdė davė ūsą, vanagas — plunksną:

— Kad bus bėda, ant mūsų duotų daiktų pamislyk, tei bus teip.

Paejo jis į girią toliau, panorėjo valgyti — pamislijo ant vilko. Stojose vilku, susigavo aviną, pasivalgė. Pamislijo ant vanago — stojose vanagu, greitai nukeliavo į svetimą šalį.

2-1. *Gyvuliai pagalbininkai*

Antrasis segmentas naudoja dažną stebuklinių pasakų motyvą — gyvulius pagalbininkus, žinomą visa-

me pasaulyje: tai charakteringas *migruojantis motyvas.*

Tačiau reikia iš karto pastebėti, kad tuo atveju, kai šis motyvas būna pilnai išvystytas, kiekvienas gyvulys, kuriam herojus buvo padėjęs iš bėdos išsisukti, savo eile virsta pagalbininku ir savo pasirodymu reikiamu momentu sudaro lyg ir atskirą pasakos epizodą: pasakos struktūra tampa tuo būdu išlygsvarinta pagal principą „tu man, aš — tau" ir paremta implicitine sutartimi.

Mūsų atveju, pasakotojui reikalingas ir jo panaudojamas tolimesniam pasakos išvystymui tik vienas pagalbininkas — *vanagas*: jis herojui padės persikelti į kitą mitinę erdvę. Pritaikant metodologinį *skaitymo* principą, pagal kurį kiekvienas tekstas ar jo fragmentas turi būti skaitomas ne nuo pradžios, o nuo pabaigos, lengvai išryškėja ir viena iš pagrindinių šio mūsų segmento naratyvinių funkcijų: visas padalinimo motyvas atrodo išvystytas tik tam, kad herojus galėtų surasti jam reikalingą *pagalbininką.*

Aišku tačiau, kad vanagą į tekstą įvesti ir jį pagalbininku padaryti mūsų pasakos pasirinktas „teisingo padalinimo" būdas nėra nei vienintelis, nei privalomas: pasakose tas ar kitas paukštis herojui padeda persikelti iš vienos erdvės į kitą už bet kokią paslaugą, dažniausiai, už jo vaikų išgelbėjimą. Iškyla tad pagrįstas klausimas: kodėl gyvulių pagalbininkų įsigijimo reikalingumas mūsų pasakoje išsprendžiamas įvedant specifinį, neprivalomą *teisingo padalinimo* motyvą?

2-2. *Herojaus kvalifikacija*

Naratyvinė logika, naratyvinių struktūrų pažinimas padeda suprasti teisingo padalinimo — kuris irgi

yra pasikartojantis ir migruojantis motyvas — funkcionalinę reikšmę.

Pirmasis šio supratimo elementas — teksto naudojamų *erdvių* paskirstymo modelis. Herojus savo pagrindinį žygdarbį atlieka *utopinėje* erdvėje („kitame pasaulyje": po žeme, po vandeniu, danguje); jo kilminė erdvė, iš šio taško žiūrint, yra *heterotopinė*, o persikėlimas iš vienos erdvės į kitą atliekamas peržengiant *paratopinę* erdvę. Lietuviškose pasakose — kaip ir pas kaimyninius germanus ar slavus — tokia paratopinė erdvė dažniausiai yra *giria*, kuri randasi už sukultūrinto pasaulio ribų, bet kurią reikia pereiti, norint surasti kitą, „galimą" pasaulį. Šitoje tai erdvėje ir vyksta paprastai herojaus *išbandymas*, kurio pasėkoje herojus tampa *kvalifikuotas* savo būsimus žygdarbius atlikti.

Prisitaikant šį modelį mūsų tekstui, nesunku matyti, kad „teisingas padalinimas" — tai užduotis, kurią herojus turi atlikti, kad taptų herojumi. Užduotys būna įvairios: gali būti išbandomi herojaus pajėgumas, jo gudrumas ir t.t. Pagal užduoties pobūdį, klausytojas-skaitytojas sprendžia apie tikrąją herojaus *prigimtį*, bet kartu ir apie prigimtį Siuntėjo, kurio pavestą misiją herojus atlieka.

Atsakymas į klausimą, kodėl mūsų tekstas įveda „teisingo padalinimo" motyvą, savaime aiškėja šio naratyvinio modelio rėmuose: herojaus išbandymas ir jo pasėkoje įgyta kompetencija liečia (a) herojaus *mokėjimą elgtis* (b) darant *teisingus sprendimus*. Tuo pačiu paaiškėja ir suverenumo sfera, kuriai priklauso mūsų teksto herojaus veikla: tai *Mitros*, būtent, kontraktualinio suverenumo sritis.

2-3. *Herojaus metamorfozės*

Šio segmento kontraktinė struktūra ryški: herojus atlieka, gyvulių prašomas, teisingą, visus patenkinusį padalinimą. Už atliktą paslaugą jis čia pat apdovanojamas kiekvieno gyvulio „*plauku*" ir tuo būdu įsigyja net kelis savo būsimai veiklai *pagalbininkus*.

Pagalbininko statusas naratyvinėje struktūroje reikalingas paaiškinimo: pagalbininkas pasakojime gali būti atskiras aktorius (gyvulys, žmogus, magiškas objektas, ir t.t.) bet, turėdamas tokią autonomišką figūrą, jis kartu yra ir neatskiriama herojaus prigimties dalis. Prancūzų epopėjos herojus Rolandas, pavyzdžiui, turi stebuklingą kalaviją — Durendalį, bet tai reiškia tuo pat metu, kad ir jis pats yra nepaprastas stipruolis. Kitaip sakant, pagalbininkų turėjimas — tai tik figūratyvinė priemonė herojaus prigimties pagrindiniams atributams vaizduoti.

Mūsų atveju todėl įsigijimas *vilko* ar *vanago* plauko reiškia ne ką kita, o būtent tai, kad herojus įsigija pagrindines ypatybes, apibūdinančias *vilko* ar *vanago* prigimtis.

2 - 3 - 1. *Plaukas*

Mūsų tekste vartojamas žodis *plaukas* pilnai neatitinka jo definicijai kaip „siūlo pavidalo išauga žmogaus ar gyvulio odoje" [1] : jis tinka ir skruzdės *ūsui* ir vanago *plunksnai* pavadinti. Tai labiausiai išorinė, nors kartu ir jam priklausanti, kiekvieno gyvio kūno dalis, jo metonimas, galintis atstoti visą kūną. Savaime peršasi dvi skirtingos *plauko* panaudojimo galimybės.

Visų pirma, kito asmens plauko turėjimas su savimi (mylimosios, vaikų ar tėvų plaukų nešiojimas medalijo-

ne) nustato privalomą ryšį tarp plauko turėtojo ir jo savininko, neišvengiamai juos suartindamas: tai tik profaniška, degraduota plauko pagalba nustatomų ryšių forma. Stebuklinėse pasakose, plauko turėjimas ir apie jo atstovaujamą būtybę pagalvojimas paprastai iššaukia tos būtybės akivaizdų prisistatymą: šie abu atvejai savo prigimtimi vienodi, jie tesiskiria tiktai *plauku* vaizduojamų ryšių stiprumo ir efektyvumo laipsniu. Mūsų pasakoje minimas *vanagas* galėjo, pavyzdžiui, padovanoti savo „plauką" — plunksną: ją turėdamas ir apie vanagą pamąstęs herojus išprovokuotų vanago pasirodymą, o tasai, savo ruožtu, būtų galėjęs, kaip pasakose priimta, užsisodinti herojų ant savo nugaros ir perkelti jį į kitą erdvę.

Mūsų tekste įrašyta *plauko* funkcija yra skirtinga. Jo pagalba tarp dviejų asmenų sudaryto ryšio stiprumas, žinoma, ir čia neabejotinas, tačiau herojaus „pamislijimas ant vilko" ar „ant vanago" eina toliau, iššaukdamas jo metamorfozę į vilką ar vanagą. Čia jau turime reikalo su specifiniu mitiniu galvojimu, pagal kurį kiekvieno gyvio „plaukas" metonimiškai atitinka jo kūnišką pavidalą, kurio pagalba jis pasireiškia šiame pasaulyje fenomenalinėje plotmėje. Tačiau ir tokio aiškinimo dar neužtenka. Kitame „teisingo padalinimo" variante [2] herojus, padalijęs beržą tarp levo, skruzdėlės ir sakalo, gauna iš kiekvieno „po tokią laimę", kurios pagalba, kai tik panorėsiąs, galėsiąs „parsiversti" į vieną ar kitą iš šių gyvių. Neabejotina, kad *laimė* yra čia *plauko* sinonimas. Mūsų pasiūlytas pirmasis aiškinimas yra nepilnas todėl, kad jame dar per arti laikomasi tradicinės, įprastos kūno ir sielos dichotomijos: *laimė-dalia* yra viena iš asmenybę sudarančių kūniškai dvasiškų parcelių, kuri gali turėti savo buveinę žmogaus kūne, bet gali būti ir nuo jo atskirta, gyventi,

pavyzdžiui, gulbėje, avinėlyje ar gerai parinktoje žmonoje. Šiai *laimės-dalios* problemai, itin svarbiai norint suprasti lietuvių pasaulėžiūrą, teks antroje šios studijos dalyje paskirti nemaža vietos: prie jos tad čia ir nesustosime. Tačiau net ir toks paviršutinis *plaukolaimės* išaiškinimas padės suprasti vieną iš pagrindinių šio mito epizodų — „marių panos" plauko pasireiškimą danguje žvaigždės pavidalu (V. VI-is segmentas).

2-3-2. *Vanagas ir vilkas*

Pažymėtina, kad mūsų pasakojimas neišnaudoja visų iš anksto pasiūlytų metamorfozės galimybių, o pasirenka iš jų tiktai dvi — pasivertimą į vilką ir vanagą.

Vanago pasirinkimo prasmė gana aiški: naratyvinėje plotmėje jis atlieka numatytą funkciją, perkeldamas herojų iš paratopinės — girios erdvės į utopinę — atmosferos erdvę. Kadangi, kaip jau minėjome, pagalbininko įsigijimas reiškia herojaus praturtėjimą naujais jo charakteristikos atributais, tai herojaus pasivertimas į vanagą suteikia jam *tarpininko* tarp tam tikros žmogiškosios ir tam tikros dieviškosios sferų ypatybę. Mitologine prasme *vanagas* laikomas arba *gegutės* vyru arba jos žiemos metu prisiimamu pavidalu.[3] Turint galvoje, kad gegutė — likimą nustatanti mitinė būtybė, tuo pačiu priklausanti *Mitros* — dieviško *žinojimo* sferai, herojaus kaip tarpininko bruožas pasipildo kelio susisiekti, komunikuoti su dieviškuoju pasauliu žinojimu. Nenuostabu tad, kad herojus - vanagas suranda kelią pas *Vėjų Motiną* ir yra jos gerai priimamas.

Sunkiau nustatyti tikslią *vilko* funkciją: jis skiriasi nuo kitų gyvūnų — levo ir skruzdės — tuo, kad jam pritaikoma metamorfozės procedūra, tačiau herojaus į

vilką pasivertimo tikslas — pavalgyti avienos — neatrodo pakankamai rimtas ir, svarbiausia, nėra naratyviai pagrįstas, kaip, pavyzdžiui, jo pasivertimas į vanagą. Tai atrodo gana tipiškas *hapax'o* atvejis: mitinė figūra pasakotojo išsaugojama, nebežinant nei jos reikšmės, nei jos pasireiškimo būdų. Pažymėtina, kad lietuvių mitologijoje *vilkas* [4] — kartais *geležinis vilkas* [5], kartais *varinis vilkas* [6] sutinkamas iš pirmo žvilgsnio gana netikėtose aplinkybėse: jis yra arba pats meilužis — gundytojas, įkalbinąs seserį atsisakyti nuo incestinio gyvenimo su broliu, arba pagalbininkas herojaus, išvykusio ieškoti „panos" arba „karalaitės" svetimoje šalyje ar kitoje karalystėje. Ar vienu ar kitu atveju, jis pasireiškia, kaip endogamijos priešas ir naujos šeimos struktūros, pagrįstos egzogaminiais santykiais ir *sutartimi* nustatomis vedybomis, įsteigėjas. Mūsų herojus, galįs pasiversti vilku — o gal, neužrašytose ar mums dar nežinomose versijose, ir pasivertęs vilku tam tikslui atitinkamame pasakos epizode? — kaip tik ir atstovauja meile pagrįstų kontraktualinių santykių tarp dviejų pasaulių ieškotoją.

Prie *vilko* figūros teks dar grįžti kiek vėliau (III-jame segmente).

III. STEBUKLINGŲ OBUOLIŲ SODAS

Tropijo užlėkti ant vėjų motinos. Įeina į trobą, pagarbino dievą.

— Ant amžių. Ko ieškai?

— Ieškau antros saulės!

— Paritysiu kamūlį, sek paskui tą kamūlį, nueisi pri mano motinos.

Įsikando, būdamas vanagu, siūlą į snapą, toli labai keliavo, kad daejo. Daejo pri vėjų motinos. Motina pastatė jį pri sodo už sargą:

— Kad išdabosi sodą, rytoj žinosi saulę!

Davė jam palošių, išejo jis į sodą. Vidury nakties atejo žmogus, kad jam buvo medžiai ligi dvišakumai. Paima tas milžinas par tvorą, išsirauna ir neša. Užmetė su šoble ir nukirto rankas milžinui, kuris nuejo atgal. Po valandai atejo kitas, girią po kojų laužydamas. Pasirėmė ant tvoros, norėjo vėl rauti obelę. Nukirto jam galvą. Atejo trečias — nukirto par pusę.

Kaip atsirado diena, jis nuejo pas gaspadinės, apipasakojo bėdą šios nakties. Nuejo drauge motina į sodą apžiūrėti, rado tris milžinus užmuštus. Už tą gerą dovanojo jam tris obūlius. Tie obūliai buvo dideliai brangi cenia.

3-1. *Stereotipiniai motyvai ir logikos klaidos*

Šis segmentas savo akcijai vystyti ir vėl naudoja net du stereotipinius, migruojančius motyvus:

(1) *Kamuolį* keliui rodyti.

(2) Stebuklingų *obuolių sodą.*

Abu šie motyvai reikalingi tam, kad herojus galėtų, pagal savo naratyvinę programą, atlikti šioje teksto erdvėje jam skirtus uždavinius:

(1) surasti kelią į savo tikslą,

(2) įsigyti vertingą objektą-obuolį.

Reikia pastebėti, kad šiame trumpame fragmente sutinkamos net dvi stambios logikos klaidos: atrodo, kad pasakotojas, laimingas suradęs konvencionalinius motyvus, padedančius jam sėkmingai vystyti intrigą, užmiršta mitologinį pasakojimo tikslą ir nebesirūpina savo veikėjų tikslios išvaizdos ir prigimties išlaikymu. Į šį segmentą tad galima žiūrėti, kaip į gerą pavyzdį, iliustruojantį mito į pasaką degradacijos procesą.

Pirmoji klaida — tai per ankstyvas *Vėjų Motinos* pasirodymas. Normalioje stebuklinėje pasakoje šioje pozicijoje turėtume rasti vieną iš gyvulių-pagalbininkų.

Kadangi veiksmas vyksta „svetimoje šalyje", gyvulius čia įvesti gana sunku: jų vietoje reikėtų laukti kokios nors antraeilės mitinės būtybės ar dievybės. Į personažo lūpas įdėtas pasakymas „nueisi pri *mano* motinos" rodytų, kad pagalbininko rolę čia vaidina *Vėjų Motinos* duktė. Tačiau jokios moteriškos lyties vėjinės dievybės — be gana abejotinos *Vėjų Motinos* — bent iki šiol mums dar neteko lietuviškame kontekste sutikti. Pagalbininko figūra taip ir lieka neaiški, gerai, kad jokia rolė ateityje jam ir nenumatyta.

Antroji klaida — tai nukautų milžinų ir jų lavonų skaičiaus neatitikimas: pirmasis milžinas, kuriam herojus nukerta rankas, „nueina atgal", o tuo tarpu rytojaus rytą Vėjų Motina randa *trijų* milžinų lavonus. Atrodo, kad pasakotojas čia bus susimaišęs, panaudodamas kovos su milžinais aprašymui labai stebuklinių pasakų mėgstamą *triplikacijos* procedūrą. Vietoj vieno milžino įvedus tris milžinus, pergalė atrodo didesnė, ypač jei ji dar pabrėžiama tuo, kad pirmą kartą nukertamos rankos, antrą — galva, o trečią — jis perkertamas per pusę. Tačiau, ir vėl, kaip ir Vėjų Motinos — dukters atveju, pasakotojas pasileidžia pavėjui, leisdamas veikti jo mėgstamo literatūrinio žanro mechanizmui, ir personažas, turįs reprezentuoti milžinų klasę, išblunka: lieka tik jo, kaip sodo niokotojo, funkcija ir charakteringas jo išvaizdos bruožas — nukirstos rankos.

Tokiu būdu, viename ir tame pačiame tekste, netoli vienas kito, randame net du *hapax*'us: *Vilką* ir *berankį Milžiną*.

3-2. *Obuolių sodas*

Herojaus atkeliavimas pas *Vėjų Motiną* paritinto kamuolio nurodomu keliu ypatingų problemų nekelia. Įdomesnis yra *Vėjų Motinos* — ir iš viso Vėjų

šeimos — kaip pagalbininkės Antrosios Saulės beieškant, pasirinkimas.

3-2-1. *Vėjai — obelių vaisintojai*

Vėjų Motinos rezidencijoje randasi nuostabus obuolių, kurie — „dideliai brangi ceniá", sodas. Tokio sodo motyvas ir simbolika yra bendri, turbūt, visai indoeuropiečių mitologijai: ją galima šia proga papildyti visa eile lietuviškų variantų.

Vėjų Motinos — obelių sodo šeimininkės rolė nėra atsitiktinė. Pagal lietuvių tikėjimus, *vėjas* turi galios apvaisinti obelis: „Kad obelės. . . vėjo judinamos traška, tai liūbija sakyti, kad daržuose vaisingas metas būsiąs, ir obelės dėl vaisių daugumo traškėsiančios". [7] Ten pat, Mažojoje Lietuvoje, dar sakoma: „Kad ant vieškelio kokį *pantį* ar *virvagalį* randi, tad reik tą paimti ir parsinešus darže ant obelės pakabinti, tad toki obelė labai nešanti ir vaisinga esanti" [8]. Šio patarimo reikšmė paaiškėja, sužinojus, kad tokie vieškelyje rasti pančiai esą „nei iš linų, nei iš kanapių, nei vyti, nei sukti — tik *vėjo ryšiai*" [9].

3-2-2. *Rojaus darželis*

Nuostabų obelių sodą galima bandyti identifikuoti su *Rojaus Darželiu* — žvaigždynu, kuris esąs „ant žiemos rytų šalies. Žiemos laike arti vidurio dangaus tos žvaigždės apskritos yra kaip tekinis, ale plačiai rodo apsukui į rytus. Visos baltai šviečia. Apei anas seniejai daug ką žino, ale bile kam jie nepasako kytrumų savo" [10]. Neturint sistematiškų paskelbtų duomenų apie lietuvišką dangaus skliauto santvarką, sunku ką nors tikslesnio šia prasme pasakyti. Ryšių tarp obuolynų ir žvaigždynų nustatymas paaiškintų ir vieną iš Kalėdų nakties būri-

mų, pagal kurį žvaigždėta Kalėdų naktis — didelio obuolių vaisiaus pažadas [11].

Prie tos pačios bylos galima būtų prijungti ir jau kiek sukrikščioninto *Rojaus* vaizdavimąsi (krikščioniško tuo, kad jis sutapdintas su pomirtinio gyvenimo buveine): „Rojus, sako, gulįs rytų šalyje. . . yra tai puikiausias ir gražiausias *daržas*, kuriame auga medžiai visoki su stebuklingiausiais ir gardžiausiais vaisiais (aukso lapais, deimanto obuoliais ir t.t.) . . .kur. . . amžina diena viešpatauja. . ." [12]. Šitoks *Rojaus Daržo* vaizdavimasis artimas mūsų tekstui dar ir dėl to, kad jį saugo du milžinai: kelią apšviečiantis *Aušra* ir nevertuosius atgal nupučiantis *Vėjas* [13]: mūsiškis obuolių sodas irgi yra panašioje kaimynystėje.

3-2-3. *Neik su velniu obuoliauti*

J. Basanavičiaus studija apie obuolių simbolizmą lietuvių mitologijoje [14] yra pakankamai išsami: bandysime tad ją tik reziumuoti, pritaikydami mūsų analizės reikalavimams.

Remdamasis liaudies dainų šaltiniais, J. Basanavičius visų pirma atkreipia dėmesį į paralelizmą, pagal kurį dainose „berneliai vaikščioja po savo *obuolių sodą*, (kaip) mergaitės po *rūtų darželį*". Užtat ir meilės ryšių užmezgimas dažnai jose atvaizduojamas „obuolio ritinimu", „obuolėlių svaidymu", kartais šiam reikalui į pagalbininkus pasikviečiant *vėją*:

> Aš nusiskinsiu *du obuolaičiu*
> Ir nusiųsdinsiu savo mergaitei.
> Nė patsai nešiu, nė kitam duosiu,
> *Pietų vėjačiu aš nupūsdinsiu,* [15]

tuo tarpu kai, viliojant mergelę, jai žadama vedybinė laimė:

Sunkių darbelių nedirbsi,
Nė kalne rugelių nepiausi.
Tik po sodelį vaikščiosi,
Gražius obuolius rankiosi. [16]

Suprantama tad, kad Prūsų Lietuvoje *obuoliauti* paprasčiausiai reiškia „mergautis", „meilikautis" [17].

Išvadoje aišku, kad *obuolys* — tai meilės simbolis ir kaip toks, jis gali turėti magiškos jėgos. Štai jo, pagal J. Basanavičiaus duotus pavyzdžius, pagrindinės ypatybės:

(1) Obuolys įkvepia *meilės norą.*

(2) Obuolys gali pakeisti žmogaus *lytį* (iš moters paversdamas į vyrą).

(3) Suvalgytas meilės obuolys padaro žmogų *gražų.*

(4) Obuolys sergančiam grąžina *sveikatą.*

Meilė, grožis, sveikata (nekalbant apie lyties keitimą, kuris, nors ir priklausydamas tai pačiai semantinei sferai, sudaro atskirą problematiką) — štai pagrindiniai atributai, kurie įsigijami ir perduodami stebuklingo obuolio pagalba, atributai, kurie indoeuropiečių mitologijoje dažniausiai charakterizuoja vieną iš trečiajai suverenumo funkcijų, G. Dumézilio nustatytų, priklausančių moteriškų dievybių (Afroditę, Freyą ir t.t.).

3-3. *Vėjopatis ir jo šeima*

Reikia truputį sugrįžti į mūsų teksto erdvę, į *Vėjų Motinos* dvarą, ir papildyti mūsų turimas žinias apie Vėjų šeimą.

Mums atrodė natūralu, kad stebuklingų meilės obuolių sodas yra *Vėjų Motinos,* t.y. vėjų-vaisintojų motinos žinioje. Tačiau jos pasirodymas mitologiniame tekste sukelia rūpesčio. Žinome, kad latvių mitologija pilna moteriškos giminės dievybių, vadinamų motino-

mis, kad tarp jų sutinkama ir *Vejasmate*[18]; ukrainiečių pasakos taip pat pažįsta Vėjų Motiną, šalia Mėnulio ir Saulės motinų, dalijančių stebuklingus obuolius[19]. Tačiau lietuvių religijoje, išskyrus, jei taip galima pasakyti, „normalias" moteriškas dievybes (Žemyną, Aušrinę, Laimą, Raganą), atitinkančias ir kitų indoeuropiečių mitologijų dievaitėm, dominuoja vyriškosios lyties dievai ir vėjų karalystę valdo *Vėjopatis* (kurį Praetorius identifikuoja su *Bangpūčiu*[20]), o ne Vėjų Motina. Neatmetant galimybės ir *Vėjopačiui* turėti savo pačią, priklausančią, pavyzdžiui, kitai, ne vėjų veiklos sferai, vis dėlto į Vėjų Motiną reikia žiūrėti jei ne su nepasitikėjimu, tai bent su atsargumu.

Lietuvoje gerai žinoma vėjų šeima susideda iš *Vėjo,* jo sergančio brolio ir jo keturių sūnų: *Ryčio, Piečio, Vakario* ir *Šiaurio*[21]. Šie mitologijai reikalingi Vėjo sūnūs atstovauja keturis kardinalinius pasaulio taškus, bet praktikoje, reikia manyti, jie nepučia taip jau labai kategoriškais ir geometriškais pagrindais. Nesant jokių studijų šioje srityje, reikia pasitenkinti leksikografijos palaidais duomenimis, kurie rodo ypatingą atidą, skiriamą 45° kampu pučiantiems vėjams, pavyzdžiui žiemryčių vėjui, vadinamam *Auštriniu* arba *Audeniu,* pietvakarių vėjui vardu *Aulaukis* ir pietryčių vėjui *Ožiniui*[22]. Manome, kad tai leidžia mums mūsų tekste *Šiaurės Vėją* sutapdinti su *Auštriniu,* ypač kad tokia identifikacija atitinka ir jo veiklos kryptį — „marių panos" gyvenvietės nurodymą — ir jų vardų panašumą *(Auštrinis ≈ Auštra, Aušra, Aušrinė)*[23]. Šią bylą galima papildyti dar vienu dokumentu, liudijančiu *Auštrinio* gydomąją galią: „Jei galvą skauda, atsistok prieš auštrinį vėją, bematant *sveikas* būsi"[24].

Mūsų teksto supratimui gali būti naudinga pridėti dar kai kuriuos papildomus, vėjų šeimai charakteringus

bruožus. Vienas iš jų — vėjų žingeidumas: keturi Vėjo sūnūs vieną kartą norėję pamatyti *marių dugną,* ėmę pūsti iš marių vandenį ir žemėje didelį tvaną padarę [25]. Su žingeidumu susietas, kaip jo pasėka, vėjų didelis *žinojimas* geografinėje ir kosmografinėje srityse: vienas žmogus, norėdamas sužinoti, kur kėrauninkas paslėpė jo magiškus turtus, paeiliui kreipiasi į Saulę, Mėnulį, Vandenį, kurie jį vienas pas kitą siunčia. Pagaliau Vanduo jam pasakęs: „Aš nieko nežinau, bet aš galiu pasakyti, *kas žino.* Tu nueik ten į aną mišką, kur čia matytis, tai tu ten rasi labai didelį ąžuolą. Tai ten yr *vėjo stolyčia tame ąžuole*" [26]. Nuėjęs į *Vėjo sostinę,* herojus gauna reikiamas informacijas.

Taigi, viena iš pagrindinių *Vėjo* ypatybių — pasaulio žinojimas. Atrodytų, kad tiek žemės keliai — kur Vėjas, atsimename, kartais pameta savo *ryšius,* — tiek ir oro bei dangaus keliai yra jo žinioje: juk Vėjų Motinos „duktė" duoda mūsų herojui kelią nurodantį *kamuolį,* o *Šiaurys* vėliau jam nusakys, kaip ir kur surasti Antrąją Saulę.

3-4. *Milžinų rasė*

Verta pastebėti, kad herojus, atvykęs pas *Vėjų Motiną,* ne pats sukuria, o jau randa nusistovėjusią *karo būklę* tarp *Vėjų* ir *Milžinų.* Būdamas *meilės* ieškotojas, jisai tik šiuo titulu ir įstengs nugalėti milžinus, jėgos ir *smurto* atstovus. Ir iš tiesų: stebuklingi obuoliai, kuriuos saugo mūsų herojus, nėra tasai vertingas objektas, dėl kurio vyktų kova tarp dviejų priešingų šalių — milžinų tikslas nėra raškyti obuolius, o rauti obeles ir naikinti sodą. Milžinai ne tik mūsų tekste, bet ir visame mitologiniame pasaulyje, vaizduojami kaip *ąžuolaverčiai* [27], *eglaraučiai* [28], *kalnaverčiai* ir *geležminkiai* [29]. Tai rasė, kuri, kaip žinome, buvo

apgyvenus visą žemę prieš „vandens tvaną“: „anų buvo privisę labai daug, be mieros, ir visi buvo nelabi, vienas kito nesikentė, viens kitą niekino“ [30].

Įdomu būtų aprašyti šios milžinų rasės gyvenimą, jų darbus ir žygius: rastume tenai ir lietuvišką Polifemą, *vienakį milžiną,* kuriam herojus kuolu išduria akį [31], ir milžiną *Velnią,* savo balsu nukratantį lapkrityje visus medžių lapus [32], ir milžinus — galiūčius, gimusius iš velnio apvaisintų mergų [33]. Kovas prieš šiuos dideliu protu nepasižyminčius smurto atstovus veda ir dievai ir žmonės. Pažymėsime čia tik mums reikšmingą kovą *milžino su vilku* (ar vilkais): milžinui prisėdus ar užmigus, vilkai nukremta jo kojų pirštus, ir jisai nuo to numiršta [34].

Šis vilko, galinčio nužudyti milžiną, epizodas įdomus tuo, kad jį galima sugretinti su mūsų herojaus panašia dvikova. Herojus, kaip matėme, turi galimybę pasiversti vilku, bet jis jos neišnaudoja, taip kaip jis nieko nepadarys ir su savo už pergalę įsigytais obuoliais: tai vis pasakojimo neišnaudotos galimybės.

IV. NE SAULĖ, O MARIŲ PANA

Sušaukė savo vaikus, keturis vėjus, klausė jų:

— Ar nematėt kur antros saulės?

Šiaurys vėjas atsakė:

— Tai ne saulė. Aš šiandie buvau ir mačiau. Yra pana ant marių salos, turi dvarą, su tokiais plaukais, kaip saulė.

Vėjų motina vėl paritino jam siūlų kamūlį. Įsikando siūlą į snapą, vanagu pasivertęs, nukeliavo pri marių krašto.

4-1. *Dvigubas pavidalas*

Mūsų tekstas pagaliau atneša klausytojo-skaitytojo seniai lauktą atsakymą į klausimą, kas iš tiesų toji nuos-

tabi būtybė, kurios herojus yra išvykęs ieškoti. Tačiau Šiaurės Vėjo, akivaizdaus liudininko, atsakymas nėra tiesioginis, tai tik jos identifikavimo su *Antrąja Saule* paneigimas, kartu, žinoma, reiškiantis ir jos, kaip atskiros, individualios būtybės egzistencijos teigimą.

Reikia pasakyti, kad ši būtybė, kas jinai bebūtų, pasireiškia dviem skirtingais pavidalais. Visų pirma, *žmogiškuoju* pavidalu, kaip savo dvare ant marių salos gyvenanti „pana". Tačiau tuo ji dar nesiskiria nuo Saulės, kurios antropomorfinį pavidalą liudija jų abiejų panašūs, „tokie patys" plaukai. Iš kitos pusės, ji matoma *dangaus šviesulio* pavidalu: pasakojimo pradžioje jinai rodosi herojaus akyse, rytą ir vakare, kaip antroji Saulė. Herojus buvo įsitikinęs, kad abu šie šviesuliai yra Saulės, nors drauge jam ir buvo aišku, kad po šiuo dangaus švytulio pavidalu slepiasi žmogiškosios išvaizdos būtybė, kurios verta ieškoti, kuri gali būti, kaip matėme, meilės objektu. Mitiniame galvojime čia jokio prieštaravimo nėra: pasireiškimo formos nepakeičia daiktų esmės, ir reikia būti užkietėjusiu pozityvistu, norint kalbėti apie „dangaus kūnų" garbinimą.

4-2. *Aušra*

Abiejų merginų plaukų tapatumas ir jų simultaniškas pasirodymas danguje leidžia lengvai atpažinti „Antrąją Saulę": Lasicius, pristatydamas dievaitę *Aušrą* (lotyniškame tekste korupciškai išspausdintą, kaip *Ausca*), apibūdina ją, kaip „dea. . . radiorum solis vel occumbentis, vel supra horizontem ascendentis", kaip „nusileidžiančios ir virš horizonto iškylančios saulės *spindulių* deivę" [35]. Saulės spinduliai yra tad ne kas kita, kaip *Aušros* plaukai.

„Antrosios Saulės" atpažinimas ir jos identifikavimas su *Aušra* arba *Aušrine* ne tik nušviečia ir

daro įskaitomą mūsų tekstą savo visumoje, bet kartu paaiškina ir eilę tekstualinių faktų. Žinant, pavyzdžiui, kad *Aušrinė* liaudies krikščioniškoje interpretacijoje sutapdinama su *Panele Švenčiausia,* darosi suprantama, kodėl jos ieškoti išvykęs herojus gana neįprastai pavadintas *Juozapu.* Aiškėja taip pat, kodėl *Šiaurys Vėjas*, kitaip dar vadinamas *Auštriniu*, o ne kuris kitas iš jo brolių, pažįsta jos gyvenvietę ir pas ją lankosi: jos dvaras žiemryčiuose, ten jinai, pagal kitas versijas, „prakuria Saulei ugnį"[36] ir paruošia jai kelią.

4-3. *Saulė ir Aušrinė*

Lietuvių mitologijoje Saulės ir Aušrinės sugretinimas, jų rivalitetas yra vienas iš ryškių, neginčijamų, bet iki šiol jokios globalinės, patenkinančios interpretacijos dar nesulaukusių faktų. Mėnulio meilė Aušrinei yra viena iš skaudžiausių, plačiai žinomų, dievų pasaulio tragedijų:

Mėnuo viens vaikštinėjo
Aušrinę pamylėjo.
Perkūns, didžiai supykęs,
Jį kardu perdalijo:
— Ko Saulužės atsiskyrei?
Aušrinę pamylėjai?
Viens naktį vaikštinėjai?[37]

Šis tekstas, kurio autentiškumu vienu metu net buvo bandoma abejoti, vaizduoja lyg ir meilės istorijos epilogą. O prasideda jinai, turbūt, su Aušrinės gimimu. Viename pasakojime Mėnuo aiškinasi, kodėl jis dvi nakti ir dvi dieni ant dangaus nepatekėjęs: „O tei del to,. . .kad ant svieto tokioj ir tokioj karalystėj iš biedno stono užgimė tokia *graži panelė,* kaip dar ant svieto niekur niekados neužgimė. Ir aš todėl teip užsižiūrėjau ir todėl

neužtekėjau“ [38]. Kitame tekste jau ne Mėnuo, o Saulė, „nežibėjusi par tris dienas“ pasiaiškina: *„Graži karalaitė* užgimė, ir aš užsižiūrėjau minučikę“ [39], arba, kitame variante, „Vidury marių yra mergiotė, vardu Alena. Ana ažu mani daug *gražesna* ir *skaistesna,* tai aš un jū ažsižiūrėjau ir nepaspėjau tris dienas užtekėt“ [40]. Visi šie tekstai sutinka dėl vieno dalyko: naujai atsiradusi mergina yra *grožio karalaitė;* nors Saulė ir nutyli, bet lengvai galima įsivaizduoti, ką ji apie šią savo konkurentę mano.

Dar vienas variantas klausimą stato kiek kitaip, jam rūpi, kodėl Saulė iš vis nusileidžia vakarais. Atsakymas: „Delto, kad *mariose* yra kita merga už mane *galingesnė.* Kai ji vakare *išsikelia iš marių,* aš tada turiu nusileisti“ [41].

Matome, kaip, iš vieno varianto pereinant prie kito, mūsų gražuolės portretas pamažu išryškėja: „graži panelė“ virsta į „gražią karalaitę“, „gražesnę ir skaistesnę“ už Saulę; ši marių karalaitė pasirodo esanti net „galingesnė“ už Saulę, dar daugiau — ji dangaus skliaute manifestuojasi *naktinio švytulio* pavidalu. Mums atrodo, kad taip aprašytos *Marių mergos* identifikacija su *Aušrine* yra neabejotina.

Paskutinysis mūsų žinomas variantas pagaliau prisiartina prie mūsų tekste aprašomos situacijos. Herojus, nuvykęs pas *Dievą* paklausti, „kodėl tokios markatnos dienos?“, sužino, iš jo, kad „yra pana nuskendus mariose“ [42]. Ir iš tiesų, neužilgo pamatysime, kad mūsų herojus apšvies pasaulį, nuleisdamas Aušrinės atspindį į dangaus skliautą.

V. TU MANO, AŠ TAVO

Atbėgo šiaurys vėjas pas jį, pamokino:
— Dabar lauk vakaro. Pareis tos panos bulius su

trims karviums iš girios, plauks par mares į aną pusę. Įsikibk buliui į uodegą, parneš tave į aną pusę. Paskui pasinerk parplaukęs, bo jis subadys, kai pamatys. Kaip išeisi iš vandens, rasi beržinį kelmą ant tos salos. Palįsk po tum kelmu, bo bulius tave ieškos. Po pusryčių eik į pakajų, rasi tą paną bemiegtančią. Ji guli kniūpsčia. Užsisėsk ant jos, kaip ant arklio, apsivyniok plaukus ant rankų. Ji sakys: „Leisk mane! Kad neleisi, prapuls žemė, pasidarys marės". Sakyk: „Aš ant tavęs išplauksiu". Iki trijų žodžių teip sakys. Paskui sakys: „Tu mano, aš tavo". Tei tada paleisk.

Ir parėjo bulius iš girios su karviums. Įsikibo į uodegą bulio, parnešė par mares. Teip padarė. Paną jis paskui paleido, kaip ji pasakė: „Tu mano, aš tavo".

5-1. *Techninės pastabos*

Norint palengvinti šio segmento *skaitymą,* reikia visų pirma atkreipti dėmesį į porą naratyvinėms struktūroms — o ypač jų panaudojimui oralinėje literatūroje — charakteringų bruožų.

Vienas iš tokių bruožų, tai pasikartojimas, kuris gaunasi pirmiau išdėsčius herojaus veiklos smulkų projektą, o po to — iš naujo atkartojant jo veiksmo programos įvykdymą. Mitiniam galvojimui, mat, yra svarbiau *mokėjimas* veikti, negu pati veikla, kuri atrodo kaip bereikšmė, pasikartojanti realizacija. Mūsų pasakotojas trumpu „teip padarė" subsumuoja visą herojaus veiklą. Užtat skaitant nėra ko skirti dviejų — virtualinės ir įvykdytos — realybės planų.

Antrasis bruožas — tai herojės spyrimosi triplikacija: Marių Pana, tris kartus pakartodama savo grasinimą, leidžia mums suprasti, kad jinai padarė viską, ką galėjo, idant svetimšalio užpuolimui atsispirtų, ir turi teisės dabar ramia sąžine jam nusileisti.

5-2. *Erdvių problema*

Iki šiol matėme, kaip mūsų herojus, *girioje* įsigijęs kvalifikacijas, pasidarė tarpininku, galinčiu komunikuoti su *orine* erdve. Tačiau jo judėjimo galimybės, pasireiškiančios pasivertimu į vanagą ir jam vėjų dovanotu magišku, kelią rodančiu kamuoliu, pasibaigia ant marių kranto. Krantas — tai siena, prie kurios sustoja ir Šiaurys Vėjas, nuo kurios ir jam keliauti reikia jau naujomis priemonėmis. Galime tad papildyti mūsų tekste siūlomą erdvių paskirstymą, numatydami net keturias skirtingas erdves:

/Žemė/ → /Giria/ → /Oras/ → /Vanduo/

Naivus skaitytojas turi pagrindą jaustis pasakotojo apviltas: jis turėjo įspūdį, kad jo herojus, vanagu pasivertęs, skraido pc padanges, kad perskridęs *Vėjų* valdomą orinę, atmosferos erdvę, jis turėtų patekti į „dangaus sferą" ir tenai surasti Aušrinę. Apsirikimas čia nedidelis — herojus iš tiesų patenka į savotišką „dangų", geriau pasakius, į kitą *utopinį pasaulį,* tiktai šis pasaulis lietuvių mitinėje pasaulėžiūroje yra *vandeninio* pobūdžio. Lietuviškieji tvano mitai žemę įsivaizduoja kaip didžiulę „torielką", Vėjo ir *Vandens* mėtomą į visas puses ir tuo būdu vandenyje paskandinamą [43]. Atrodo, kad žemė iš visų pusių apsupta vandens, kuris yra ir aukštai — iš kur gi tada lietaus būtų? — ir žemai — kurgi saulė vakarais už kalnų ir marių leistųsi? Marios — tai vandeninis, u-topinis, šventas pasaulis.

Tačiau galimybės neantropomorfiškai įsivaizduoti tokį pasaulį yra menkos — todėl ir marių viduryje atsiranda *sala* su Aušrinės dvaru (arba jūrų dugne — karalaitės rūmai), su jos *banda,* kurią kas rytą reikia išginti.

Šioje erdvėje galioja jau naujos, kitokios žaidimo

taisyklės, ir herojus tegali keliauti jau tik *buliaus* padedamas. Herojaus atvykimas iki pačios *Marių Panos* yra tad sunkus ir komplikuotas, susidedantis iš trijų etapų:

(a) plaukimo, įsikibus į buliaus uodegą,
(b) pasinėrimo į vandenį, kad bulius nesubadytų,
(c) pasislėpimo po beržiniu kelmu, buliui ieškant.

Prisipažinsime, kad šis epizodas, per daug sutrauktai nupasakotas, nėra mums pakankamai aiškus: reikia tikėtis, kad nauji variantai, nauji tikėjimų tyrinėjimo daviniai jį galės naudingai papildyti. Įdomi čia *buliaus* rolė, kuris, būdamas Marių panos pagalbininkas ir salos sargas, vis dėlto, pats to nenorėdamas, padeda herojui persikelti per marias: jis elgiasi panašiai kaip ir jo šeimininkė, kuri spiriasi herojui kiek gali, ir pagaliau pasiduoda. Jo, kaip užkerėto Aušrinės brolio (V. XI-jį segmentą) rolė nedėkinga: jis jaučia atvykstantį evantualų išvaduotoją, bet turi jam priešintis.

Kovoje su buliumi herojui padeda pasislėpti du pagalbininkai: *vanduo*, kuris jį apsaugo nuo pamatymo, ir *beržinis kelmas* — greičiausiai ir nuo pamatymo ir nuo suuodimo (paprastai mitinės būtybės suuodžia atsiradusį žmogų kaip „šviežią mėsą"). *Beržinio kelmo* [44] rolė būtų lyg aiškesnė: jis — Velnio sferos objektas, atstovaujantis iliuzinį „velnių pasaulį" (žmogus, dalyvavęs „velnių veselijoje", staiga „praregi" ir atsiduria besėdįs baloje ant kelmo). Tačiau Velnio, kaip iliuzijų meisterio, pagalba šioje vandenų karalystėje sunkiai įmanoma. Tenka tad pasitenkinti kol kas tiktai šiomis keliomis nuotrupomis.

5-3. *Aušrinės banda*

Surasti *bulių* marių panos saugotojo rolėje vis dėlto mus nestebina: *jautis* yra vandeninė, su vandeniu susijusi būtybė. *Jaučių Baubis* (arba *Bubalis, Baubaušis,*

Baublys) yra vandenyse arba balose gyvenantis, tai jaučio, tai jaučiu baubiančio paukščio pavidalo dievaitis, gyvulių bei piemenų globėjas [45]. Debesų forma keliaują ežerai yra jaučių atvedami ar tiesiog su jaučiais identifikuojami: ežerų vardai atspėjami, šaukiant juos jaučių vardais [46].

Šiomis užuominomis anaiptol nenorima siūlyti identifikuoti, pavyzdžiui, *Jaučių Baubį* su mūsų teksto *buliumi*, o tik išryškinti jaučio vandeninę prigimtį, tuo išaiškinant jo artimumą su Aušrine — marių pana, turinčia savo galvijų *bandą*. Kitame tekste, paraleliame su mūsų mitu, skirtame aprašyti „panos, gražiausios ant visos pasaulės" suradimą, sutinkame ją jau pargabentą, bet dar reikalaujančią, kad jai parvestų jos karvę su dvylika veršių: tai padaro pagalbininko duotas *bulius*. Mįslėse, kuriose reikia atspėti *rasą*, Aušrinė pristatoma kaip *pana*, kuri „varė teliukus" arba „ganė teliukus" ir „pametė raktukus" [47].

Kitoje, tą pačią jūrų karalaitės ieškojimo temą vystančioje pasakų grupėje, kurią mes jau esame pradėję naudoti (V. supra 4-3), mūsų *Aušrinei* atitinkančios marių panos banda yra sudaryta iš *geležinių karvių*, kurių skaičius nepastovus ir keičiasi pereinant iš vieno varianto į kitą (nuo vienos karvės iki 25) [48]. Ta geležinė karvė — arba tos karvės — parvaroma į karaliaus, norinčio vesti marių paną, dvarą ir karaliui užduodamas bandymas: jis turi išsimaudyti karvių *verdančiame piene*, nuo to pasidarydamas *jaunas* ir *gražus*. Karalius, norėdamas išsimaudyti, žūsta, o herojus, suradęs ir atgabenęs karalaitę, išsimaudo, pagražėja ir paveldi marių panos ranką ir neverto karaliaus viešpatystę.

Šis mūsų mitui paralelus epizodas itin svarbus visų pirma dėl to, kad jis leidžia homologuoti *Aušrinę* ir jos bandą, kaip turinčias tas pačias esmines savybes: *Aušrinė*

— grožio dievaitė, jai herojus skiria nuostabius *obuolius*, atnešančius jaunystę ir grožį, jos turimų geležinių karvių pienas turi galią atnaujinti ir gražinti žmones. Tačiau jis mums dar svarbesnis tuo, kad lietuviškoji *geležinės karvės* figūra suranda, jo pagalba, atitikmenis pagrindinėse indoeuropiečių mitologijose, išryškindama tuo pačiu lietuviškąją šio bendro mito versiją, o kartu ir padidindama, savaime aišku, mūsų *Aušrinės* mito interpretacijos svorį.

Bandant kiek paryškinti ir formalizuoti indoeuropiečių palyginamosios mitologijos metodologiją, mums anksčiau yra tekę nagrinėti G. Dumėzilio duotą šio mito analizę ar, geriau pasakius, trijų — Indijos, Romos ir Airijos mitų palyginimo procedūras[49]. G. Dumézil žiūri į indoeuropietišką mitinės karališkos *Karvės* figūrą, kaip į vieną iš šių tautų suverenumo ideologijos elementų. Indijoje žinoma *Gausybės Karvė:* ją naujai įšventintas karalius turi sugauti ir jos pienu pamaitinti visą savo tautą; *Gausybės Karvės* medžioklė yra tad jo, kaip karaliaus, kvalifikacijos testas. Panašią rolę Romoje vaidina *Imperijos Karvė*: tai Romos galybės ir jos teikiamų tautai gausybių ir naudų simbolis. Visai priešingą rolę Airijoje vaidina *Medinė Karvė:* karalius, nepavaišinęs ir nepagerbęs savo dvaro poetų, diskvalifikuojamas savo karališkame statuse, jis priverstas melžti *Medinę Karvę* ir miršta, atsigėręs užnuodyto pieno. Lietuviškoji versija, kaip matome, artima airiškajai: *Geležinė Karvė* duoda verdantį pieną, jame išsimaudęs karalius irgi diskvalifikuojamas, kaip neparodęs pakankamai dėkingumo už jį visus žygdarbius atlikusiam herojui; pagal lietuviškąją versiją, sostas priklauso ne jį kraujo ryšiais paveldėjusiam įpėdiniui, o *nusipelniusiam* teisingu keliu einančiam didvyriui.

Netikėtai išryškėja tad dar vienas, nenumatytas

Aušrinės esminis bruožas: ji — ne tiktai *Grožio* įsikūnijimas ir jo žmonijai dalintoja, jinai tam tikra prasme, netiesiogiai, dalyvauja ir *suverenumo* funkcijos paskyrime.

Reikia pastebėti, kad *geležinių karvių* vietoje kai kurie šios grupės pasakų variantai įveda *jūros kumelę* (rečiau — kumeles)[50], panašiai kaip, vietoje buliaus, kai kuriuose tekstuose pasirodo *arklys* ar *sidabrinis arklys*[51]. Šis zoomorfinio jūros būtybių vaizdavimo supainiojimas nėra atsitiktinis — jo priežastys neužilgo paaiškės, tęsiant teksto skaitymą.

5-4. *Aušrinė — jūrų kumelė*

Antroji šio segmento dalis paskirta pačios *Aušrinės* užkariavimui, kuris vyksta, *Šiaurio Vėjo* patarimu, labai neįprasta procedūra. *Šiaurio Vėjo* rolė čia kapitalinė: jį charakterizuoja ir Aušrinės prigimties *žinojimas* ir *mokėjimas* su ja elgtis. O moka elgtis jis, aišku, dėl to, kad pažįsta vieną iš jos prigimčių — pavidalų, būtent, kad jinai yra *jūrų kumelė:* „Užsisėsk ant jos, kaip ant arklio, pasivyniok plaukus ant rankų", — pataria jis mūsų herojui. Tik priėmus šią Aušrinės - jūrų kumelės hipotezę, darosi suprantamas ir įskaitomas visas mūsų tekstas: „Aš ant tavęs išplauksiu", — atsako marių panai herojus, kai jinai ima grasinti žemę paversti vandeniu. Pasakotojas pamiršta šia proga pridėti, kad panos „pakajuje" yra ir *kamanos* ir *balnas,* — jis tai mums pasakys vėliau, kita proga.(V. seg. X).

Šis naujas *Aušrinės* pavidalas nėra toks netikėtas, kaip jis iš pradžių atrodo. Štai vienoje sakmėje karalaitis užsuka pas *Mėnesį* pasiklausti kelio pas jo ieškomą mergaitę, kuri gyvena „už pieno upės, už medaus girios, aukštam svirne, viršuj gulbė". Mėnuo sutinka padėti: „Aš žinau. *Tum keliu einu,* galiu tave nuvesti!" ir duoda jam

gražų arklį, kuris jį perplukdo per pieno upę, perneša per medaus girią. Priartėjus prie dvaro, didelio, „ant trijų gyvenimų", arklys duoda paskutinius patarimus, o *pasakotojas įsiterpia ir paaiškina klausytojui:* „arklys, arba tas mėnuo, į arklį paverstas" [52]. Šitoks dviem pavidalais, antropomorfiniu ir zoomorfiniu, *Mėnulio* pasireiškimas jokių sunkumų lietuvių mitinei galvosenai nesukelia. Kaip įrodymą, galima pacituoti plačiai žinomą mįslę: „Seredoj, subatoj gimė *dievo kumeliukas* auksinėm kamanom, sidabrinėm patkavom (mėnuo)"[53], nors tai gali ir nepatikti mūsų pozityvistiniams tautosakininkams, mįslėse įžvelgiantiems tik žaidiminį pradą.

Galime tad dabar jau nustatyti visą Aušrinės įmanomų *pavidalų,* surištų su jos naudojama erdve — pagrindiniais gamtos *elementais* — lentelę:

$$Aušrinė = \frac{\text{Merga}}{\text{žemė}} \simeq \frac{\text{Žvaigždė}}{\text{dangus (oras)}} \simeq \frac{\text{Kumelė}}{\text{vanduo}}$$

Šioje išryškintoje perspektyvoje, visai aiškus, transparentiškas darosi mūsų segmento pasakojimas. Marių panos grasinimai: „Leisk mane! Kad neleisi, prapuls žemė, pasidarys marės" būtų pavojingas, jei herojus, *Šiaurio* įkvėptas, nežinotų, kad žemę paversdama į marias, Aušrinė ir pati virsta kumele, ir nebūtų užėmęs iš anksto jojamos pozicijos, tuo būdu padarydamas neefektingu jos grasinimą.

5-5. *Tu mano, aš tavo*

Naratyviniu požiūriu pasakojimo programa, atrodo, čia ir išsibaigia: herojaus, ieškojusio Antrosios Saulės, tikslas atsiektas. Įsigijęs, pirmoje savo veiklos fazėje, nuostabų obuolį, suteikusį jam norą ir galią mylėti, jisai dabar užkariauja savo mylimąją, galutinai susijungdamas

su savo troškimo, kuriuo buvo pagrįsta visa jo veiklos programa, vertingu objektu.

„Tu mano, aš tavo" atrodo kaip kanoninė, dažnai sutinkama [54], formulė, sutarties būdu užregistruojanti naujus matrimonialinius santykius, primenanti romėniškąją „Kur tu, Cajau. . .".

VI. AUŠRINĖS EGZALTACIJA

> Juodu ten gyveno daugel metų. Jis, kaip mažesnis, slūga jos. Jis pats varydavo kožną rytą karves par mares. Jam jau bulius nieko nedarė.
>
> Vieną kartą rado ant erškėčio tos panos vieną plauką užkibusį ir rado kiaurą riešutą. Suvyniojęs plauką, įkišo į tą riešutą, įmetė į mares. Atspįsta iš marių spindulys į dangų, kaip žvaigždė didžiausia.

6-1. *Aušrinės Tarnaitis*

Šis segmentas tam tikra prasme atrodo, kaip mūsų sekto pasakojimo epilogas: ligšiolinės *akcijos* atpasakojimas čionai virsta *situacijos* aprašymu. „Juodu ten gyveno daugel metų" atženklina po įvykių aprimusią, pastovią būklę: trūksta tiktai „ir aš ten buvau. . .", kuris paprastai užbaigia pasaką.

Naujai susidariusi situacija atitinka morganatiškų vedybų būklę; šeimyniniu atžvilgiu Aušrinė ir mūsų herojus sudaro vedusiųjų porą, o socialiniu atžvilgiu jinai — *Marių Karalaitė,* o jisai vis dėlto lieka jos *Tarnu.* Šis mezalijansas, atrodo, atitinka ir kosmologinį, dangaus skliauto dviejų šviesulių santykį: šviesioji Aušrinė danguje rodosi su už save „mažesniu" Tarnu (= slūga). „Aušros žvaigždė — kuri pirm saulės spindulio užteka. Ir tą seniejai labai daboja, bo ana visados, ta žvaigždė, užteka su savo *tarnaičiu.* O jei tarnaitis

pirmiau užteka anos ir eina sau užtekėjęs pirmiau tos žvaigždės, nu, tei seniejai gaspadoriai sako: ‚O tei bus geri metai jau!'. Gaspadorius turės eiti paskui šeimynos savo (ieškos jos samdyti, brangi bus). Ale kad pamato pirmiau *Aušrinę*, o paskui *Tarnaitį* einant, tada džiaugias visi gaspadoriai: ‚Nu, tei garbė dievui, jau tiktai šeimyna turės ir mums pasiklonioti, ne vis mes jims kloniosmės!' [55]. Šalia šio *Aušrinės* ir jos *Tarnaičio* santykių atmosferinio, žemdirbiams tinkančio išaiškinimo, mūsų tekstas atrodo kaip *etiologinė sakmė*, išdėstanti Aušrinės *Tarno* kilmę ir jo pareigas — kas rytą ginti karves per mares (= dangų) į ganyklas.

6-2. *Aušrinė danguje*

Tačiau mūsų tekstas nesibaigia *Tarnaičio* kilmės išaiškinimu: nusistovėjusioje būklėje staiga iškyla nauji įvykiai, kurių pagalba mūsų herojus lyg ir apvainikuoja visą savo veiklą. Naujoji veikla, iš pirmo žvilgsnio, atrodo įrašytina atsitiktinumo ženklan: herojus vieną kartą „randa" plauką, kitą kartą „randa" riešutą. Užuot žiūrėjus, kaip kai kurie mūsų etnografai, į tokį herojaus pasyvumą kaip į mitologinį nepriteklių, jo veikla, įrašyta *likimo* horizonte (cf. prancūzų visą epą, į kurį buvo žiūrima, kaip į „gesta Dei per Francos"), mums atrodo, atvirščiai, kaip mito senumo ženklas.

Herojaus rasto *plauko,* kaip *Aušrinės* prigimties metonimo, reikšmė mums pakankamai aiški. Prisipažinsime, atvirkščiai, savo nežinojimą, kodėl plaukas buvo „užkibęs" ant *erškėčio*: racionalistiniam išsiaiškinimui esant nepakankamu, gal į jo paminėjimą galima būtų žiūrėti, kaip į aliuziją į *Panelės Švenčiausios* rožėmis iškaišytą sostą?

Riešuto, kaip kevalo, kuriame glūdi branduolys, embrionas, iš kurio išsivysto augalai, gyviai ir žmonės, simbolizmas yra gana aiškus. Nereikia užmiršti,

kad žmonių rasė po *paskandos* atsirado, jei taip galima išsireikšti, iš riešuto: Dievas, pamatęs du paskutinius senelius — milžinus beskęstančius, ir tuo metu krimtęs riešutus, numetė vieną riešuto kevalą, kuriame seneliai išsigelbėjo ir vėliau pagimdė antrąją žemės gyventojų veislę — žmones [56]. Tokią pat, kaip riešuto kevalas, rolę gali suvaidinti ir *gilės kiautas*: nors dievaičių „Liubegeldae" vardas vis dar lieka paslaptingas ir neišaiškintas, jų veikla Lasiciaus yra labai tiksliai nusakyta jo duota lietuviška citata: „Liubegeldae per mare porire sekles gillie skaute". Pataisius rašybą, aišku, kad jos „per marę perirė sėklas gilės kiaute", tai patvirtina ir lotyniškas paaiškinimas: „in putamine glandis" [57]. Tiek sėklų, tiek žmonių, tiek ir žvaigždės danguje kilmė yra „vandeninė", o jų tarpininkas — riešuto kevalas ar gilės kiautas.

Užtenka tad mūsų herojui įdėti į kiaurą riešutą rastą Aušrinės plauką, įmesti į marių gelmes, kad tas plaukas, spinduliuodamas, „atspįstų į dangų, kaip *žvaigždė didžiausia*". Tai pilnas aprašymas procedūros, kurios pagalba Aušrinė buvo „įkelta" į dangų ir ėmė ten spindėti žvaigždės pavidalu. Tačiau tai ir gera elementarios filosofijos pamoka tiems folkloristams — mitologams, kurie vis dar rašo storas knygas apie „dangaus dievus" — pagerintą „dangaus kūnų" garbinimo versiją — kaip apie atskirą, homogenišką dievų klasę: pagal lietuvių religiją, viskas, kas vyksta danguje yra, visų pirma, tiktai *atspindys* gyvenimo marių dugne, o bendrai paėmus — fenomenaliniai pasireiškimai įvairiais figūratyviniais pavidalais yra tik noumenalinės realybės variacijos.

Naratyviniu žvilgsniu, šis herojaus atliktas *Aušrinės* iškėlimas į dangų, ši jos *egzaltacija* atitinka paskutinei, faktultatyvinei herojaus užduočiai, kurios

pasėkoje įvyksta paprastas jo, kaip herojaus, pripažinimas, jo glorifikacija. Nukrypimas nuo naratyvinių struktūrų vystymosi kanoninės formulės čia itin reikšmingas: vietoje kad išsikovotų pripažinimą sau pačiam, herojaus paskutinės pastangos siekia apskelbti visam pasauliui savo karalaitės grožį ir garbę.

Tuo būdu pirmoji, iki šiol nagrinėtoji, mūsų teksto dalis pasirodo, ne tik kaip išbaigtas mitas, bet drauge ir kaip *dvigubas etiologinis mitas:* Aušrinės *Tarnaičio* atsiradimo ir pačios *Aušrinės* dangun įkėlimo mitas.

PASTABOS IR REFERENCIJOS

1 *Dabartinės Lietuvių Kalbos Žodynas.* (Vilnius, 1972).
2 M. Slančiauskas, *Šiaurės Lietuvos Pasakos,* psl. 184 - 8.
3 V. *L. K. Ž.*: „Vos vieną mėnesį iškukavus, gegužė pavirsta vanagu" S.187.
4 Cf. J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yvairios,* III, psl. 170 sqq.
5 LTR 1181 (33) ir LTR 1134 (81).
6 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yvairios,* III, psl. 171-4.
7 *Tautosakos Darbai,* III (tikėjimai), psl. 17.
8 *Ibid.,* psl. 17.
9 *Liet. Tautosaka,* IV, psl. 583.
10 M. Davainis-Silvestraitis, *Pasakos, sakmės, oracijos.* (Vilnius, 1973), psl. 162 - 3.
11 *Taut. Darbai,* III, psl. 25.
12 J. Basanavičius, *Iš gyvenimo vėlių bei velnių,* psl. 21.
13 Id. *Ibid.*
14 „Apie obuolį lietuvių dainose bei pasakose ir vestuvių apeigose", in *Rinktiniai Raštai,* psl. 392 sqq.
15 L. Rhesa, *Dainos oder Litauische Volkslieder,* Kõnigsberg, 1825), psl. 266, cituojamas in J. Basanavičius, *Rinkt. Raštai,* psl. 402, pastaboje.
16 A. Juška, *Liet. Svodb. Dainos,* psl. 823 in J. Basanavičius, *op. cit.,* psl. 403.
17 J. Basanavičius, *loc. cit.,* ta proga pastaboje cituoja *Naują lietuvišką Ceitungą,* Nr. 84, 1903, aprašančią bylą Tilžėje, kurios metu „Gromatnešis Mielkis prisipažįst, kad savo čėsu su Elske Paslatike *obuliavos.* Jis nueidavo pas ją vakarais, mergoms dar neatgulus. Vieną sykį pavasarį jis ir kopėčiais pasinaudojęs su Kalvaičiu podraug, kuris su Ida Puslatike meiliavos".

18 J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta,* (Chicago, 1966), psl. 113 cituoja eilę latviškų „motinų": jurasmate, vejasmate, ugunsmate, udensmate, laukumate.
19 J. Basanavičius, *op. cit.,* psl. 397.
20 *Deliciae Prusicae,* ed. Pierson. (Berlin, 1871), psl. 27 in Būga, *Rinktiniai Raštai,* I, psl. 148.
21 J. Basanavičius, *Liet.* Pas.. *Yvairios,* III, psl. 55. Sergantis brolis minimas ir *Liet. Tautosaka,* IV, psl. 586 ir 584.
22 *L. K. Ž.* (V. šiuos žodžius).
23 *L. K. Ž.*
24 *L. K. Ž.* (auštrinis)
25 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yvairios,* III, psl. 55. Kitas tekstas kalba apie tris *Vėjo* sūnus, prigėrusius mariose: išpūtę vandenį, jie per toli nuėję, „visokius nuostabius daiktus apžiūrėdami" (*Liet. Tautosaka,* IV, psl. 587).
26 M. Slančiauskas, *op. cit.,* psl. 204.
27 *L. K. Ž.*
28 *L.K.Ž.*
29 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.,* psl. 410.
30 Id. *ibid.,* psl. 205.
31 J. Basanavičius, *Liet. Pas.,* I, psl. 143 - 5.
32 *Lietuvių Tautosaka,* III, psl. 590.
33 J. Basanavičius, *Apie gyvenimą vėlių bei velnių.* psl. 282.
34 B. Kerbelytė, *Lietuvių liaudies padavimai.* (Vilnius, 1970), psl. 49 cituoja tautosakos archyvus: LTR 3289(105) ir LTR 3426(62) pasakoja apie kojos pirštų nukrimtimą; LTR 2268(174) ir LTR 3185(124) pažymi, kad milžinas nuo to miręs. J. Kerbelytės knygoje milžinams skirtoji dalis gerai dokumentuota; jos pasirinkta tema — studijuoti „padavimų" žanrą — neleidžia jai plačiau svarstyti milžinų rasės problematiką.
35 *De Diis Samagitarum* (Vilnius, 1969), psl. 40.
36 *Liet. Tautosaka,* I, psl. 177.
37 *Ibid.,* psl. 175.
38 M. Davainis- Silvestraitis, *op. cit.,* psl. 204.
39 Id. *ibid.,* psl. 89 - 90.
40 L.T.R. 10^{a} (68).
41 L.T.R. 10^{b} (157).
42 L.M.D. I 1000(51).
43 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.,* psl. 205 - 6.
44 Kelmą — neprecizuojant, kokio medžio — randame ir kitame, paraleliame tekste, taip pat jūrų saloje: „čion yra toks *kelmas,* tam kelme yr vilkas, tam vilke, kiaulė, toj kiaulėj — antis, toj anty — *kiaušinis*" (J. Basanavičius, *Liet. Pas.,* I, psl. 142). Kiaušinis, prie kurio vėliau grįšime, yra gyvasties prado buveinė.
45 Visus šiuos žodžius V. *L.K.Ž. Jaučių baubis* paliudytas dar XVIII a. pirmoje pusėje.

46 B. Kerbelytė, *op. cit.*, šiam klausimui yra paskyrusi dalį savo studijos (psl. 85 - 102).
47 *Liet. Taut.*, V, psl. 463 - 4.
48 LTR 208(132), LTR 208(165), LMD III 73(93).
49 „La mythologie comparée" in *Du Sens.* (Paris, 1970), p.p. 117-134; angliškasis vertimas: "Comparative Mythology" in *Mythology,* ed. P. Maranda. (Penguin Books, 1972), psl. 162 - 170 (ištrauka).
50 LTR 421(167), LMD I 815(1), LMD I 502(1).
51 LTR 208(132).
52 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 51 - 56.
53 *L. K. Ž.* (kumeliukas).
54 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, psl. 178. Cf. taip pat M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 126, kur, po seksualinio akto, pareiškiama: „tei jis mano bus, aš jo būsiu".
55 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 163.
56 Id. *ibid.*, psl. 206. Kita to mito versija autoriaus atpasakota lenkiškai (V. psl. 421).
57 *Op. cit.*, psl. 42.

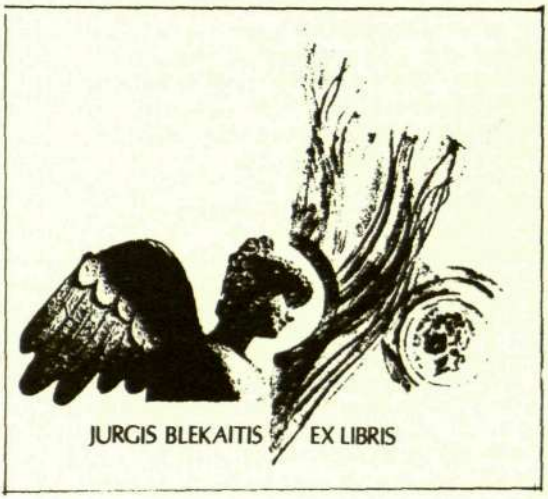

GRĖSMĖ

LIDIJA ŠIMKUTĖ

Pavojaus kaspinai dabina mano plaukus.
Raudona juosta surišau sudužusį vakarą,
Palikau užverstą stalą,
Rytojaus išgertas taures.

Apdaužytos minutės paklydo valandoje.
Svyruojančio medžio šakos suplėšė dangų.

RAKTAI NAKTIES STALČIUOSE

Sienose, ne duryse,
Liko įrašytos paslaptys.

Neatšaukiami žodžiai
Paliko nebeišdildomas dėmes.

Tai liudininkai minčių,
Kurių neįstengė ištarti lūpos.

Tai tamsūs raktai
Nakties stalčiuose.

ESKIZAS

Nebegrįšim.
Niekad nebegrįšim
į praėjusį,
nebeištrinamą laiką.
Tęsiu savo kelionę.
Ausyse tebeaidi nueiti žingsniai,
ištarti žodžiai,
nutilęs balsas.
Ant stalo guli knyga,
Garuoja vanduo.
Namuose vaikų klyksmas — juokas,
ašaros.
Telefono skambesys,
Laiškai
ir šachmatų lenta —
be figūrų.

MONA

EDUARDAS CINZAS

Ne, jis nepasikeitė! Smilkiniai pabalo, kaktoje įsipiovė dar viena raukšlė, bet žvilgsnis neišblėso, išliko aštrus kaip ietis, smeigė viską, kas peržengdavo jo kelią, pasipriešindavo jo nuomonei, įsakymams. Jau vaikystėje aš vengiau, bijojau šito žvilgsnio; krūpčiojau net tada, kai jis aplankydavo mane vienuolyno bendrabutyje linksmas ir šnekus; klausydavausi jo balso nuleidusi galvą, kad tik nereiktų pamatyti tų tamsiai pilkų akių, tos, kaip man atrodė, pikto žmogaus ugnies, kuri degė, liepsnojo jame.

O tačiau savotiškai mylėjau jį, kaip ir visi bešeimiai, tarp svetimųjų gyvenantys vaikai. Dažnai, pasislėpusi už bendrabučio parko krūmų, stebėdavau draugės lankančius tėvus, sudrebėdavau nuo kiekvieno jų pabučiavimo, glamonės, paskui pravirkdavau ir sprukdavau į savo kambarėlį, krisdavau į lovą kukčiodama ir alpdama iš ilgesio. Taip, ir dabar tebemyliu jį; supratau, suvokiau aną minutę, kai vėl išvydau jį pilaitės kieme, kad tris metus kankinusi pagieža staiga ištirpo su jo pabučiavimu į kaktą ir šilta džiaugsmo ašarų banga užliejo akis.

Žanina atėjo iš virtuvės ir sustojo duryse. Tėvas atplėšė žvilgsnį nuo mano kaktos ir atsiduso. Aš stebėjau jį ir mačiau, kaip jame plėtėsi niekad nematytas švelnumas; kažkas įsidegė jo krūtinėje, kilo į veido raukšles, lygino jas, glostė ir išsiplėtė į jaunuolišką šypseną. Jis pajudino pečius: nubloškė staiga užplūdusią šilumą, bet sekančią sekundę pasidavė ir ištiesė į Žaniną glamonių pasiilgusią ranką. Ji atėjo rausdama, atsargiais, kaip nerimaujanti katė, žingsneliais ir prisėdo ant fotelio alkūninės.

Berniukas nutraukė žaidimą. Valandėlę žiūrėjo į juos, paskui sunerimo ir suraukė savo mažytę, rūstaujančio cherubino kaktą. Atrodė, kad jis suprato, jog visa tai, kas vyksta aplink jį, darosi svetima, stumia jį iš dėmesio centro į grėsmingą ir tuščią vienatvę. Aš ištiesiau rankas į jį ir nusišypsojau. Jis pašoko, apversdamas savo kaladėlių bokštą, kelias sekundes žiūrėjo į mano kviečiančias rankas, paskui pribėgo ir prisiglaudė. Užkeltas ant kelių, jis paslapčia apuostė mano veidą, rankas, pasiklausė širdies stuksenimo ir nusiramino. Tačiau piktai atstūmė mano pabučiavimą: aš buvau tik laikinas prieglobstis, kurį jis paliks, kai motina atsitrauks nuo to, kuris glaudžia ją, glosto jos nuogą, pašiurpusią meilėje ranką.

Senelė kyštelėjo gražią baltos pėlėdžiukės galvą pro duris. Pamačiusi, kad ne laiku atėjo, ji kažką sumurmėjo ir pasitraukė atgal į virtuvę. Tačiau berniukas pastebėjo ją; jis išsiveržė iš mano glėbio ir nubėgo paskui. Senelė sučiupo jį, iškėlė į viršų, pliaukštelėjo skambų bučkį ir tyliai uždarė duris.

Senelis miegojo. Stambios, pajuodusios nuo darbų ir senatvės rankos ilsėjosi ant fotelio alkūninių. Jis buvo lėtas ir geras, kaip persenęs arklys, kuris stovi lauko pakraštyje ir Jaukia paskutiniojo saulėlydžio. O tačiau,

kaip senelė sakydavo, jaunystėje jis per daug jau nuodėmingai mėgo kaimynų žmonas ir stikliuką.

— Gražus bernas buvo! — atsidusdavo ji. — O jau mėgdavo išgerti, kad neduok Dieve... Jeigu kuris kaimynas, nors ir už penkių kilometrų atkimšdavo vyno bonką, maniškis vistiek išgirsdavo. Tada, mergyt, tik kepurę ant galvos ir — sudiev: mirtinai svarbus reikalas atsirado. Gero būdo vaikinas buvo, lėtas, kaip karvelis, bet kaimynai nemėgo jo, nesibičiuliavo. Jie sakydavo: taip, geras vaikinas, paslaugus, bet tik nepasižiūrėsi, neprisaugosi, žiūrėk ir tiesia rankas į žmoną.

Reikėjo pakelti galvą, atplėšti žvilgsnį nuo kilimo, nes jie sėdėjo šalia manęs ir kažko laukė. Tėvas, lyg pajutęs mano nerimą, staiga prašneko:

— Ar ne laikas berniukui į lovą?

Žanina nubraukė nuo kaktos juodą plaukų srautą ir išėjo į virtuvę, kur krykštavo senelės lepinamas sūnus. Paskui pasigirdo dūžtančios lėkštės žvangtelėjimas, duslus, drebantis Žaninos balsas ir berniuko verksmas. Tėvas pasimuistė fotelyje, prikando lūpą ir nusisuko į vos berusenantį židinį. Net tada, kai duryse vėl pasirodė senelė su berniuku glėbyje, jis nepasuko galvos; liūdnas, o gal ir piktas, jis pažarstė anglis, užmetė ant jų keletą malkų ir vėl prikando apatinę lūpą. Senelė atnešė berniuką prie židinio ir paprašė, kad gražiai ir mandagiau atsisveikintų su visais. Jis išbučiavo senelį, palietė lūputėmis tėvo skruostą, o mane pabučiuoti atsisakė. Aš paglosčiau jo tamsaus avinuko garbanas ir paklausiau:

— Kodėl jūs, senele, guldote vaiką, o ne jo motina?

Senelė krūptelėjo ir išplėtė akis. Valandėlę ji galvojo, bet niekaip negalėjo suprasti kvailystės, kurią pasakiau.

— Todėl, Mona, todėl... kad jis nenori... — Ji

mikčiojo, piktinosi, lyg aš būčiau grubiai stumtelėjusi ją. — Jis visada šaukia, kad tik su senele eis lovytėn.

— Atiduokite motinai berniuką, senele, — paprašiau. — Visi seneliai išlepina vaikus, iškreipia medelį. . . Pagaliau, senele, atvirai kalbant: nepamirškite, kad berniuko motina yra Žanina, o ne jūs.

Žanina laukė prie durų. Išgirdusi tai, ką pasakiau senelei, ji atėjo ir paėmė iš jos rankų sūnų. Tačiau lepūnas buvo gudresnis, negu ji galvojo: jis pradėjo spiegti ir vaidinti, kad tuoj atsitiks kažkas baisaus, pamėlo ir užduso.

— Nekreipkite dėmėsio, Žanina, — nuraminau ją. — Jis tik gudrauja, kaip ir visi išlepinti vaikai. Šitas „oro trūkumas" stipriausia priemonė, bet nepavojinga.

Kada Žanina išnešė spiegiantį sūnų, o senelė pasislėpė virtuvėje su savo širdgėla, senelis kostelėjo ir sviedė man į veidą savąją tiesą:

— Tu, kaip matau, nemyli vaikų.

— Myliu, seneli, — nusijuokiau. — Tik nemėgstu, kai seneliai vagia kitų vaikus, ir viskas. Jie, kaip labai dažnai būna, augina ne savo vaikus, o paskui kaltina tėvus.

Jis piktai dėbtelėjo į mane, norėjo kažką pasakyti, bet tik mostelėjo ranka: eik, eik, Mona, nukalbi! Pasimuistė, padūsavo ir išėjo pas senelę į virtuvę.

Tėvas tebežiūrėjo į ugnį. Aišku, kad jis matė viską, ir girdėjo, bet nusprendė nesikišti į ginčą. Aš palaukiau valandėlę, bet, jam vis tylint, nusprendžiau pasitraukti, palikti jį vieną, kad permąstytų tai, kas įvyko. Išgirdęs, kad aš atsistojau, jis sumurmėjo:

— Pabūk dar valandėlę.

Aš atsisėdau ir pabrukau kojas po savim. Senelis kažką pasakojo virtuvėje ir piktai trepsėjo į grindis. Židinyje vienodai šlamėjo nuvargusi, gestanti ugnis.

Jis sėdėjo šonu į mane, susikūprinęs, sunertomis ant krūtinės rankomis.

— Pabandysiu išsakyti viską keliais žodžiais, — prabilo skubiai, dustančiu balsu. — Žanina. . .

— Čia tavo reikalai, tėve, — bandžiau sustabdyti jį. — Aš nieko neklausiu. . .

— Valerijos aš niekada nemylėjau. . . — Jis nežiūrėjo į mane, tur būt, bandė paslėpti nerimą, kuris blaškėsi jo veide, dirgino kaktos raukšles. — Valerija man buvo užuovėja, uostas, apie kurį svajojau, kurio buvau išsiilgęs stūgaujančio kariuomenės šuns gyvenime. Paskui. . . po vedybų supratau, kad padariau nevykusį ėjimą, suklydau, bet jau buvo per vėlu. Taip kelio atgal nebebuvo, reikėjo prisitaikyti ir gyventi su žmogum, kurio nemyli.

— Reikėjo skirtis, — ramiai pasakiau. Jis kalbėjo atvirai, nebesislapstydamas, tai ir aš atvirai atsakinėsiu jam, kaip ir pridera. — Jeigu suvokei, kad nemyli žmonos, kodėl neišsiskyrei?

— Sakai, skirtis. . . Taip, Mona, reikėjo, bet negalėjau prisiversti; nepajėgiau nukirsti visko vienu smūgiu. Dabar, kai pagalvoju apie mūsų barnius. . . peštynes, — koktu darosi!

Aš jaučiau, kad gėdos karštis suplūdo į veidą. Niekada negerbiau jo, bet dabar, kai supratau, jog jis meluoja sau pačiam, kreipia kaltės purvą žmonos kryptim, nudegino gėda. Žmonos daužymą jis vadino barniais, peštynėmis. . . O Valerija mylėjo jį kaip pamišėlė! Jis, o ne kas kitas, sudaužė žaisliukus, iš kurių sudarytas vedusių gyvenimas, bet dabar sėdi prieš ugnį ir ieško dukters pritarimo, išsiteisinimo apgraibinės išpažinties mele! Aš norėjau pašokti ir išrėkti skaudžią tiesą jam į veidą, išsakyti tai, ką mačiau ir supratau prieš tris metus, bet jis staiga atsigręžė į mane ir pažvelgė į akis.

Valandėlę aš žiūrėjau į drėgną tamsą, kurioje drebėjo, blaškėsi keista, nesuvokiama baimė, vaikiškas išgąstis prieš naują griaustinio trenksmą, paskui patryniau atvėsusią kaktą delnu ir puoliau atgal, pasislėpiau, kad jis nepamatytų mano sugniaužtų kumščių, kuriais rengiausi atmušti jo ištiestą ranką:

— Žmonės pasakoja, kad tu išvijai žmoną, pasiglemžei turtą ir parsivedei į jos namus meilužę. . .

Jis norėjo sugrąžinti mane prie to, kas jam labiausiai rūpėjo, bet suprato, kad aš nepajėgiau bėgti kartu, kad vistiek pasiliksiu dykumoje, iš kurios jis veržėsi, todėl susigretino su mano žingsniais ir pasuko ten, kur vedžiau:

— Po vestuvių paaiškėjo, kad pilaitė buvo taip praskolinta, jog nė bokštelių nesimatė. Aš išmokėjau visiems skolininkams, todėl drįstu save laikyti savininku. Taigi, Mona, žmonės labai dažnai prasilenkia su tiesa. . . Taip, girdėjau ir aš apie tai, bet negi pradėsiu vaikščioti pas kiekvieną ir aiškintis, įrodinėti, jog jie klysta? Po to, kai apsisprendžiau išsiskirti, norėjau palikti Valerijai atitinkamą sumą pinigų, bet ji nesutiko, nepriėmė. Atrodo, kad ji vis dar vylėsi, kad aš persigalvosiu ir nevesiu Žaninos. . .

— Ji gyveno čia, kai atėjo Žanina?

— Ne. Kai pasakiau, kad vesiu savo vaiko motiną, ir paprašiau skirybų, ji išvyko į Prancūziją pas gimines. Jau du metai, kai jos čia nebėra. Rašiau tau apie viską, bet laiškai grįždavo. . .

— O seneliai? Kaip pergyveno tai seneliai?

— Jie — laimingi anūku, o visa kitka, kaip man atrodo, nesvarbu. Jie Valerijos kaip ir nepažinojo, gyveno toli nuo pilaitės. Jai išvykus, pakviečiau gyventi kartu, o jie daug ir nesibrangino. Beje, senelė, tur būt, įsižeidė, kad atėmei iš jos anūką. . .

— Nejaugi nematai, kad Žanina kenčia? — nustebau. — Nepastebi, kad seneliai jos negerbia? — Jis pakraipė galvą, nusišypsojo, bet akys pritemo, užsiklojo staiga sukilusios abejonės rūke. — Žanina yra tylesnė, švelnaus būdo, bet jos niekas nestumdė ir — nestumdys. Išaiškink tai seneliams, kol neprasidėjo vaidai.

— Jie myli Žaniną. . .

— Neapgaudinėk savęs, tėve! Jie myli tavo sūnų, Lekantų giminės patinuką, o ne kažkokią Žaniną. Kita kryptim gudraujant, galima paklausti: nuo kada pralobę žemvaldžiai pradėjo gerbti ir mylėti tarnaites?

Jis tyliai nusijuokė. Jaukiai, linksmai purtydamas galvą. Nebuvau girdėjusi tokio linksmo juoko iš jo burnos ir man pasidarė nejauku, gėda, kad kapoju savo mintis, aštrinu į ietis ir svaidau jas kaip į priešą.

— Gudri pasidarei! — sudavė kumščiu per mano kelią. — Prieš tris metus sakinio nesumezgei, o dabar net tėvą gyvent mokini.

— Nemokinu, tėve, o tik išsakau, kaip suprantu, ką jaučiu. Per tris metus įpratau Lokio kalvoje sakyti tiesą, ir viskas. Tai tu pasikeitei, ne aš; pradedi sutramdyti savo piktą būdą, prisiverti išklausyti kitų nuomonės. Grįžtant prie Žaninos, man atrodo, kad jūs būsite laimingi. Aišku, jeigu. . .

— Jeigu pajėgsi sutramdyti pikto šuns būdą?

— Taip.

Jis pakilo, pamiklino sustingusias kojas ir pradėjo vaikščioti. Kada atsigręždavo nuo durų į mane, bandžiau pamatyti jo akis, bet jis tik glostė, trynė kaktą delnu ir kosčiojo. Man pasirodė, kad jis yra labai susijaudinęs ir slepia ašaras. Sustojo prie lango ir įsižiūrėjo į nakties tamsą.

— Pasakysi Žaninai, kad myli ją? — sušnabždėjo. — Pasakysi?

— Pasakysiu, tėve. Aš visada mėgau ją ir gerbiau.

— Tai tu. . . tikrai tiki, kad mes būsime laimingi?

— Ne, jis nemokėjo būti geras, bijojo, gėdinosi paprasto, nuoširdaus gerumo, kuris užtvindo akis ašaromis.

— Tikrai esi įsitikinus, kad mes? . .

— Tikiu. Tavo gyvenimo drama glūdėjo tame, kad Valerija negalėjo pagimdyti sūnaus, duoti tau tvirto ir skardžiabalsio Lekanto. Dabar, kai jau tokį turi, gyvenimas vėl pagražėjo, sugrįžo į normalias vėžes.

— Nekalbėk niekų, Mona! Aš juk turėjau tave!

— Manęs, tėve, tu niekada nemylėjai. . .

— Mona!

— . . . nemylėjai taip, kaip aš geidžiau. Praeityje, vaikystėje, kentėjau, kaip man tada atrodė, tavo abejingumą, kol supratau, kad jau lopšyje, pamatęs mano lytį, tu atsukai nugarą. Taip, tėve, tau reikėjo berniuko, sūnaus, o Dievas pakišo niekam nevertą mergaitę.

Man trūko oro. Jis atsigręžė nuo lango ir žiūrėjo į mane trūkčiojančiu veidu, išblyškęs, ašarų kupinomis akimis. Kodėl, Dieve, kodėl kerštavau? Kodėl neužgniaužiau, nesutrypiau pagiežos, kuri griaužė mane Lokio kalvoje kaip piktžaizdė? Dabar, kai išsakiau tai, kas slėgė mane, persekiojo sapnuose beveidžiais vaiduokliais, nepalengvėjo; priešingai — pasidarė dar sunkiau krūtinėje, užgulė pečius ir slėgė, triuškino Dievą įžeidusio nusikaltimo našta.

Mūsų žvilgsniai susitiko. Žiūrėjome vienas į kitą ir laukėme iki žeidžiantys žodžiai sutirps praeityje. Aš pajutau, kad pradėsiu verkti, todėl įsikabinau nagais fotelio alkūninės ir užsimerkiau.

— Nekenti manęs? — iš tolumos atplaukė jo balsas.

— Ne. Nejaučiu jokios neapykantos, bet nejaučiu ir meilės.

— Ačiū ir už tai.

Jis šaipėsi iš manęs? Bandė paslėpti savo širdgėlą? Aš atsimerkiau ir pamačiau, kad jis stovi prieš mane ir šypsosi. Paprastai, nepašaipiai; rami tėviška šypsena sklaidėsi veide. Aš pakilau ir prisiglaudžiau prie jo peties. Jis pabučiavo mano kaktą, brūkštelėjo ranka per plaukus.

— Laikas ir tau į lovą, — pasakė. — Rytoj vykstame į Bastognę pas notarą: prieš vedybas noriu atskirti tau priklausančią dalį.

— Ak, tėve, vėl pradedi! Aš juk sakiau, kad man nereikia jokios dalies; turiu gerą darbą ir nieko man netrūksta. Ar yra toks įstatymas, kuris priverčia vaikus priimti tėvų turto dalį?

— Nėra. Tačiau yra įstatymas, kuris priverčia tėvus. . .

Aš užsikimšau ausis ir sprukau pro duris. Jis kažką šaukė, juokėsi, bet aš užbėgau laiptais ir trenkiau durimis.

Kada po pusvalandžio vėl sugrįžau apsiavusi guminiais batais ir su lietpalčiu rankoje, visa šeima sėdėjo prieš televiziją. Senelis jau buvo viską užmiršęs ir linksmai mirktelėjo man, bet senelė tebepurkštavo. Kai bandžiau ją pabučiuoti, ji pakreipė galvą ir pradėjo šniokšti nosim. Tačiau aš vistiek pabučiavau ją, įkandau į ausį ir sušnabždėjau:

— Aš labai jus myliu, senele.

Ji staiga atlyžo ir paglostė mano skruostą.

— Ilgai neužsibūk miške, — patarė. — Dabar naktys šaltos.

Tėvas vaidino linksmą, po sočios vakarienės gerai nusiteikusį ūkininką. Jis paplojo per mano šlaunį ir nusijuokė:

— Žiū, kaip sustiprėjai! Bliūdžinso kelnėse nebetelpi. Rytoj nupirksime tau kitas.

Žanina palydėjo mane iki durų. Aš maniau, kad ji tik išleis mane, bet ji prisiglaudė prie alkūnės ir palydėjo iki vartų.

— Mona. . . — jos balsas drebėjo, — Mona, tu sutinki. . . tu nesipriešini mūsų vedyboms?

Tamsoje jos veidas švietė kaip skaidriai balta kaukė. Aš pasilenkiau prie jo ir žvilgterėjau į drebančiomis blakstienomis apgaubtas akis. Burnoje pasidarė sausa, deginantis karštis suplūdo į veidą, ir aš atsilošiau.

— Jis yra sunkaus būdo, tironiškas. Atvirai tau pasakysiu: nebus lengva.

— Aš žinau. . . — mikčiojo ji. — Jis pasisakė, kad yra valdus, rėksmingas. . . toks buvo. . .

— Kreivai išaugę medžiai nebeištiesinami, Žanina. O gal jis tikrai pasikeitė, kas žino?

— Tai tu sutinki, Mona? — Ji surado mano ranką ir priglaudė delną prie veido.

— Žinoma, kad sutinku! Gyvenkite laimingi ir turtingi, kaip dainoje sakoma, — nusijuokiau. — Beje, kur Tšeris?

— Bastognės gimnazijos bendrabutyje.

— Kodėl ne čia? Tėvas nenori?

— Ne, Mona, ką tu? Jis keletą kartų jau ragino atsiimti berniuką iš bendrabučio.

— Ryt poryt parsigabenk į pilaitę. Nedelsk, Žanina, aš užaugau bendrabutyje be. . . žinau gerai, kokie ten džiaugsmeliai.

— Kažin kaip seneliai. . .

— Tšeris juk mielas berniukas; seneliai pamils ir jį. — Aš žinojau, kad taip lengvai viskas nesusiklostys, bet reikėjo perkalbėti ją, įtikinti, kad seneliai sau, o jos vaikai jai.

— Tšeris stipriai ūgtelėjo, Mona, tikras vyras. . .

— Tuo geriau: padės seneliui darže. Kai grįši vi-

dun. . . dar šį vakarą pasikalbėk su tėvu apie tai. Už gimnaziją jis moka? Na, ką aš čia kalbu! Taigi — sumokės ir už kasdieninį autobusą. Labanakt, Žanina.

— Labanakt, Mona. Eini į mišką?

— Taip. Pasiilgau.

Aš apsigręžiau ir nubėgau žemyn. Naktis skyrėsi prieš mane, trūkčiojo pečiais ir juokėsi, kvatojo kartu, kaip seniai bematyta draugė.

Lentpiūvės aikštelėje, kuri buvo įsispraudusi tarp darbininkų barakėlio, rąstų ir lentų džiovyklos, mūsų laukė barzdotas senis ir juodas kaip anglis, piktai priglaustomis ausimis šuo. Kada malūnsparnio orkirčiai nurimo, senis pribėgo ir atidarė dureles. Šuo atsekė paskui jį, bet pasiliko tokiame nuotolyje, kur jo negalėjo pasiekti sparnuotas žvėris.

Išblukusiu dangum šliaužė tamsūs, susiraizgę debesėliai. Senio veide blykčiojo pro juos prasiveržusios rudens saulės atošvaistės. Apie rudas, vešlais antakių krūmais apaugusias akis drebėjo, trūkčiojo smulkių raukšlelių voratinklis.

— Labas, Mona! — Balsas girgždėjo, kaip seno, apleisto namo durys, kurias varsto lietuje permirkusio vėjo gūsniai. — Jau iš tolo pamačiau tavo raudongalvę kabinoje. . .

Nusigręžė ir užsikosėjo. Paskui žvilgterėjo į dangų, bet apakintas naujo spindulių gūsnio nustūmė kepurę ant akių ir ištiesė ranką. Aš atsirėmiau į jo petį ir nušokau į aikštelę.

— Labas, seni! — Ir mano gerklė išdžiūvo, ir aš ilgai kosčiojau, kol ji vėl sudrėko. — Kai tik pamačiau stovintį aikštelėje, tuoj ir atpažinau: nepasikeitęs.

Šuo žiūrėjo į mane ir kažką galvojo. Aš atsitupiau prieš jį ir nuėmiau snukio apsaugą.

— Ką darai! — išsigando tėvas. Jis palietė Satyro delną, padaužė petį ir vėl sunėrė pirštus už nugaros. — Saugokis, kad neįkąstų! Tai — piktas šuo, paniurėlis.

— Apkalba šunelį žmonės, — nusijuokiau. — Prisimeni mane?

Dobermanas nupurtė mano ranką nuo savo galvos ir įkando. Neskaudžiai, suglemžė pirštus iltimis ir vėl paleido. Aš švelniai sudaviau per tą piktai išsišiepusį snukį ir vėl padėjau delną ant jo galvos.

— Skriaudžia tave pikti žmonės? Pažabojo, uždarė savojo piktumo apinasryje, o tu gi geras šunelis, gerutis, bet jie to nesupranta.

Šuo traukėsi pašiaušta ketera, grįždavo apuostyti rankos, urzgė ir kandžiojo ją, paskui lyžtelėjo ir atsigulė ant nugaros. Gulėjo užsimerkęs, laižydamas mano rankas ir klausėsi balso.

— Atpažino! — šaukė Satyras. — Tai tau ir kvaila šuns galva! Po trijų metų atpažino Monikutę. . .

Paskui, kai jau ėjome per aikštelę, šuo glaustėsi į mano kojas, šokinėjo ant krūtinės ir amsėjo savo šuniško džiaugsmo perteklių.

Lentpiūvės raštinėje tėvas išlankstė žemėlapį ant stalo. Nors malūnsparniu apskridome visa tai, ką jis norėjo man parodyti, vėl pradėjo aiškinti:

— Čia, greta upelio, tau priklauso penkiasdešimt hektarų eglyno. Kur apibrėžta raudonu pieštuku — dvidešimt hektarų ąžuolynas. O čia, tarp valstybinio miško ir Bastognės greitkelio, trisdešimt hektarų uosio atžalynas. — Jis pastebėjo, kad aš dairausi po kambarėlį ir nesiklausau, numetė pieštuką ir užbaigė: — Paskui, kai susidomėsi, baigsiu rodyti tavo valdas. Jeigu parduosi, susidarys gan aukštoka krūvelė; pasilaikysi — pakaks dešimčiai metų. O dabar einame apžiūrėti lentpiūvės.

Jis nešėsi metrinę lazdelę ir baksnojo į rąstus, lentas, pasakojo, kas pirkta, kur savo miškų, kas pabrango ir kas atpigo. Satyras ėjo paskui, atsilikęs per tris žingsnius. Jis viską girdėjo, bet nieko neklausė: visa tai buvo šeimininko ir jo dukters reikalas.

— Tėve, jau sakiau, kad man nereikia nieko, — bandžiau įsiterpti.

— Kurčių dialogas! — juokėsi jis. — Išeina, kad milionai frankų nieko tau nesako?

— Absoliučiai nieko! Kodėl taip skubi, lyg rytoj mirsi?

— O tau pasakyta, kad išgyvensi iki rytojaus?

Aš sučiupau jo alkūnę ir atsukau į save. Jis išsilaisvino ir nuėjo. Mane pradėjo krėsti šiurpas. Žinojo, kad nepagydomai serga ir todėl skubino sutvarkyti palikimą? O gal, kaip buvo įpratęs, viską matavo ir piaustė kiekvienam priklausančiomis dalimis? Aš nusekiau paskui jį, pasimetusi ir liūdna: jis gi buvo mano tėvas, bet reikėjo prisipažinti, kad nepažinau jo, nepajėgiau perprasti.

Prie malūnsparnio jis pasivedė mane į šoną.

— Matau, kad mudu nesusikalbėsime, — pasakė. — Taigi — padarysiu taip, kaip mano galva nurodys, gerai?

— Taip, gerai, — sutikau.

— Grįžti su manim ar pasiliksi? Matau, kad nori šnektelti su Satyru. . .

— Pasiliksiu, tėve.

— Atskrisiu už poros valandų pasiimti.

— Nereikia, grįšiu pėsčia.

— Dešimt kilometrų?

— Pripratau vaikščioti Lokio kalvoje. Nelaukite pietum, galiu sugrįžti tik vakare.

Jis įšoko į kabiną ir prisirišo apsaugos diržu. Va-

landėlę žiūrėjo į mane, paskui galvos kryptelėjimu pakvietė prieiti.

— Ko taip skubu? — pakartojo mano anksčiau išsprūdusį klausimą. — Noriu pradėti naują gyvenimą, dukra. Nedaug man beliko, todėl ir skubu. Su Valerija reikalai sutvarkyti, rašė, kad neužilgo atvyks susirinkti savo moteriškus daiktelius, ir puslapis užverstas. Atsiskaitęs su tavim, parduodu pilaitę ir pradėsiu auginti salotus kokiame užkampio ūkelyje. Man penkiasdešimt metų, Mona, viskas pamatyta ir atkeliauta, kaip tėvas Vandendalis sako. Jaučiu, kad laikas pasilsėti; ramiai, laimingai pasilsėti gerojo Dievo užkampyje, toli nuo visko, kas primena praeitį. Supranti mane?

— Suprantu, tėve.

Jis suvėlė mano plaukus ir užtrenkė dureles. Kada malūnsparnis šoktelėjo į viršų ir nusibloškė medžių viršūnėmis, kaip pakvaišęs vanagas, Satyras tarė:

— Vieną dieną jis. . . Paskutiniu laiku taip daužosi tuo malūnsparniu, kad net šiurpu žiūrėti. Ir miestelyje taip, kaukina motorą, skuta stogus, kad žmonės, vos išgirdę, kad jis atskrenda, viską metę sprunką vidun. Baisu, sako, gali galvas nukapoti.

Prisidengęs akis delnu jis ilgai žiūrėjo į tolstantį malūnsparnį. Atrodė, kad žiūri ir laukia, iki malūnsparnis apsivers, kaip pašautas paukštis ir atsitrenks į žemę.

— Nemėgsti jo? — išsprūdo man.

— O kas jį mėgo, kas mėgsta? — Jis pradėjo mirksėti, lyg krūptelėjo, lyg susigūžė, ir pasilenkė paglostyti šunį. — Gabus, protingas vaikinas, daug gero miesteliui padarė, bet žmonės jo nepamilo. O dabar, kai išvijo žmoną ir parsivedė į jos namus meilužę, smerkia.

— Žmonai jis atsilygino, apkalba, ir viskas. O meilužę, kaip tu sakai, jis neužilgo ves. Valerija negalėjo

turėti vaikį, o jis labai troško sūnaus. — Aš pajutau, kad pasakoju jam savo šeimos paslaptis, ir susigėdau. — Kaip ten bebūtų, tau jis nebuvo blogas.

— Milionai vedusių gyvena be vaikų, o nesiskiria. . . — Jis atsitiesė ir nusipurtė. — Nespėjo vaikinas atsukti nugarą, o aš pradėjau spiaudyti į ją. Taigi, ir aš, kaip kiti: toks, anoks, o pamiršau, kad jis, kai išėjau pensijon, atėjo į mano lūšną ir pasakė: „Man atrodo, kad be darbo tu greitai sutrūnysi. Jeigu nori, eik pas mane lentpiūvės sargu — tokio seniai ieškau". Nei jis ieškojo, nei jam reikėjo, bet suprato, žinojo, kad be miško aš tikrai neilgai laikysiu. Tai ir atėjau čia, Mona. Per dienas vaikštau apie dirbančius, naktį užrakinėju duris, o kai nemiga užpuola, ir ratuką apie lentpiūvę apsuku. Taip, geras vaikinas, o aš. . .

Mes perėjome aikštelę ir pasukome į baraką, kur jis gyveno. Satyras skubėjo pirma manęs, kaip jaunuolis. Prieš tris metus jam padarė pėdos operaciją ir, kaip atrodo, gan vykusiai, nes nesimatė nė mažiausio šlubčiojimo.

— O koją tau sutaisė tikrai gerai, — šūktelėjau. — Bėgi, kaip penkiolikmetis.

Nuostabiai švariame kambarėlyje, su lova, spinta, plačiausiu foteliu ir stalu, jis tuoj surado butelį raudonojo ir pripildė stiklines.

— Taigi, ta koja. . . — prisiminė lauke pasakytus žodžius. — Dabar, kai viską pergalvoju, nesuprantu, kas buvo užėjęs į galvą? Teisybė, nebešlubuoju, bet kokia iš to nauda?

Jis buvo liūdnai nusiteikęs, nors ir stengėsi pasirodyti linksmu. Taip, kažkas išlūžo jame ir girgždėjo su kiekvienu judesiu, kiekvienu žodžiu. Ir kambaryje vyravo nejauki, laikinai apsistojusio netvarka.

— Man atrodo, kad nereikėjo tau ateiti čia, — pa-

sakiau. — Tu gi laisvės žmogus, pripratęs miškuose, o dabar užsidarei tarp keturių sienų.

Jis atsargiai palietė mano stiklą savojo kraštu ir išgėrė vienu kilstelėjimu. Aš supratau, kad dabar jis dažnai kiloja alkūnę ir nustebau.

— Prisimeni, kaip mes šauniai pasilinksminome mano lūšnoje? — susivajojo jis. — Tada daktariukas ir nusprendė ištiesinti mano šlubę.

— Prisimenu.

Aš atsistojau prie lango ir atsukau staiga atvėsusius pečius į saulę. Jis stovėjo viduryje kambario ir žiūrėjo į mane. Ne, jis nedaug pasikeitė, nors ir užsiaugino barzdą. Treji metai pagilino kaktos raukšles, jos sukapojo antakius, nulenkė žemyn ir dar labiau pridengė akis, kurios lyg prigeso, apsitraukė senatvės drėgme. O tačiau jis vistiek dar dvelkė miškinio jėga, kuri išryškėdavo vos tik pajudinus galingus pečius, mostelėjus didžiule ir apžėlusia, kaip beždžionės, ranka.

— Pasikeitei, Mona, — nusprendė jis. — Atvirai pasakysiu: suaugai į moterį, pagražėjai. Šypsena... ta nuostabioji Monos Lizos šypsena pasiliko, bet akys... akys atšalo.

— A! — apsimečiau nustebusi. — Nežinojau, kad tu toks pastabus.

— Išsiaštrino tavo žvilgsnis, kietas kaip durklas pasidarė. Lyg du žmonės tavyje gyvena: vienas — geras, švelnus, kitas — kietas, kaip plienas, rūstaujantis.

Kur jis vedė? Ir išgudrėjo senis, kad net miela klausytis. Staiga aš pajutau, kad mes jau niekada nebesuglausime širdžių, niekada nebesusėsime prieš liepsnojantį židinį ramūs ir laimingi mus supančioje tyloje. Šešiasdešimt metų jis žingsniavo Dievo ir įstatymų nurodytu keliu, paskui kažkokia jėga išstūmė jį už griovio ir paliko vienišą.

— O tu, vaikine, nedaug pasikeitei, — bandžiau atstumti vis tirštėjančią tylą. — Išvaizdoje nedaug, bet viduje, ten, kur niekas dar nėra pažvelgęs, kažkas sutriko, susipainiojo.

— Pasenau, Mona, — atsiduso jis. — Pasenau, kaip pasakoje: vieną rytą atsibundu ir jaučiu, kad esu senas, senelis. Tiesa, dar stoviu, laikausi prieš vėją, bet šaknų nebėr, šaknys nukirstos. . . Kartais taip traukia prie žemės, kad mestum viską, atsigultum ramiame užkampyje ir užmigtum amžinai. . .

— O aš kitaip galvojau, maniau, ištiesino koją, tai jis sužydės, čiups kurią miestelio matroną. . .

Jis išgėrė stiklą ir trankiai pastatė jį ant stalo. Man pasirodė, kad jis krūptelėjo ir pasišiaušė, kaip lazda bakstelėtas ežys.

— Išeina, kada dabar tu šios lentpiūvės savininkas, — pakrypo kitur. — Paliksi mane sargu ar ieškosi kito?

— Ne tik kad paliksiu, bet dar paaukštinsiu pareigose: būsi pilnateisis kolektyvo narys.

— Kokio kolektyvo? — nustebo jis. — Tu — apie ką?

— Apie lentpiūvę ir miškus, kuriuos tėvukas išskyrė. Tu tvarkai lentpiūvės reikalus, aš — mišką, o vaikinai — dirba. Pelną pasidaliname po visiems lygią dalį.

Jis valandėlę tylėjo. Matė, kad aš nejuokauju, bet negalėjo patikėti, ir viskas.

— Pasigėrei? — nusišypsojo kaip išdykaujančiam vaikui.

— Ne. Bandau išaiškinti tau, kad steigiame miškų eksploatavimo bendrovę: dvylika dirbančių, dvylika savininkų.

— Girdėjau apie tai, — susimąstė jis, — skaičiau laikraščiuose, kad Amerikoje hypiai gudrauja panašio-

mis išmonėmis. — Staiga nusijuokė ir prisimerkė. — Iškelsi raudoną vėliavą, aptversi lentpiūvę spygliuotomis vielomis, pasodinsi bokštelyje kurį turką su kulkosvaidžiu?

— Ne. Apsodinsiu barakus gėlėmis. Turkams pastatysime mūro namukus. . .

— . . . ir gyvensime laimingi. Užeik pas daktariuką: tavo galvelėje nebesisuka kaip reiktų.

Jis atidarė duris ir nusijuokė. Linksmai, be pašaipos, kaip juokiasi gerai nusiteikęs žmogus. Aš išėjau paskui jį ir padėjau ranką ant peties. Jis sušvelnėjo, paglostė mano ranką, o kai norėjau paaiškinti jam apie tai, ką sakiau, jis tik papurtė galvą: nereikia, pajuokavome, ir viskas.

— Lik sveikas, seni, — atsidusau. — Nebesusikalbame mudu, nebesusiprantame kaip anksčiau, bet vistiek mėgstu tave.

— Gal parvežti į miestelį sunkvežimiu? — paklausė jis, nepaleisdamas mano rankų.

— Ačiū, nereikia. Pareisiu pėsčia.

— Palydėsiu tave gabaliuką kelio. . .

Perėjome aikštelę ir pasiekėme akmenimis grįstą kelią. Pradžioje ieškojau plokštesnių akmenų, paskui, kai įsitikinau, jog tokių nėra, nusiaviau batelius ir ėjau basa.

Kairėje kelio pusėje kilo krūmais apaugęs šlaitas; geltonais mėlynais ir raudonais lapeliais išmarginta akvarelė rėmėsi į pilką dangų. Dešinėje — į slėnį skubėjo, pliuškeno sriaunus upelis. Už jo, kaip pylimo užtvara, tęsėsi mažytėmis eglaitėmis apaugę uolynai.

Šuo bėgo priekyje, bet nenutoldavo; laikas nuo laiko jis sugrįždavo prie šeimininko ir žvilgterėdavo į jo veidą. Kiekvieną kartą Satyras nusišypsodavo, sumurmėdavo švelnų žodelį, ir šuo vėl puldavo į priekį.

— Gaila man tavęs, — pasakiau, kai jis, net nejausdamas, atsiduso. — Ar ne per anksti pasislėpei nuo gyvenimo?

— O kas tau sakė, kad aš „pasislėpiau"?

— Niekas nesakė, pati matau. Galvojau, kad rasiu tave linksmą ir žvalų, kaip ir anksčiau. . . Ne, linksmas tu nebuvai niekada, bet žvalus — taip! Ir karingas, kaip galų gaidys! Sakydavai: rytoj eisiu ten, rytoj darysiu tą, rytoj čiupsiu velnią už ragų. Dabar, kaip atrodo, rytojaus nebėra; susigūžei lentpiūvėje ir klausaisi savo kvėpavimo.

— Visi seniai pasitraukia kampan, Mona. — Suglaudė vėjelio blaškomus švarko skvernus, lyg išsigandęs, kad aš nepamatyčiau apnuogintos širdies. — Taip, mergyt, ateina laikas vienumai, kurioje, kaip tu sakai, klausaisi savo kvėpavimo ir lauki, iki Dievas pasišauks pas save.

— Bet tu dar nesenas!

— Tau, Mona, nesenas, bet man pačiam — senutėlis. Štai dabar einu ir klausausi savo braškėjimo. Viskas išdžiūvo manyje, susitraukė ir suskeldėjo, kaip apdeginta šaknis.

— Keistas tu žmogus!

— Ir tau, kai sulauksi mano metų, tai pasakys. Užsimauk batelius: kojas atmuši.

— Tu neįsižeisi, jeigu paklausiu, kas man neturėtų rūpėti?

— Manęs, kaip ir visų galų, neklausk, kiek uždirbu, o šiaip nieko neslepiu.

— Kodėl tu nesukuri šeimos? Susirastum moterį pagal savo amžių, kaip ir visi protingi žmonės. Dar metai, kiti, tikrai pasensi, o nebus kam patalą pakloti, ligoje pridaboti, kaip žmonių išmintis sako.

Jis pradėjo kikenti. Kada išsijuokė, nubraukė iš-

tryškusias ašaras kumščiu, paglostė veidą, tarsi bandydamas išlyginti persikreipusias raukšles, sustumdė perskeltos kaukės dalis į savo vietas, ir prisipažino:

— Kažkada bandžiau, bet nepasisekė.

Ir vėl užsisklendė. Dairėsi aplink, braukė į kelią palinkusių krūmų šakas, švilptelėdavo per toli nubėgusiam šuniukui. Paskui pradėjo lėtinti žingsnius ir aš supratau, kad pavargo.

— Praėjusią žiemą mūsų daktariukas persišaldė ir buvo susirgęs, — pasakė atklydusią mintį. — Sunkiai sirgo vaikinas. . .

— Pasveiko?

— Pasveiko, bet. . .

— Na tai tegul gyvena laimingas, jeigu pasveiko.

— Ko užsidegei, kaip parakas? — šyptelėjo. Kažkada jis gi buvo tau labai artimas.

— O dabar nutolo. Keisk temą, šita visiškai neįdomi.

— O man — labai! Kitus mokini gyventi, glostai, guodi, o pati tebevaikštai su kraujuojančia žaizda. Nepurtyk galvos, matau, ne aklas gi, kad kenti, nelaiminga. Taigi, kovoti kitus ragina, o pati pabėgo, kaip. . . kaip. . .

— . . . dezertyras?

— Žiū, cinizmo prisikaupusi iki ausų! Gera Lokio kalvoje, ramu, linksmi žmonės aplink, miške paukšteliai gieda. . . O nepagalvoji, kad kažkas kenčia, kad palikai šitos dykinės vienumai tave mylintį vaikiną?

— Tu, kaip girdžiu, gudrias knygas skaitai?

— Skaitau — daktariukas duoda. Kračiausi, nenorėjau, bet jis vistiek įbruko, privertė. Skaityk, sako, išminties niekas per daug neturi, o vėliau, sako, kai perprasi žaidimą, pamatysi, kad ir knyga graži, ne vien tik miškai.

— Tai jis. . . jis gyvena miestelyje?

— Miestelyje. Apsigyveno Rokso namelyje ir, kaip man atrodo, tebelaukia tavęs.

Aš atstūmiau jo ranką ir pabėgau. Jis trepsėjo paskui ir šaukė:

— Nuo savęs niekur nepabėgsi, Mona! Išrauk, išplėšk tą nelemtą Lekantų didybę, išvalyk širdį! Prisikankinote abu, užtenka! Jau trys metai Dogenis laukia tavo sugrįžimo... Dievas vėl sujungė jūsų kelius, nesipriešink Jo valiai.

Kojos skaudėjo, pasidarė tokios sunkios, kad vos pavilkau. Sustojau alpdama iš nuovargio ir atsirėmiau į pakelės medį. Satyras atbėgo švokšdamas dūstančiais plaučiais ir atsargiai paglostė mano petį.

— Eik sau, biaurusis seni! — pravirkau. — Eik, palik mane ramybėje...

— Nesigėdyk savo ašarų, Mona, tyliai ir švelniai pasakė jis. — Jums, Lekantams, reiktų dažniau verkti — švelnesni būtumėt. — Jis užmetė savo švarką ant mano pečių ir tęsė: — Aš, mergyt, atsitiktinai sužinojau, kad jis tebemyli tave. Matai, praėjusią žiemą jis taip žiauriai persišaldė, kad susirgo. Aš bandžiau prikalbėti, kad vykti į Bastognės ligoninę, bet jis tik juokėsi: velnias negriebs, sakė, pagulėsiu keletą dienų, ir pasveiksiu. O po keletos dienų jau degė, kaip ugnyje, blaškėsi, kliedėjo ir šaukėsi Monos.

Nutilo. Šuo puldinėjo nuo manęs, prie senio, laižė mano rankas ir unkštė. Kalnų tarpekliuose įsisiautęs vėjelis atūžė keliu, nulenkė, apdraskė krūmus ir nutolo. Aš pasijutau atšalusi, tarsi staigus speigas būtų nukritęs ant mano pečių, ir susigūžiau senio švarke, kalendama dantimis.

— Buvo šiurpu klausytis, kaip jis verkė... Vyras didžiulis, stiprus, kaip ąžuolas, rodos nesibaimintų susigrumti net su pačiu velniu, o kai liga prispaudė, su-

glebo kaip vaikas. Verkė, kabinosi į mano rankas ir šaukė, keikė kažkokį raudoną arklį, kažkokius chemikalus, kurie sutrypė jį į dulkes. Ir vis: Mona, Mona, Mona! Paskui, kai išvežėme į Bastogne, nuėjau pas tavo tėvuką ir paprašiau, kad persiųstų mano laišką tau, bet jis tik papurtė galvą ir pasakė: „Nepriima jokių laiškų. Ir manuosius grąžina neatplėštus. Atrodo, kad ji išbraukė mus iš savo sąrašų".

— Tai kaip ten buvo? Kaip jis, šiaurietis, persišaldė mūsų žiemoje? — Aš sukandau pirštus, kad nekalenčiau dantimis, bet vistiek neišdrįsau atsigręžti į jį. — Pasakok, ko gi nutilai?!

— Žmonės rado užmigusį sniege vienoje kalnų kelio aikštelėje. Atrodo, kad grįždamas nuo ligonio, išlipo pamiklinti kojas, paskui atsisėdo parūkyti ir — užmigo. Vienas juk visai apylinkei; laksto, daužosi džypu dieną ir naktį, tai pervargęs, neprimiegojęs.

— O aš maniau, kad jis sugrįžo į Liežą. . .

— Gyvena miestelyje. Beje, buvo išvykęs į Liežą, bet po kelių savaičių sugrįžo. Paskui atvyko ir jo motina; gražaus veido, liekna, kaip mergaitė, bet žila, baltutėlė. Išgyveno miestelyje metus, paskui pradėjo sirguliuoti ir išvažiavo. Tur būt, kalnų vėjai ne jos sveikatai. . . Žmonės nemėgo jos, išdidi, šaipėsi, kaip kunigaikštienė, o ji, kai iš arčiau pažįsti, gera, švelni, kaip pasakų motina.

Kai atsigręžiau į jį, nusišypsojo ir brūkštelėjo pirštais per mano susidraikiusius plaukus.

— Turi cigaretę? — paprašiau.

— Pats nerūkau, bet cigarečių turiu, — pralinksmėjo. — Tavo tėvukas sakė: visada turėk cigarečių ir atkimštą vyno butelį transporto vairuotojams pavaišinti. — Jis padavė cigaretes ir degtukus, palaukė, iki aš užsirūkiau ir tęsė: — Aplankyk jį, Mona. Karūna

nuo galvos nenukris, o jis, kiek žinau, tikrai bus patenkintas. Man atrodo, kad jums reikia pasikalbėti. . .

Aš grąžinau jam švarką ir nusviedžiau staiga apkartusią cigaretę.

— Viskas išsakyta, nebėra ko bekalbėti. Lik sveikas, seni. Ačiū, kad palydėjai.

Prie kelio posūkio atsigręžiau. Jis tebestovėjo, kaip pakelės stulpas, ir žiūrėjo į mane. Šuo tupėjo prie jo kojų ir stebėjo vėl nutolstančią praeitį. Aš kilstelėjau ranką, bet jis nepajudėjo; stovėjo susikūprinęs, pakreipęs galvą, kaip nuo kryžiaus nukritęs persenęs ir pajuodęs medinis Kristus.

Aš apsimoviau batelius ir nubėgau žemyn smunkančiu keliu. Tolyn nuo to pakvaišusio senio! Tolyn nuo jo žvilgsnio, kuris smeigė nugarą, kaustė judesius ir skverbėsi į galvą, į širdį, žeidė ją, alpino.

Kelias atplyšo nuo šlaito ir, vydamasis miestelin pasukusį upelį, suko pro tėvo Vandendalio sodybą ir niro į Bastognės greitkelį. Atskirtas nuo kelio aukšta, bet jau baigiančia merdėti krūmtvore, tėvo Vandendalio namas neviliojo žvilgsnio: pilkas, apsamanojusiu stogu, mažyčiai, kaip šaudymo angos langeliais. Viskas dvelkė pilka ir atšalusia senatve. Tik televizoriaus stiebas virš stogo rodė, kad namas neapleistas, kad jame gyvena toks pat žmogus, kaip ir visi kiti. Miestelyje tėvą Vandendalį vadindavo Tyleniu, toks nejaukus, užsidaręs buvo. Ir jo šuo, kuris tripendavo šalia, nekreipė į nieką dėmesio, nesisveikino su niekuom, kaip ir šeimininkas. Jeigu kuris bandydavo paglostyti jį, šuo vamptelėdavo, pašnairuodavo piktomis, jau balstančiomis akimis, ir viskas. Daktaras Roksas sakydavo, kad tai reiškia: eik po velnių, ko dabar prisikabinai? Sekmadieniais tėvas Vandendalis ateidavo į miestelio mal-

dyklą pasveikinti savo Dievą, pasirodyti jam. Prieš daugybę metų jis savo rankomis išdrožė didžiulę ąžuolinę maldaklaupę ir pastatė ją nuošaliai, prie maldyklos durų. Tai ten jis ir priklaupdavo vienas, atsiskyręs nuo minios, kurios nekentė ir bijojo. Šuo atsiguldavo šalia ir padėdavo seną galvą ant letenų. Žmonės piktinosi, bet klebonas tik mostelėdavo ranka: tegul, juk ir šuo Dievo tvarinys. Aišku, žmonės galvojo kitaip, bet tėvas Vandendalis nekreipė dėmesio į tai, ką galvoja kiti. Miestelio vaikai bėgdavo paskui juos aikčiodami ir negalėdami atsistebėti, kad šitas senis žengia tokiais sunkiais, geležinėmis plokštelėmis pakaustytais batais, o vistiek nieko nesigirdi! Atrodė, kad senis ir šuo nesiekia žemės, plaukia oru.

Aš prisiglaudžiau prie krūmtvorės ir pažvelgiau į kiemelį. Prie durų pamačiau purviną ir apdaužytą džypą. Tokį, kaip daktaro Rokso. Tačiau šitas buvo sutvirtintas metaliniais lankais, kurie supo stogą, kaip narvas. Buvo aišku, kad šitaip sutvirtintu džipu galima nuriedėti šlaitu, o vairuojantis išliks nesužeistas.

Durys staiga atsidarė ir ant slenksčio sustojo aukštas, odiniu švarku, vienplaukis vyras. Jis žvilgterėjo į dangų, tur būt, bandydamas atspėti ar jis vėl neprakiurs iki gyvo kaulo smelkiančiu rudens lietum, paskui atsiduso ir nuėjo prie džipo. Įmetė rudos odos krepšį, apklojo jį skara ir sėdo prie vairo.

Džypas išvažiavo į kelią ir pasuko miestelio link. Vėjelio gūsnis trenkė jam į veidą ir suvėlė tamsius, bet jau sidabro siūlais išpintus plaukus; jis pasisuko šonu į vėją, pasistatė švarko apykaklę ir vėl nusigręžė. Deginantis karštis nutvilkė mano veidą, apakino — Stanis!

Aš įsikabinau į krūmtvorę, prisispaudžiau prie jos, kad nesugriūčiau ir užsimerkiau. Staiga mane užpylė

šilta, svaiginanti banga ir aš supratau, kad jis žiūri į mane. Aš atsimerkiau ir pamačiau šitas pilkas, nuostaboje išplėstas akis, kurios nemirksėdamos žiūrėjo į mane. Liesame, sunykusiame veide kilo, plėtėsi šypsena; neryškus raudonis užpylė skruostus ir susigėrė į kelių dienų barzdą.

— Labas, Mona. Žiūriu, žiūriu ir savo akimis netikiu. . . Aš dar tvirčiau sugniaužiau krūmtvorės spygliuotą šakelę ir krūptelėjau nuo skausmo. Paskui, kai viskas užgeso, nieko nebejutau, o tik sužeistų pirštų skausmą, šyptelėjau ir atsakiau:

— Labas, daktare.

Jo žvilgsnis prigeso. Šypsena skeldėjo, slapstėsi veido raukšlėse ir susigėrė į apie burną įsipiovusio skausmo raukšlėse. Jis ištiesė savo gražią ir tvirtą ranką į mane.

— Jeigu į miestelį — parvešiu.

Aš papurčiau galvą. Reikėjo prieiti, pasisveikinti, kaip ir priderėjo, bet nedrįsau; bijojau, kad vos tik atsilošiu nuo krūmtvorės, susmuksiu ant kelių.

— Ačiū. Nebetoli, pareisiu ir pėsčia.

Jis pradėjo blykšti. O gal man tik pasirodė, nes saulė vėl pasislėpė už debesėlio ir kelią pridengė pilkuma.

— A! — kažkodėl nustebo jis. — Na, tai lik sveika, Mona.

— Palauk! O gal tikrai pavažiuoti su tavim. . . lyg ir pavargau. . .

Kažkas išsibudino manyje, perėmė valią, judesius ir, nors aš priešinausi, bandžiau nepaklusti, atvedė prie džypo ir privertė nusišypsoti. Jis paėmė mano alkūnę, nudegino ją stipriu spūstelėjimu ir įkėlė į džypą. Aš suspaudžiau drebančias rankas tarp kelių ir įsižiūrėjau į miestelio maldyklos bokštą.

— Stabdžių neprižiūri. . . — pasakiau, bet negirdėjau savo balso ir pakartojau: — Stabdžius apleidai! Girgžda, cypia, kaip. . .

Jis vėl pristabdė džypą ir pasiklausė.

— Tikrai girgžda, — nustebo. — O aš ir nepastebėjau. . .

Jis švilpavo, dairėsi pakelėje ir iki miestelio nebepasižiūrėjo į mane. Dieve, kaip kvaila! Lyg du susipykę vaikai, kurie gniaužo kumšteliuose akmenukus ir laukia iki kitas pirmas pasakys, ištars susitaikymo žodį. Už tiltelio jis norėjo pasukti į pilaitės kelią, bet aš sulaikiau jo ranką. Jis paglostė mano pirštus, paskui, matydamas, kad aš nesipriešinu, pasilenkė ir pabučiavo. Tik palietė lūpomis, bet ir tai nudegino, persmelkė iki širdies.

Važiuojant miestelio gatve, jis staiga nusijuokė:

— Kažin ar Midas atpažins tave?

— Koks Midas? — negalėjau prisiminti.

— Nebeprisimeni Mido? (Balsas nepasikeitė, išliko maloniai duslus, kaip ir visų chirurgijos mandarinų.) Nagi daktaro Rokso katinas. Jis — ištikimiausias; kiti du broliai išklydo pavasarį ir nebegrįžo.

—Tas, kuris padėdavo žvejoti?

— Tas pats! Senstelėjo, aptingo, o žvejybon tik retkarčiais beišsiruošia.

Prie Rokso namelio jis išjungė motorą ir paklausė:

— Kada sugrįžai? — ir nusigręžė, kad nematytų mano ašarų.

— Vakar. Išeina, kad žmogus yra tikrai komplikuotas daiktas. . . — nubraukiau ašaras ir apsidairiau, ar niekas nemato. — Jis įsitikina, kad praeitis miršta ir nuskęsta tekančio laiko sraute, o kai sugrįžta į gyventą aplinką, pajunta, kad niekas nemirė, kad viską jis išnešiojo savyje. . . Mielas, gerasis senelis. . . Štai, ir sta-

las, prie kurio jis drožinėdavo. . .

— Užeisi stiklui vyno, — skubėjo padėti man išblaškyti liūdesį, kuris sukilo prisiminus senąjį daktarą.

Viduje pasitiko tas pats seno medinio namo kvapas. Visi daiktai tebebuvo savo vietose: nieko nepakeista, niekas nepajudinta po senuko mirties. Aš vaikščiojau po kambarius, glostčiau fotelius, knygų spintas, brūkštelėdavau per sienose sustingusius saulėtus peisažus. Dogenis tyliai vaikščiojo paskui mane, atidarinėjo duris, žvilgsniu parodydavo man mielą daiktelį, kurio nepastebėdavau. Kada mes grįžome į virtuvę, jis užkėlė ant stalo iš nežinia kur atsiradusį Midą.

— Mona atvyko, seni! Pasisveikink.

— Miau.

— Išeina, kad atpažinai. Prisimeni Moną?

— Miau.

Aš pradėjau juoktis. Aišku, kad katinas nebeprisiminė manęs, bet leidosi glostomas. Ir aš supratau, kad Dogenis nesikalba su katinu, o klausosi savo balso, kaip ir visi vienatvės kankinami žmonės. Už pusvalandžio aš išeisiu ir paliksiu jį? Jis stovėjo prieš mane ir laukė, kaip aš apsispręsiu: pasuksiu į duris ar peržengsiu mus skiriančią tuštumą ir pulsiu į jo glėbį. . .

VIENARAGIS TYKO KALNŲ SLĖNY

Eduardo Cinzo alegorinė-realistinė proza

ALINA STAKNIENĖ

Koks bebūtų šių dienų romanas, su individualizuotais veikėjais ir subtilia psichologine analize ar be jos, su gudriai išvystyta fabula ir įdomiu pasakojimu ar ir be jo („nouveau roman" šių elementų bando visiškai atsisakyti) — atvertę jo lapus įžengiam į iliuzorinės tikrovės pasaulį, rašytojo vaizduotės supintą iš patirties nuotrupų ir įžvalgos momentų, sudarančių jo gyvenimo viziją.

Skaitytojas kviečiamas į šį pasaulį įeiti, jame pasidairyti, pabuvoti, juo patikėti ir pasidžiaugti jo turtais. Ar skaitytojas patikės ar ne, pasidžiaugs ar ne, pabus jame ar užvers knygos lapus, priklausys nuo rašytojo gabumo ir atlikto darbo, literatūrinio romano įforminimo: kaip jis tuos patirties ir įžvalgos momentus, tą savitą gyvenimo viziją į vaizduojamą tikrovę įpynė. Ar realybės iliuzija tame sukurtame pasaulyje stipri?

Įžengę Eduardo Cinzo prozon, mes pakliūvam į pilnavidurę tikrovę, kurioje ir aplinka ir žmonės gyvi, nepopieriniai, atkurti iš prisiminimų, ryškiais, savitais bruožais ir spalvom. Nesuabejojam, kad tokia jo aprašyta vieta ar žmonės tikrai yra, — kur veiksmas bevyktų, ar

kaimo užeigoj, kurioj „kvepėjo alum ir bulvių žagarėliais, dūzgė virš bufeto pritvirtintas radio priimtuvas", ar cirke, kuriame buvo „ugnies rijikų, peilių svaidytojų, trapezistų ir klounų, saldainių pardavėjų" ir t.t. Stipri realybės iliuzija įtraukia skaitytoją į spalvingą pasaulį, su gausybe autentiškų veikėjų.

Keliais sakiniais Cinzas moka sukurti neapčiuopiamąjį aprašomos aplinkos elementą — atmosferą. Pavyzdžiui, šventės nuotaiką miestely; kur „nuo ankstyvo popiečio iki vidurnakčio *poškėdavo* oriniai šautuvėliai, *spygavo* supuoklėse alpstančios merginos, *stūgavo* muzika". Spalvingi veiksmažodžiai, žodžių ritmika, kai kurių garsų pasikartojimas sužadina tinkamą nuotaiką.

Jo aprašomos aplinkos vaizdai reljefiški ir pilni dinamizmo. Jie matomi betarpiškai, lyg pro savas akis, lyg skaitytojas pats tenai būtų. Štai, susidaro įspūdis, jog pats važiuoji greitkeliu:

> Stebėjau šalia kelio slenkantį kanalą. Žalsvame vandenyje blizgėjo alyvos dėmės. Kanalas staiga pakrypo į šoną ir nutolo nuo kelio. Viengatviai miesteliai nusileisdavo nuo kalvų, išsirikiuodavo dviaukščių namų eile ir nutoldavo užpakalyje.

Daiktai kaip gyvi, jie pakrypsta, nusileidžia, išsirikiuoja, tolsta nuo kelio, dinamiškai reaguoja į žiūrovą.

Cinzas mėgsta pasakojimo pradžioje išryškinti kokią vaizdo detalę, kuri vėliau pasirodo prasminga veiksmo eigoje. Pirmojoj savo knygoj *Brolio Mykolo gatvė* pasakojimą apie Senį Armaną jis pradeda tuščioj miestelio aikštėj su šlubinėjančiu ir savo teritoriją apžvelgiančiu karveliu: „niekur nesimatė nei draugų, nei priešų, bet kažkas buvo ne taip kaip turėjo būti". (Aikštėje nuo to ryto buvo uždrausta važinėti automobiliams.) Skaitytojas pamažu įtraukiamas į šio karvelio or-

bitoj miestelio aikštėj ir aplink, vykstantį žmonių gyvenimą. Pasakojimas užsibaigia toj pačioj ištuštėjusioj aikštėj, kur senį Armaną, karvelio globėją, išgelbėjusį dvi gyvybes, suvažinėja nelegaliai įvažiavęs automobilis.

Raudonojo arklio vasara, 1975 m. Montrealio Akademinio Sambūrio Vinco Krėvės premiją laimėjęs Eduardo Cinzo romanas irgi prasideda Belgijos kalnų bažnytkaimio aikštėje. Veiksmas šioje knygoje vystosi trumpais epizodais. Jie nuolat keičiasi be jokių perėjimų, lyg daugialypės scenos moderniam teatre, kurios nusukamos ir vėl atsukamos, ne tik nukeliant veiksmą į kitą vietą, bet ir iš dabarties į praeitį, iš tikrovės į haliucinacijų pasaulį.

Pirmoji scena — lyg gyvas paveikslas — berniukas skaito knygą ant maldyklos laiptų, šalia jo guli baltakailis šuo. Netrukus jie ir kiti veikėjai pasirodo miestelio užeigoj. Pagrindinis veikėjas, lietuvis Stanis Dogenis, tenai irgi sustoja nakvynėn. Autorius nieko apie jį nepasako, bet skaitytoją užintriguoja, po truputį atskleisdamas jo tapatybę veiksmo eigoje.

Besiblaškant nemigoj, Stanio mintyse „dunksi atsivejančio siaubo šuoliai". Nuo ko jis bėga? Neaišku. Keleivis išsitraukia užrašų knygutę ir rašo: „Ir šiąnakt Raudonasis arklys nepuolė". Tai centrinis, vėliau pasikartojantis motyvas. Maža, bet ryški detalė atskleidžia jo kontekstą. Pavartęs knygutę, Stanis žiūri į įrašą: policija prašoma knygutę grąžinti Liežo psichiatrui Lemrenui. Ši detalė rėžte įsirėžia skaitytojo sąmonėn, jis sužino, kad Stanis kankinamas kažkokio psichinio sutrikimo. Pasakojimo eigoj, jis kartu su veikėju ima tikėti Raudonojo arklio realybe, bijoti jo puolimo ir taip pat didelėj įtampoj jo laukti, to vaiduokliško arklio su vienu ragu.

Tik vėliau sužinom, kad Stanis yra jaunas, gabus chirurgas, o arklio puolimas — LSD haliucinacijų

„atošvaistė," atsikartojantis priepuolis. „Flashback'ai" į praeitį po truputį atskleidžia pilnesnį vaizdą. Būdamas Amerikoj, Stanis vieną kartą buvo susigundęs pabandyti šio haliucinogeno („cheminės iliuzijos") ir tapo jo auka.

Romano struktūra išplanuota keliose laiko-vietos dimensijose. Dabartis — laikinas Stanio prisiglaudimas kalnų miestely, pabėgus iš psichiatrinės klinikos. Praeitis — jauno, savim pasitikinčio chirurgo sėkminga praktika didmiesty — Lieže. Ateitis — tai viltis ten vėl sugrįžti. Kelis kartus jis laikinai ir grįžta, lyg tiesdamas tiltą į ateitį, bet viltis pamažu nyksta, o epizodai mieste išsigema į dekadentišką „dolce vita".

Tematika šioje knygoje vystoma ir simbolinėj plotmėj — ne vien tik buitinėj, kaip *Brolio Mykolo gatvėje*. Gyvenimas kalnų slėnyje simbolizuoja žmogaus egzistenciją apskritai, visoj jos tragikoj. Į slėnį kaip ir ištremtas „pusdievis", jaunas „stebukladaris" chirurgas, atiduotas kaprizingiems Raudonojo arklio smūgiams (su ragu) — absurdiškam, beatodairiniam žmogaus likimui žemėj. Čia jį krečia egzistencinė baimė ir persekioja iracionali absurdo grėsmė: arklio smūgis su „ragu" į kaktą, logikos centrą, jo asmenybę sutriuškinantis, keletai baisių sekundžių.

Buitiniam plane gyvenimas kalnų slėnyje eina paprastai, tikroviškai, ramiai. Čia žmogus gimsta, kenčia, miršta, kaip nuo senų senovės, taip ir dabar. (Ašarų pakalnė ar ramybės slėnis?) Pasakojimo tonas čia šiltai kasdieniškas, rodo autoriaus meilę paprastam žmogui ir jo gyvenimo būdui — kaip ir pirmojoj knygoj, kurioj buvo rodomas darbininkų gyvenimas.

Lieže susiduriam su moderniu miesčioniškų gyvenimu, kurį autorius karčiai pašiepia, o taip pat įžengiam į minutėm apskaičiuotą, šaltai logišką chirurginės klinikos pasaulį, ir į psichiatrinės klinikos

aplinką, kurioje yra kažkas kafkiško. Visažinantis ir matantis, atlaidus psichiatras Lemrenas yra kaip koks sumodernintas, bet ne visagalis Dievas Tėvas. Jam Stanis smulkiai atraportuoja savo „nuotykius". O įtampoms atleisti yra „Velnio rūsys" — kabaretas, arba dekadentinis lėbavimas turtuolio viloj, kurios pusiau šmėkliškas grožis irgi primena pragarą.

Jei Stanis pasveiks, jo laukia sėkmingo (ir pelningo) darbo ambicijos. Bet ko jos vertos dabartinių jo patyrimų šviesoje? Taip pat jo laukia dvi moterys: raudonplaukė Mona, padebesiais skraidanti „malūnsparnio mergaitė", ir moderni chirurgė, draugė-meilužė Danielė. Su katra likimas jį suriš? Pas savo globėją, humanišką kaimo daktarą Roksą Stanis laukia savo likimo išsisprendimo. Romano atomazgoj skaitytojas galutinių atsakymų negauna. Bet po paskutinės atakos Raudonojo arklio šmėkla lyg ir nugalėta, nes ji netenka jėgos pulti, ir Stanis jos nebebijo.

Įtampa romane yra nuolatinė, skaitytojo dėmesys neblėsta. Jo susidomėjimą nuolat palaiko paslaptingojo arklio šmėkla, kiekvieną minutę galimas jos puolimas. Šis realybe tapęs haliucinacijos sutvėrimas taip meistriškai vaizduojamas, jog skaitytojas negali juo netikėt.

Pasakojimas vystomas iš pirmojo asmens taško. Bet tas pasakojantis „aš" nėra visažinantis autorius, kuris žino kiekvieno veikėjo mintis ir gali juos visus analizuoti. „Aš" — tai Stanis, pagrindinis veikėjas. Pro jo akis skaitytojas mato visus kitus veiksmo dalyvius „iš lauko", stebi jų mostus, girdi jų pokalbius, bet šie jų išoriniai pasireiškimai nuolat perpinami Stanio vidiniu monologu. Šis modernus romano pasakojimo būdas Cinzo puikiai išnaudotas.

Pastebėjęs kokį judesį ar veido išraišką, ar išgirdęs pokalbio nuotrupą, Stanis pagauna įvairius minčių ir jausmų virptelėjimus ir lyg pats sau padaro išvadą: „Buvo

aišku, kad ji. . . bando iš kito kampo įsižiūrėti į save. . .“ Iš kitos pusės, kiti veikėjai, stebėdami jo veidą ir mostus irgi įsibrauna į jo vidų: „Ar tu žinai, Stani, kad galvodamas judini lūpas, tarsi kalbėtum tam kitam Staniui, kuris retkarčiais prasiveržia į viršų?“

Į save pasakotojas moka pažvelgti iš lauko: „Aš šypsojausi standartine daktarų šypsena, kuri skirta nuraminti prieš jų stalą sėdinčius pacientus“, bet taip pat ir iš vidaus: „Tur būt aš niekada nesu nuoširdus, niekada nesugebėsiu mylėti žmones širdimi“.

Cinzas taikliai išryškina subtilius žmogaus su žmogum santykiavimo momentus. Jis kelia pašlijusios žmogiškosios komunikacijos problemą, žmogaus žmogui svetimumo jausmą, varžymąsį vienas kito, stoką vidinio sąlyčio. „Senis paklaidžiojo žvilgsniu po mano veidą, lyg bandydamas surasti tai, ką jam papasakojo Diubas. Netikėtai susigraudino, kostelėjo ir nusisuko“.

Bet artimieji vienas kitą supranta iš žodžių nuotrupų, ar ir „anapus žodžių“. Autorius tai išreiškia jautriai, bet be sentimentalumo, nors kartais atsiranda beveik ant jo ribos. Kai Stanis pravirksta, Danielė nepakyla jo ramint (tur būt, dėl to, kad vyras „neprivalo“ verkti), tik savo skambinamą muziką pritildo iki vos girdimų garsų.

Žmonės šiame romane santykiauja įvairiais sąmoningos ar pusiau sąmoningos komunikacijos būdais. Dažnai ji pasireiškia vien tik judesiais — „body language“.

> Jis laukė, kol aš pritarsiu. . . Truktelėjau pečiais, parodydamas, kad visa tai perdėm juokinga. . . Jis nusivylė mano abejingumu. Pašnairavo, truktelėjo nosim, bet atvirai paklausti neišdrįso.

Arba:

Daktaras Roksas gerai pažinojo bičiulį, todėl atsilošė kėdėje ir laukė puolimo. Pastebėjęs, kad klebonas žvilgčioja į mane, bandydamas atspėti, kurį aš palaikysiu, pakilau ir nuėjau prie televizijos. . .

Pagrindinis veikėjas savo įžvalgos „radaru" pagauna kitų žmonių minčių bangas, bet be jausminės reakcijos. Jis gyvena galva, ne jausmais, į save ir į kitus žiūri iš tam tikro nuotolio. Kiti veikėjai irgi į save moka pažiūrėti su ironija: „priklausau tai žmonių grupei, kuri dirba mėgstamą darbą, valgo tai, kas neišvengiamai reikalinga, galvoja knyginės išminties nurodyta kryptim ir miega aštuonias valandas".

Autorius Stanį vaizduoja kaip žmogų be iliuzijų, su giliu gyvenimo beprasmybės pajutimu, pasinėrusį į skausmo, senatvės, mirties egzistencinę problematiką, kuri gal ir yra tikroji jo psichinio sutrikimo priežastis, padariusi jį „cheminės iliuzijos" auka. Dabar, kalnų slėnyje, jis ieško gyvenimo prasmės egzistencialistinio humanizmo šviesoje (čia primindamas Camus romanų veikėjus). Svarbu nesudėti rankų nevilčiai, o kovoti, atstumiant skausmą, nutolinant mirtį. Gyvenimas yra neišvengiamas slinkimas nebūtin, bet lieka uždavinys palengvinti vienas kitam gyvenimą, skausmą, mirtį, kaip tą bando daryt geradaris senasis bedievis daktaras Roksas. Jo pėdom pasuks ir Stanis, nors jis tapo chirurgu tik dėl pinigo ir geresnio gyvenimo.

Vaizduojant kitus charakterius, autoriaus simpatijos šioje knygoje, kaip ir pirmojoj, aiškiai yra vargstančio ir skriaudžiamo žmogaus pusėj, jo sarkazmo ir karčios ironijos proveržiai — visokiems žmogaus skriaudėjams, turtuoliams, „valdžiai". Nors socialinė problematika šioje knygoje nesudaro viso pasakojimo fono, autorius aiškiai parodo, jog nekenčia biznierių-ryklių ir kitokių „didžburžujų", kurių pasaulyje žmogus

žmogui vilkas. Jis juos sugroteskina, patirštintom spalvom vaizduodamas jų dekadentiškus papročius.

Šiems kontrastu Cinzas pastato kaimo užkampyje užsilikusį autentišką žmogų, save gerbiančią, išdidžią, stiprią Gramolenų giminę:

> Šitos rasės moterys vairavo traktorius, nešiojo grūdų maišus, vienu šūviu nutrenkdavo staiga atsigręžusį pulti šerną, ir gimdė nuostabiai sveikus vaikus.

Tai kaimo elitas, modernaus gyvenimo beveik nepaliestas savo archainiame uždarume. Jie — kaip Jean Giono veikėjai — patriarchalinės santvarkos likučiai, prototipai.

Eilinius kalnų bažnytkaimio žmones autorius irgi vaizduoja šiltai. Vėžio graužiamas smuklininkas Pieras, jo alkoholikė žmona Filonė ir jauna meilužė Žanina su septynerių metų sūneliu visi sutelpa po vienu stogu, pakantūs vieni kitų silpnybėms. Kantrus, humaniškas ir žilas miestelio klebonas ir, kartais savo bedieviškom pastabom jį sudrumsčiąs, daktaras Roksas. Simpatiškai pavaizduotas ir fanatiškai pareigingas miško sargas. Venintelis niekšas yra sadistiškas ir suktas meras, valdžios atstovas.

Pagrindinės veikėjos moterys — komplikuoti charakteriai, nestokoją vidinių prieštaravimų. Vienuolyno auklėtinė Mona, raustanti, kukli mergaitė yra pažangi sociologijos studentė, modernaus malūnsparnio vairuotoja. Į pasimatymą ji atbėga su raudona suknele, kurią netrukus nusivelka. Miesčioniška, bet ir hipiška chirurgė Danielė — naujosios moralės atstovė, bet ne be „senoviškų" skrupulų. Ji Stanį „priima į lovą", bet, kaip ji pati sako, grįžti prie išsiskyrusio vyro negali — „fiziologinių pojūčių ištikimybė" jai neleidžia: „Po to kai aš jau esu gulėjusi su kitu?" Apie vyro tokią ištikimybę ji nė nekalba.

Dažnai iškyla knygoj ne moters-pilno žmogaus, o moters-patelės vaizdas. Jaunos „patelės" visos be išimties meilios (ypač Staniui) ir patrauklios. Vyresnesnės, kurios bando savo patrauklumą išlaikyti, gan piktai pašiepiamos, kaip „Velnio rūsio" Nikoleta, o pirmojoj knygoj, pirmajam pasakojime, ponia Karabena. Kai senstelėję vyrai, ne tik mieste, bet ir kalnų bažnytkaimy, turi „prisijaukinę" sau po jauną merginą, niekas nesistebi. Stanis šlubam miško sargui net nori pagelbėt prisiviliot Žaniną, neklausdamas, ar ji to nori.

Stipriausias Cinzo prozos elementas, tai stilius, kuris yra ryškiai savito braižo. Sakiniai trumpi, bet mėgstamas pakartojimas. Stilistinės priemonės vartojamos taupiai, bet efektingai. Keliais stipriais bruožais, drąsių palyginimų ir originalių, taiklių epitetų pagelba nutapoma žmogaus išorinė charakteristika: „aukštas ir *platus kaip spinta*, rudai įdegusio *kalnų plėšiko veidu* anestezistas", Arba: „Iš Monos dvelkė stipri, *medum kvepianti sveikata*", „skaisčiam *Rubenso senių veide* slankiojo gudri šypsenėlė".

Žmones autorius mėgsta apibūdinti ir charakteringais judesiais, atvaizduodamas juos ne statiškai, o kokiam nors veiksme, kaip judančiam filme: „Jis lėtai kilnojo odinėmis kelnėmis aptemptas kojas ir, kažką murmėdamas po nosim, trukčiojo masyvius pečius". Ir pats sakinys lėtas, melodingas. Atsikartojantys garsai — priebalsės „k", „l", ir „m" — išreiškia sunkų lėtumą, seno žmogaus nenorą pasijudint.

Dažnai paprasti sakiniai, neapsunkinti vaizdingais būdvardžiais, tik su rinktiniais, svarbiais daiktavardžiais, pasikartojimu, skamba kaip prozinė poezija. Štai senamiesčio gatvės namai: „Juose iš kartos į kartą pardavinėjo auksą, brangakmenius, tikrus ar tik vykusiai susendintus prancūzų karalių baldus, kinietiškas vazas, galų karo kirvius ir kitą blizgantį šlamštą po visų karų ir

persekiojimų nuostabiai greitai atkuntanti žydija". Veiksnio nukėlimas į patį sakinio galą suteikia jam tam tikro epiško skambesio ir ritmo. Kontrastų naudojimas, ypač „auksas" ir „blizgantis šlamštas" parodo autentišką senamiesčio atmosferą, o pusiau pozityvus, pusiau negatyvus išsireiškimas „atkuntanti žydija" išreiškia gyventojų požiūrį — nuostabą ir pavydą.

Kartais atmosfera išreiškiama visai paprastučiais žodžiais ir sakiniais: „Ant sienos tiksėjo senas laikrodis, prie kojų miegojo ir negalėjo išsimiegoti šuo. Buvo gera ir jauku nieko neveikti". Autorius moka pagauti įvairias gyvulių charakteristikas, jų gyvenimo įpročius, ir dažnai juos naudoja.

Iš visų stilistinių priemonių Cinzas gausiausiai vartoja palyginimus. „Lemrenas žiūrėjo į ją, kaip šuo, kuris stebi prie jo dubenėlio slenkančią katę", o restorane sėdėjo „du gražūs, susilaižę kaip katinai italai". Jis taip pat mėgsta aforizmus, dažnai įsprausdamas juos į ironišką formulę: „kaip ir visi", kuri jo lūpose skamba kaip paradoksas: „Danielė valgė abejingai, kaip ir visi turtuoliai, kurių nebenustebintų net kepta krokodilo galva". Arba: „Kaip ir visi uniformines kepures dėvintys vaikinai, jis buvo mergininkas ir gėrėjas", „Miestelio kurpius, kaip ir visi kurpiai, filosofiją mėgstąs žmogus".

Ironija taip pat vartojama „kraštutinei" situacijai išryškinti. Vėžiu mirštantis Pieras „žinojo, nujautė, koks velnias graužia jo pilvą, bet vis dar kabinėjosi nagais į tolstančios vilties skvernus. Televizijos ekrane gražutė mergina tvirtino, kad rytoj bus saulėta diena". Pirmojo sakinio metaforos išreiškia karčią realybę, antrojo seklus epitetas „*gražutė*" mergina — paviršutinį, dirbtiną optimizmą.

Ir kitur autorius efektingai vartoja metaforas, pavyzdžiui, vaizduodamas „Velnio rūsį", kurio sienose staiga užsidegė „mėlyno akmens vokuose apgaubtos

raudonos velnių akys. Jų žvilgsniai baltomis strėlėmis kilo į viršų, lūžinėjo rausvo veidrodžio lubose ir saulėlydžio gaisais krito žemyn“... O prie bufeto nuobodžiaujančių merginų būrelis „išsišiepė į didžiulę, rausvai, rudai, raudonai dažytų lūpų puokštę“. Bet tokių pritrenkiančių, futuristinių metaforų knygoj nedaug.

Cinzo kalba dažniausiai paprasta, gyva, lanksti, dialogas labai natūralus:

— Man jau laikas kelionėn, Žakai, — pasakiau.
— Tai dabar! — nustebo.
— Įsižeidei?
— Jau praėjo.

Cinzo prozoj daug simbolinių elementų. Kai kurie daiktai, gyvuliai ar žmonės, šalia savo buitinės prasmės romane, turi ir simbolinę rolę. Psichiatras Lemrenas — moderniškas „Dievas Tėvas“, pats Stanis — šių dienų Adomas, ragavęs nuo „pažinimo medžio“ uždrausto vaisiaus ir nutrenktas į šį ašarų slėnį. Šuo ir katinai reiškia namų šilumą (jų pas daktarą Roksą pilna), o saulėtas sodelis — šiltas draugo prieglobstis. Baltašvarkiai slaugai, silikoze sergančiųjų palatoj, tai balti „mirties angelai“. Jų pacientai, pajuodusiais plaučiais uždustantys dabartinės žmogui abejingos civilizacijos aukos.

Bet centrinis simbolis yra slėpiningas raudonasis arklys. Iš tikrųjų jis visai ne arklys. Jis turi metalinį ragą kaktoj, todėl yra mitologinė būtybė — vienaragis unikornas. Greičiausiai Cinzas jį iš graikų ar persų mitologijos ir paėmė. Šie jį vaizdavosi kaip arklį su raudona galva ir vienu ragu, kuriame buvo sukoncentruota didelė galia, vėliau tapusia simboliu vyriškumo, dominuojančio prado, karališkos ir dieviškos galybės.

Viduramžiais jo prasmė pasikeitė. Kadangi tik nekalta mergelė pajėgė jį sutramdyti, jis tapo nekaltybės simboliu. Jo atvaizdas buvo įaustas į karalienių

gobelenus, nutapytas šalia Mergelės Marijos, kaip jos atributas, tik jau ne raudongalvis, o baltas kaip pieno puta. Tokiu būdu ši mitologinė būtybė tapo hermafroditiniu priešingybių junginiu. Gal todėl ji ir buvo autoriaus parinkta simbolizuoti Stanio asmenybės prieštaraujančias ir suskylančias jėgas, jausmą, vaizduotę, smogiantį šaltą, dominuojantį protą?

Raudona spalva irgi pilna priešingybių. Net psichologiškai ji vienus atstumia, kitus traukia. Tai kraujo spalva, ir ji simbolizuoja iš vienos pusės gyvybės esmę, gaivalingumą, aistrą, o iš kitos pusės — kraujo praliejimą, mirtį, revoliuciją ir apskritai grėsmę, pavojų. Keltiškų tautų mitologijoj raudoni mirties raiteliai atjoja ant raudonų arklių. Gyvendamas Belgijoj, Cinzas, tur būt, su ta mitologija susipažinęs. Ir jo Raudonasis arklys yra „atsivejančio siaubo šuoliai" — išreiškia mirties baimę, o iš kitos pusės simbolizuoja aistrą, gaivalingumą.

Ši spalva kitados turėjo ir magiškos galios. Ji buvo susieta su piktų jėgų nubaidymu, burtais, o taip pat reiškė ir karštą temperamentą. Cinzas tą spalvą dažnai naudoja simboline prasme. Raudonplaukė Mona savo raudona suknele apgaubia „Didžiojo Metafiziko" skulptūrą-šmėklą griuvėsiuose meilės naktį. Pamišusios moterys verpia raudonų siūlų juostą. Raudoną saulės diską perkerta juodas malūnsparnio šešėlis, atnešdamas liūdną žinią. Šie simboliai daug daugiau užmena, sugestionuoja, negu galima tiesiogiai pasakyt. Jie rezonuoja savo daugiaprasmingumu.

Bet knyga baigiasi visai paprastai, kukliai. „O vis dėl to nepasisekė jo išgelbėti. . . (kalbama apie mirštantį daktarą Roksą) Ir šį kartą mirtis nugalėjo mus". O gyvenimas eina toliau. „Paskutinis vasaros lietus krito į žemę, plovė ją, girdė. . . takuose rausėsi upeliai. . . Šviesėjo". Paskutiniai žodžiai: „Kaip visada. Kaip visi". Taigi, rami rezignacija, bet ir nauja viltis.

NEUŽMIRŠTUOLĖS STASIUI PILKAI

I.

ŽVILGTERĖJUS ATGAL:

apie Stasį Pilką

Kai sutikdavau Stasį Pilką Čikagoje arba New Yorke, jo pirmieji žodžiai atidengdavo jo visą asmenybę. „Mano mielas, koks džiaugsmas tave vėl sutikti", pagreitintas žingsnis, abi rankos ištiestos pasisveikinimui. Jau vien šis žestas ir žodžių parinkimas sukeldavo malonumą būti taip pasveikintam. Kas jam buvo visiškai natūralu ir tikra, man atrodė teatrališka. Bet po tokio pasveikinimo sunku buvo atsakyti tik — „labas". Susitikimas pavirsdavo mizanscena nežinomam teatre, geriau: Pilkos teatre, nes jam visas gyvenimas buvo vienas nesibaigiantis spektaklis. Jam nereikėjo ruoštis veikalui, jis jame gyveno. Draugai, pažįstami ir nepažįstami vaidino advokatus, daktarus, baldų pardavėjus, kunigus, vyskupus, konsulus, dailininkus, šokėjas, damas, meilužes, padavėjas ir kita. Jis buvo jų tarpe aukštas ir tiesus, pakelta galva, pasirengęs sekančiai mizanscenai.

Čikagoje svečiuotis buvo mėgiama. Pakviestas į svečius, Stasys Pilka įeidavo į kambarį, ne — jis žengdavo į sceną. Jo pasisveikinimas pakeisdavo eilinę ponią į damą. Kai jis

pabučiuodavo jos ranką, ji patempdavo kaklą, ištiesindavo nugarą, nusišypsodavo ir minutei persikeldavo į sceną. Šiame savo teatre Stasys Pilka pasirodydavo gerai apsirengęs, su kaklaraiščiu ir sulankstyta nosinaite švarko kišenėlėje. Jo rankoje cigaretė ilgame kandiklyje.

Jis turėjo draugų, kuriems buvo be galo draugiškas, turėjo ir priešų, besišypsančių ir besijuokiančių iš jo. Draugas ar priešas — priklausė nuo teatro supratimo, principų, priėjimo. Pilkos pažiūros buvo tvirtai nusistovėjusios ir jis jų laikėsi visa savo siela ir kūnu — kompromisai buvo neįmanomi.

Aš jaučiausi jo prietelių tarpe ir mūsų pašnekesiai apie scenovaizdžius buvo gyvi ir įdomūs (aš norėjau padaryti sceną aktoriui vaidinti, o ne labirintą priestatų, sunkių tvorų, medžių ir suolų). Pilka su užsidegimu nupasakodavo pastatymus įvairiuose teatruose ir galėjai beveik matyti visą veikalą atsiskleidžiant prieš akis. Būdavo nemažai patoso, dramos, plačių mostų ir tai buvo Pilka pilnoje savo formoje. (Aš net pagalvodavau, kad jam kartais sunkiau ėjosi tikroje scenoje.) Čia jis buvo spalvingas, romantiškas realistas, laisvas, drąsus, imponuojantis ir visuomet aktorius-džentelmenas. Kai teatrinės grupės gimdavo ir griūdavo, vėl keldavosi ir vėl suklupdavo, Stasys Pilka išliko aktorium savo teatre. Tiesa, tai vieno aktoriaus teatras ir atitinkanti jam forma buvo rečitaliai, bet su vizijomis plačių ir spalvingų pastatymų.

Brangiausias bruožas mano atminty, kad jis buvo įsitikinęs ir tikras sau: toks aš esu — aktorius, toks yra mano gyvenimas — jis yra teatras. Gaila, šis spektaklis turėjo užsibaigti, bet aš dar ilgai jam plosiu.

Albinas Elskus

II.

ATSISVEIKINANT

Stasį Pilką pirmą kartą mačiau Schillerio „Marijoje Stuart" dar jaunuoliu būdamas, vėliau asmeniškai sutikau teatro užkulisiuose, tapęs jo nariu 1942 metais. Čia teko dirbti

kartais ir kartu — jis buvo dramos teatro aktorius, o aš chorų dalyvis. Iš to meto dar giliausiai išlikęs paveikslas tai „Mažojo rūmų koncerto" pastatymas, kur kartu su kitais dramos teatro aktoriais (bei dramos studija) Stasys Pilka sudainuodavo jo personažą pristatančius nostalginius „ir dar kartą per miškelį" — lydint — „vest mergelę būt smagu". Kažkaip, stovint užkulisiuose, tatai dvelkė tolima, bet įsigyvendinsinčia užuomina ateities dienoms, tiek tame buvo tikro jausmo.

Vakarų Vokietijoje vėl teko susidurti kaktomušais „Žmogaus, kurį užmušiau" Kasselyje popremjeriniame pobūvyje — vakarienėje. Režisuojant Tvirbutui, dekoracijos atiteko man (o vaidino jame patį pagrindinį veikėją Adolfas Mekas, Jonas Mekas — kaip dabar įžiūriu rankose laikomoj nuotraukoj — buvo bekojis statistas klausyklos — išpažinties — paveiksle). Atmenu svečių tarpe tada linksmą Rūką: čia keliais žodžiais pristačiau premjeron atvykusį Stasį.

Atsimenu svečių tarpe tada linksmą ir šposaujantį Rūką: čia pristatymo žodžiu supažindinau popremjerinės vakarienės dalyvius su — vėliau vaidinimo kritiku — Stasiu. Jis matė visus mūsų, bandžiusiųjų, atsiekimus ir visas jam itin akivaizdžias spragas; bet, šypsodamasis, jis buvo šiltas ir pamokinančiai smagus — atviras: kiekviena tuometinė pastanga jam buvo verta paskatinimo nesustoti pasirinktam ieškojimų kely — ir tas (nelabai didelis, bet darbštus ir užsidegęs) kolektyvas liko jam neskolingas plojimais ir pavieniais — to tąsa — savo rūpesčių gvildenimais iki pat paaušrių Hesseno kalvose.

Kartą, pravažiuodamas, Hanau I.R.O. stovykloje pasidomėjau, kas tą vakarą buvusiose arklidėse (anuomet ten Antano Škėmos veikalų pastatymais ir jo vadovaujamo būrelio spindesiu įsikūrusiame teatre): perskaičiau plakatą, kad vyks Stasio Pilkos lietuvių poetų vakaras — poezijos rečitalis.

Man tada skaudinančiu gailesiu suvėrė širdį, kad tokio masto jėga — vakaras buvo nuostabus, šiltas, pilnas spalvų ir patirtimi išdailintos technikos! — tesutraukė apypilnę ir ne perdaug įsijautusią į meistriškumu ir į nepakartojamumu gausias

akimirkas salę. . . ir, užkulisiuose pasveikinęs su laimėjimu, lydėjau. Keletą žingsnių ėjova kartu lauke žvarbiame vėjuje ir tamsių vakarų praeinamumo viltyje; maestro buvo pavargęs, bet su jį globojančių asmenų rateliu nuėjo į jam rengiamas vaišes.

Vėl likimas perpynė mūsų kelius, ir Čikagoje lankiausi (dar neseniai atvykęs į šį kontinentą) jo kukliame butelyje 1951 metais, kai dar daug kas iš mūsų ieškojome kelio į ateities žiburius. Jisai domėjosi ex librisais, aš turėjau keletą jų nupiešęs pats.

Valandą — dvi dalinomės šį kartą jau giliau asmeniškais išsiliejimais; tačiau visa gerbūviu neperpildytų patalpų šviesa buvo ir vėl kilniai graudi: jo aplinka tik tokį ilgamečių pastangų ir būto įvertinimą terodė jo kantriam išdidume.

Šį kartą dalinomės valandą — dvi jau giliau asmeniškais išsiliejimais. Jo įspūdžiai — ir adatėlės! — apie Čikagą; aplinkos dirva kultūrai ir — gal užvis? — vien tik merdėjimui? Paskutinės — per mano prizmę pergręžtos spalvos — Vakarų Europos stovyklų sietyne išbujojusios naujienos; Kauno dienos ir Kauno teatras — apie kurį dabar abu su ilgesiu galėjome čiaupsėti lūpomis (prisiminimų žolele einant, mąstyta apie atliktą ir — bent svajonėse! — užsimotą). Ir tik kartą, bet tvirta spalva užsiminė apie kažką asmeniškai efemeriško, nepasiekiamai tolimo tose aplinkybėse. Jis palietė gintaro spalva tą patį nuostabiausią, bet esmėje čia neišlietą — atokiai stovinčio Dantės rankose ilgesio, skausmo ir šypsnio žiedais apipintą Beatričę — varsą.

Paskutinįjį kartą, bet jau tik praeinančiųjų, be sustojimo žvilgsnių vainike, jisai manęs neužkalbino, neatpažino, nors aš ir kelioliką kartų stovėjau, kitų apjuostas, labai, labai arti — mačiau jį giliai susikaupusį Santaros-Šviesos suvažiavime Taboro Farmos stovyklos — vasarvietės klausytojų — svečių tarpe; dalyvavau ten kaip kviestinis svečias su poezijos gabalėlių atranka. Baigiamajame suvažiavimo vakare gyvas ir degantis susidomėjimu; lankęs visa, kuo tos dienos buvo

apsčiai prisotintos; dėvintis atitinkančia tam metui viskuo apranga — šviesiai ir vidutiniai ruda spalva. Kažkodėl jo jautri rimtis man priminė Kipro Petrausko, sėdinčio ankstyvą rudenį spektaklio metu ant suolelio Kauno miesto ir teatro sode (ir į jį žiūrinčio), šypsnį, pastebint mane su gėlėm rankose — skyriau tą drovią, virpančią rankose puokštę vienai dramos studijos kursantei — ir manęs tada dar nepažįstančiam. Jam tatai buvo tas pat, kas visa čia Pilkai: vienu ypu atpažįstant tai, kas ateinantiems į gyvenimą ir švytuojantiems dar būsimų iššaukimų kardais ir tiems, kurie jau grūmėsi ir savo menininko esme paliko gilų taką, yra s u p r a n t a m a .

Kažkodėl ta jo rimtis man priminė šypsnį Kipro Petrausko, sėdinčio ankstyvą rudenį spektaklio metu Kauno miesto teatro sode (tą vakarą jam nereikėjo dainuoti, scenoje buvo vaidinama drama).

Šypsnį, stebint mane, ne qžuolu, bet drebule prikaltą prie tako žvyro jaunuolį su gėlėm rankose — aš skyriau tą puokštę vienai dramos studijos kursantei, jam, tada dar nepažįstančiam nei mano brolio Valentino Adamkevičiaus, vėliau tapusio jo mokiniu ir solistu, nei manęs, — tas vaizdas buvo (kas einantiems į gyvenimą ir mosuojantiems užsidegimų ir būsimų iššaukimų kardais dar nesusitikta enigma?) vienu ypu tiems, kurie jau su visatoje įrakintu gyvenimu grūmėsi ir jame giliai platų atsiekimų taką įrėžė, a t p a ž į s t a m a .

Kartų kryžkelės tęsia jomis einančiųjų susidūrimus vaiskia atvirų veidų ir atvirų širdžių žaisme. Nesvarbu, ar tatai įtirpdinta žodžiuose, ar ir be žodžių; ar šventiškai išpuošta, ar vien trapiai, drobiniai pilka ir paprasta, kiekvieno mūsų intymaus, paskiro siekio drąsa: visa tatai tampa, menininko atranka, mūsų visų e s m e .

Leonas Lėtas

1976.9.25 - 12.12
Bristol, Connecticut

NAUJI ŽODŽIAI PROTĖVIŲ KALBOJ

Vitalija Bogutaitė. *Po vasaros.* Eilėraščiai. (Ateitis, 1976). Aplanką piešė Zita Sodeikienė. Pačioje rinkinio pradžioje Bogutaitė apibrėžia kreida užburtą ratą, kur bus jos žemė, „neperžengiama, / neišmatuojama, nepasiekiama" (psl. 7), taigi, hermetiška vidinė būtis, prarastos tėvynės žemės idėjos poetiškas atitikmuo. Kūrėjui tokie pasauliai visuomet susideda iš žodžių; reiškia, tas magiškas ratas išskiria tam tikrą sistemą įvaizdžių, simbolių, specialių konstrukcijų, iš bendrosios lietuvių kalbos, kurioje plūduriuoja, istorijos vėjų šen bei ten varinėjama, neapibrėžta tremtinio sąmonė. Kokius gi žodžius atrenka Bogutaitė, ir kaip jinai juos sudėrina ir permaino į savitą pasaulį? Skaitome:

Išėjau nelydima.
Sugrįžau nekviečiama.
Ne su visam parėjau —
tik su visam
negrįšiu (psl. 7).

Iš *Neornamentuotos kalbos generacijos* atsišaukia Algimantas Mackus: „nesuvisam išėjo / tik suvisam negrįžo". Kiek tas ryšys gyvas ir tikras, esame toje pačioje žemėje. Ir iš tiesų, Bogutaitės knygoje galima atpažinti ir daugiau tos žemės ženklų. Pas ją ir pas Mackų panašią vaizdinę funkciją atlieka lietus ir sausra. Bogutaitė: „Laikausi tvirtai įsikabinus, / kad lietus nenuplautų, / kad srovė nenuneštų"; Mackus: „Ar yra gyvenimas / nuolatos būti lyjamam?" (*Jo yra žemė,* psl. 24). Bogutaitė: „Išdeginta žemė. / Išdegus erdvė / Tik laikas / sugeria ašaras. / Ir vidurnaktį, / išbrinkę lietuje, / atsiskleidžia mano veidai / nepažįstami, / svetimi" (psl. 8). Mackus: „Mes ir vėl čia susitikom. / Tam pačiam lietui lyjant / . . .kai Tu atėjai — buvo lietus, / kai aš — čia degė sausra" (*Jo yra žemė,* psl. 43). Kai kurios jų spalvos, juoda ir žalia, ateina iš panašaus simbolių slaptaraščio. Mackaus „žalia išdalinama žemė", kurioje „juoda prieš miegą", savaip primena žalią ir juodą Bogutaitės eilėraštyje: „žalias

„mano rūbas — / tik akys pasiliko juodos, / kaip naktis“ (psl. 42). Liaudiški Mackaus motyvai daug kartų atsiliepia Bogutaitėje įvairiomis formomis. Vienas iš svarbiausiųjų jos knygoje, Eglės žalčių karalienės, skamba Mackaus *Chapel B* kaip aidas nuo Škėmos mirties. Kai kurios intonacijos, retoriniai dialogai su skaitytoju, laiku, tėvyne, turi šiek tiek panašumo į Liūnės Sutemos eilių struktūrą.

Mackus, Sutema, Bogutaitė, gal dar keli jų pasekėjai, atstovauja tam tikrą kryptį ir nuotaiką išeivijos lietuvių poezijoje. Nors kiekvienas ir savais keliais, visi jie vaikščioja toje pačioje sausros, badmečio, lietaus ir mirties žemėje, egzilio žemėje. Tos poezijos likimas gana paradoksiškas. Plačioji išeivijos visuomenė, kuri aplamai paėmus lietuviškos poezijos neskaito, tos žemės neatpažįsta, savęs jos keleiviais nelaiko, bet žydi sau gražiai Amerikos priemiesčiuose, kaip ramunės prie kelio, augindama vaikus, kurie čia jaučiasi namuose. Maži rateliai skaitančiųjų, tuo gelbstinčių grožinę lietuvių kalbą svetur, skaudžiausiai jaučia jos nykimą. Tačiau ir jie, su kai kuriomis išimtimis, nepergyvena savo buities tragiškai. Poetus, nors ir neišsakančius viso jų vidinio pasaulio, jie vertina dėl to, kad šie sukuria kitą, meno žodžio karalystę, įvairialypiai santykiaujančią su visų lietuvių kasdienine tikrove. Poetai tik tada pasidaro hermetiški ir vieniši, kada jie tariasi esą praregėję tikrą ir skaudžią gyvenimo tiesą, užmiršdami, kad poeto žodis — visuomet kaip pasaka. Kitaip sakant, ta nepasiekiama žemė Bogutaitės užburtame rate — iš tiesų ne žemė, o savita meninės kalbos vartosenos plotmė.

Šitoj plotmėj Bogutaitė yra taupi ir lakoniška. Eilutės, dažniausiai neilgesnės, kaip du trys žodžiai, sulaiko mintį minimaliniuose rėmuose, jos tačiau neišbaigdamos, netapdamos aforizmais. Tuo būdu jos pasidaro tartum signalai, sukaupiantys skaitytojo dėmesį pergalvoti visas jų implikacijas. Kai kuriais atvejais toks susimąstymas atidengia potekstę, nusakančią šios dienos lietuvio tremtinio padėtį, ar, greičiau, specialiai emocinį jos pergyvenimą:

Jau lyja trisdešimt metų.
Be atvangos.
Nesiruošiau kelionei (psl. 43).

Iš pirmo žvilgsnio tai ir vėl primena Mackų: „Amžinai sopulingoji / ledu ir akmeniu / sninga, sninga ir sninga" (*Neornamentuotos kalbos generacija,* psl. 13). Mackus tačiau intensyvus — jo žodžiai skverbiasi į Lietuvos praeitį, visą jos likimą Aušros Vartų simbolyje, kai tuo tarpu Bogutaitė daugiau išreiškia asmeniškai jaučiamą vienos tautos atplaišos pergyvenimą, apibrėžtą ribotuose laiko rėmuose, nuo antrojo karo. Kitą sykį ta potekstė iškyla visiškai į paviršių, iki tiesioginės žodžių prasmės lygio:

Ačiū už valkatas,
pastatų sprogdinimus.
Ačiū už riaušes,
ačiū už policiją,
juodas panteras ir Žolę —

Ačiū už viską.
Ačiū už nieką.
Juoksiuos, kad nebūtų
graudu (psl. 31).

Iš tam tikro taško žiūrint, čia irgi galima matyti gilesnę mintį, gal būt, net už autorės intencijos ribų. Šiandieninė Amerika atrodo kaip pramoninės civilizacijos paklaikimo simbolis užsidariusiai svetimam tolimos, mažos Arkadijos žmogui, pasimetusiam joje. Nors Bogutaitė (panašiai, kaip Liūnė Sutema) tvirtina esanti šios svetimos žemės dalimi:

Jau daugiau nesakysiu
sudiev.
Suaugau.
Įaugau ir tapau dalimi (psl. 68),

tas įaugimas iš esmės paėmus yra tik mirties metafora. Jos apmatai — eilėrašty apie motulę, rūbą audžiančią:

Neausk daugiau, motule.
Pražiūrėjai akeles.
Laumės audžia
baltą lino
drabužėlį
tolimai kelionei (psl. 61),

o ataudai — paskutiniam eilėrašty:

Neausk man rūbų,
motin, motinėle.
Suaugau visam
su žeme (psl. 69).

Gyvosios Bogutaitės poezijos šaknys glūdi Arkadijoj: liaudies dainų atskambiuose, intymiose žmogiškose vertybėse, ištikimume žemei, kaip ji buvo „prieš tvaną", sakyčiau, nekaltojo žmogaus ištikimume žemei, nuskendusiai mūsų amžiaus chaotiškame sūkury. Tik yra pavojus, į tą prarastą žemę bežiūrint, pavirsti druskos stulpu. Bogutaitė, atrodytų, tai irgi žino, nes ji viena iš nedaugelio mūsų poetų, suprantančių ir atjaučiančių akmenį:

Noriu būti
akmeniu
senamiesčio
grindiny,
kad mane mindžiotų
kojom —
noriu būti
akmeniu,
kurį įgudusios rankos
nutašė
įmūrytu
bokšto sienoje.
Tada gal
suprasiu
ką jaučia
brolis — akmuo (psl. 11).

Bet ji atjaučia ir ramunės apdraskytą galvelę, ir žvakės tirpimą, ir ilgesiu išrašytus žodžius ant pelenais apneštų langų. Ji atjaučia iš liaudies dainų ir pasakų dvelkiančius praradimo, atsiskyrimo, ilgesio ir nesugrįžimo niuansus, kurie visoje jos knygoje pinasi kaip lyriška gija. Tai Eglės žalčių karalienės, Pelenės, motulės-audėjos, žiburėlio, duonos, ramunės ir akmens motyvai, kaip aimana paklydę laiko aklam tekėjime, nesibaigiančiam lietuj. Jie sujungia visą knygą į darnų vienetą, atsišaukdami pakartotinais aidais, persipindami, vienas kitą paryškindami, kaip polifoniški kontrapunktai muzikoj. Tuo būdu, taupūs Bogutaitės žodžiai palengva pradeda plačiai ir lyriškai kalbėti širdin.

Aldona Veščiūnaitė, *Žodžiai kaip salos* (Čikaga: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1976). Aplankas ir titulinis puslapis Viktoro Simankevičiaus. Šaltas, sidabriniai juodas Veščiūnaitės knygos aplankas atrodo tartum kaukė, už kurios slepiasi giedri ir spalvinga nuotaika, lyg iš po žemės prasikalęs žalias daigas. Norisi, kad ši knygelė būtų ir pirmoji kregždė grįžtančio išeivijos poezijos pavasario, atskridusi šį kartą iš tolimos Australijos.

Maloniai patraukia akį Veščiūnaitės kalba, kuria, tiesa, *Darbininko* recenzentas nusiskundė, kad ją galima suprasti „ir taip ir kitaip". Aukso žodžiai. Viskas priklauso nuo kalbos kultūros. Kasdienio vartojimo lygyje mūsų kalba — tai tarytum fleita, kuria grojamos tik vienaprasmės logiškos gamos. Pakelta prie poeto lūpų, ji dainuoja gražiau už paukštį ulbantį, bet dažnas skaitytojas jos melodijos nebesupranta, nes ten gaidos viena kitos neseka pagal gamtos tvarką, „iš eilės":

Pavyzdžiui, dvi eilutės:

plauna ežerus mergaitės
beržų lapais plaukus (psl. 24)

Kasdiene kalba suvokiamo turinio čia niekaip neatstatysi pirma nesužalojęs to, kas parašyta: nepakeitęs linksnių, neperstatęs žodžių kita tvarka, nepridėjęs „ko trūksta". Tokios operacijos išdavoj gausis logiškai aiškus poezijos lavonas, bet tai nebus Veščiūnaitės kaltė.

Bet galima skaityti ir „kitaip". Dvieilis prasideda žodžiu „plauna" ir baigiasi žodžiu „plaukus". Tarp tų žodžių yra tiesioginis gramatiškas ryšys, ir be to jie atsišaukia vienas į kitą savo skambesiu kaip aidai, arba greičiau atspindžiai, tartum jie plauktų vandens paviršiuje. Tuo jie sudaro išbaigtą visumą; dvieilis plaukia eilėraštyje, anot poetės, tartum sala. Plauti, plaukti, plaukus — vaizduotėje susikuria muzikali grandis, apgaubianti ir visą šią „salą" sava melodija. Tuose rėmuose atskamba kita harmonija: „ežerus, mergaitės, beržų". Paskutinis žodis apjungia ežero *ež-*, mergaičių *-er-* į *-erž-*, tuomi išbaigdamas savitą garsų progresijos logiką. Jai reikalinga, kad žodžiai stovėtų kaip tik tose vietose, kur jie yra. Ši dinamiška progresija išbalansuoja statiškus „plauna-plaukus" rėmus, tuo dar tvirčiau sujungdama dvieilį į savarankų vienetą. Žodis „lapais", vienintelis likęs neįtrauktas į šią garsų sąskambio sistemą, tuo atkreipia į save dėmesį, kaip atsvara visiems kitiems. Jo „semantinis krūvis" tiek padidėja, kad jis tampa lyg ir raktu į šio dvieilio „mįslę": plaukus plaunančios mergaitės, nors ir lieka savarankiu įvaizdžiu, „matomu" akimis, kartu tampa ir plačiai išsilapojusių beržų metafora — prieš mus gamtovaizdis, nupintas iš žodžių skambesio, tartum vainikas.

Gana dažnai Veščiūnaitė atpalaiduoja kalbą nuo įprastinių sintaksės ryšių ir tuo kviečia skaitytojo vaizduotę susidaryti sau naujus, tartum „užslėptus", bet kartu ir atvirus naujiems daugiaprasmiams jos poetinės kalbos pasauliams. Viena jos priemonė — skyrybos ženklais nutraukti natūralų sakinio tekėjimą, sukuriant pauzes, užlaikančias mintį prie atskirų žodžių, kurie tada jungiasi vienas su kitu į naujas prasmes, iškylančias iš perkeistos žodžių tvarkos. Štai pats pirmasis rinkinio eilėraštis:

Žodžiai kaip salos.

Rytais. Prie jūros.
Braido mergaitės
Lieknai nudegę
Akim plasnojančiom
Mergaitės
ar
žuvėdros? (psl. 7)

Čia galima išvystyti eilę naujų sakinių, išreiškiančių kasdieninėj kalboj išbaigtą mintį, kuri tačiau, atskirai paimta, tik iš dalies jungsis su viso eilėraščio semantine struktūra. Jeigu parašysime: „Žodžiai, kaip salos. Rytais, prie jūros, braido lieknai nudegę, plasnojančiom akim mergaitės. Mergaitės ar žuvėdros?" tai vidurinis sakinys (išskyrus įvaizdį „plasnojančiom akim") bus visai aiškus, bet jis nesiderins nei prie pirmojo sakinio (ar žodžiai kaip salos *todėl*, kad mergaitės braido?), nei prie paskutinio, nes ten pakartotas žodis „mergaitės" nutraukia palyginimą, ir eilėraščio klausimas pasidaro lyg ir nereikalingas, taip sakant, „pakimba ore". Galima pradėti ir taip: „žodžiai, kaip rytais prie jūros salos". Tada susidaro nauja logika: žodžiai turi tą savybę, kad jie primena jūros salas rytmečio šviesoj, kurios savo ruožtu primena braidančias mergaites. Bet tada iškils sugretinimas „lieknai nudegę žodžiai" (nes jie yra kaip mergaitės), vedantis į kitą: „lieknai nudegę žuvėdros" (nes mergaitės kaip žuvėdros). Tie naujai susikūrę, nuo kasdienės logikos labai nutolę įvaizdžiai susijungs į naują grupę: „lieknai nudegę žodžiai, kaip mergaitės rytais braidančios prie jūros, kurių akyse yra plazdėjimas, primenantis žuvėdras ir salas". Intensyviai sutirštintos figūros perkrauna vaizduotę, ir nebegalima į jas laisvai jausmu atsiliepti. Tada grįžtame į eilėraštyje esamą žodžių išdėstymą bei derinį, kuris tuos tirštus vaizdus lyg ir išsklaido ir kartu per daugybę subtilių ryšių su jais santykiauja. Eilėraštis pasidaro tartum gyvas, tartum didesnis už save — jis yra savita poetiška tikrovė, savo visumoje išreiškianti tą staigų vaizduotės išsišakojimą, kada žodis susitinka su jausmu,

kurį anksčiau buvo priimta vadinti įkvėpimu.

Kitais atvejais antriniai sujungimai, skaitytojo vaizduotėj iškylančios struktūros, formuojasi išdavoj to, kad autorė panaikina lauktus skyrybos ženklus, tuo suliedama atskirus sakinius arba frazes į vieną sąmonės srautą. Tai ypač efektinga, kada šis procesas vyksta vandens tekėjimo — upės įvaizdžio — rėmuose:

upės išplaukiančios pavasariu
žaliu lietum užpiltos
aikštės, pievų geltonumas
visai užsižiūrėjęs upėn
miestas
prikritęs medžių, debesų
plasnojimo žuvėdrų balto
žingsnių nueinančio
gatvės, namai
paukščių dainavimo išplautais langais (psl. 9)

Čia įvairiose plotmėse savarankiškai egzistuoja, vienas kitą paveikia ir vienon daugialypėn tėkmėn susilieja tokie vienetai, kaip: žaliu pavasariu išplaukusios upės, žaliu lietum užpiltos aikštės, pievų geltonumas užsižiūrėjęs upėn, upėn visai užsižiūrėjęs miestas, debesų plasnojimas baltas, (baltų) žuvėdrų plasnojimas, nueinančio žingsnių gatvės, miestas, prikritęs medžių, debesų ir žingsnių, o namai paukščių dainavimo, namai, atsispindintys vandeny, todėl „išplautais langais", namai paukščių dainavimo išplautais langais ir panašiai. Pastebėkime, kad tie skirtingi sąvokų vienetai linkę susijungti grandimis, kur paskutinis vienos grandies narys kartu veikia ir kaip pirmasis antros, tuo jas abi apjungdamas ir prilygindamas. Bet kokia pastanga šią ištisą grandį išnarstyti į kasdienės logikos valdomą sąvokų tėkmę tuoj pat eilėraštį užmuša, nes visa jo šerdis, turtingas neapčiuopiamas jausmas, panašus į džiaugsmą, išnyksta kaip žėrintis rasos lašelis tarp pirštų. Kažkur tarp Veščiūnaitės žodžių, išreiškiančių kasdienės kalbos sąsajas, egzistuoja dar ir nematomi ryšiai, paverčiantys kalbą į kitos, grynai meninės tikrovės

išraišką. Vienoje vietoje pati autorė tą principą šitaip suformuluoja: „Paliksim / daug / vietos / tarp / žodžių / kad augtų peršviesti / sodai". (psl. 24).

Šalia specialių sintaksės performavimų, Vėščiūnaitė savo poetinę kalbą kuria ir leksikos plotmėj, nutraukdama tarp dviejų arba keletos žodžių egzistuojančius prasminius santykius ir vieton jų sukurdama naujus, arba sugretindama vienon semantinėn eilėn žodžius iš skirtingų kalbinių kategorijų. Jau minėjome „plasnojančias akis". Eilėraštyje „Vasara" randame kiek skirtingą priemonę, atvirkščią žodžių sankabą. Ten yra ežeras „skendintis vasaros „aukse" (vieton aukso, skendinčio ežere), gondolos plaukiančios „viršūnėmis laiko" (pirmoji deformacija — forma virtusi laiku) ir laikas „čiuožiantis daiktų paviršium" (antroji — laikas virtęs objektu, atsišaukiančiu į gondolą, bet sukomplikuotu žiemos užuominomis, savo ruožtu įtaigojančiomis laiko progresiją nuo vasaros iki žiemos). Kai kuriais atvejais prasmei reikalingas žodis tarytum „slepiasi" už kitų, jį įtaigojančių. Štai, eilėraštyje „Debesys": „sapnuoja / muzikali / muzikalius / debesis". Trūksta veiksmo „muzika", bet jis implikuojamas tarp dviejų artimos prasmės būdvardžių.

Tokių ir panašių konstrukcijų knygoje daug. Jos žadina vaizduotę panašiu būdu, kaip daugiau įprastos poetinės priemonės, metaforos, oksimoronai, sinekdochos, ir t.t. Ypač didelę rolę šiose transformacijose vaidina sugretinimai tarp daiktavardžių ir būdvardžių, paremti neišsakytomis prielaidomis, primenančiomis simbolistų „correspondences". Pavyzdžiui, „mėlyno skambesio lietūs" (psl. 8, kur tartum prileidžiama, kad kokioj nors kalbos, sąvokų dimensijoj spalva, muzika ir lietus priklauso tai pačiai leksikos kategorijai). Psl. 18 yra „žodžių spalva", kitur „kišenės pilnos nuotykių" (kaip Binkio: „kiekvienoj kišenėj pavasarių šimtas"), arba „kamuoliai žalio vėjo". Kitur vėl (psl. 40) ypač turtingai sugestyvus vaizdas: „raizgynuose faunas / ožiuotas mintis raizgo". Visa šita „kreiva logika" turi užslėptą raktą arba specialiam jausminiam pergyvenime, arba su tuo pergyvenimu susiliejančiose savitose pačios kasdienės kalbos semantinėse

galimybėse. Iš esmės tai ne simbolizmas, nes trūksta filosofinės prielaidos, kad už kasdieniniais žodžiais nusakomos tikrovės slepiasi dar kita, „tikresnė" būtis, kurioje šiaip „neįmanomi" žodžių santykiai pasiteisina ir įgyja aukštesnę, idealią tiesą išreiškiančią prasmę. Veščiūnaitė priklauso prie „žaidžiančių" poetų; jai žodžių žaismas tampa išraiška šviesiai džiaugsmingos, pirmykščios žmogaus sielos, kokia ji galėjo būti rojuje, kada Adomas viską pirmusyk vadino dar niekad nebuvusiais vardais.

O „rimtai svarbi" Veščiūnaitės kūrybinio pasiekimo pusė glūdi tame, kad jinai mus apdovanoja naujomis lietuviško žodžio galimybėmis, kad ji gelbsti mus, išeivius, nuo šiurpios Algimanto Mackaus vizijos: „mes kalbame nykstančiais žodžiais / merdinčios mūsų kalbos". Tame ir naujo išeivijos pavasario viltis, jeigu tik rasime daugiau jaunų poetų, sugebančių santykiauti su savo tėvų senąja kalba.

R. Šilbajoris

EUROKOMUNIZMAS IR VAKARŲ DEMOKRATIJOS

1977 m. pavasario *Metmenų* anketoje buvo prašyta atsakyti į šiuos klausimus:

1) Kaip, žiūrėdami į Italijos, Prancūzijos ir Ispanijos komunistų partijose šiuo metu vykstančią idėjinę fermentaciją („eurokomunizmą") galvojate apie organizuoto komunizmo sudemokratėjimo (arba komunistinės „bažnyčios" „suprotestantėjimo") galimybę? Jeigu toji galimybė iš viso egzistuoja, tai ar ji egzistuoja ir Sovietų Sąjungoje bei kituose Rytų Europos kraštuose?

2) Kaip, prisimindami demokratinio Allende eksperimento Čilėje prievartinį represavimą (gal analogišką Dubčeko demokratizacijos sąjūdžio represavimui Čekoslovakijoje), gal-

vojate apie galimybę, kad Vakarai taikingai priimtų demokratinę komunistinę valdžią vadinamojoje jų, Vakarų, įtakos sferoje (jeigu tokia egzistuoja)?

Spausdiname gautuosius atsakymus.

VINCAS TRUMPA: Nors anketa susideda iš dviejų dalių, tačiau joje keliami trys pagrindiniai klausimai:

(1) Kas yra eurokomunizmas ir ar kažkas panašaus pastebima Sovietų Sąjungos ir jos satelitų komunistinėse partijose;

(2) Allendės ir Dubčeko eksperimentų represavimas;

(3) Ar galima demokratinė komunistinė valdžia?

Kiekvienas tų klausimų (ypač trečiasis) būtų reikalingas ilgesnio svarstymo. Anketos rėmai to neleidžia padaryti. Užtat pasitenkinsime tik pagrindinių tezių formulavimu, daug nesirūpindami jų aiškinimu ir pagrindimu.

Nesu pakankamai susipažinęs su Italijos, Prancūzijos ar Ispanijos komunistinėmis partijomis, kad galėčiau spręsti, kokia ten vyksta idėjinė fermentacija ar sudemokratėjimas. Dar sunkiau būtų kalbėti apie panašius eventualius procesus Sovietų Sąjungoje, Kinijoje ar Kuboje. Abejočiau tik paties žodžio eurokomunizmas tinkamumu. Visas komunistinis sąjūdis yra par excellence europinis produktas. Nepaisant savo totoriškų veido bruožų, Leninas buvo labiausiai sueuropėjęs rusas, kokį tik galima įsivaizduoti. Juk žymią savo gyvenimo dalį jis praleido Londone, Briuselyje, Šveicarijoje. Žinoma, niekas nekels abejonių dėl Markso ir Engelso europietiškumo.

Vis dėlto šiandien komunizmas nėra toks monolitinis, koks jis buvo Lenino ir Stalino laikais. Maskvos ir Pekino schizma primena krikščionybės skilimą į Rytų ir Vakarų bažnyčias. Ar bus einama toliau — ligi komunizmo suprotestantėjimo, arba susiskaldymo į daug sektų — kol kas sunku pasakyti. Berods ir Kinijoje šiandien jau nekalbama apie šimtą gėlių, kurios ne tik turėtų lygią teisę žydėti, bet kurių individualus grožis būtų nepalyginamas ir niekam nesubordinuotas. Įdomu, kad toji šimto gėlių idėja savo laiku rado atgarsio

ir Lietuvoje, kai, pavyzdžiui, literatūros kritikoje buvo šaipomasi iš tokių klausimų, kaip kas gražesnis, ežeras ar upė.

Grįžtant prie eurokomunizmo, galima tik tiek pasakyti, kad neverta pasitikėti nei vienos partijos rinkiminėmis platformomis. Bijau, kad paėmusios valdžią italų, ispanų ir prancūzų komunistų partijos niekuo nesiskirtų nuo bolševikų partijos. Joms būtų taip pat reikalingi čekistai, koncl̨ageriai ir masinės egzekucijos. Italų ir prancūzų antifašistų žiaurumai po II Pasaulinio karo rodo, kad antihumanizmas nėra susijęs tik su anapus, bet ir su šiapus. Su eurokomunizmu galėtų atsitikti tas pat kas su vadinamu agrariniu komunizmu Kinijoje.

Tarp Allendės eksperimento Čilėje ir Dubčeko Čekoslovakijoje yra didelis skirtumas. Allendės eksperimentą galima palyginti su Kerenskio eksperimentu Rusijoje. Kaip Kerenskis, taip ir Allendė nebuvo komunistas. Žinant kas atsitiko su Kerenskiu Rusijoje, Allendės eksperimentas galėjo nejuokais daug kam įvaryti baimės. Prisimename, nemaža tokios baimės būta ir 1926 m. Lietuvoje. Allendės vyriausybė nebuvo svetimųjų intervencijos represuota, bet krito nuo vidaus militarinio perversmo, kurį be abejo palaikė tam tikri JAV ir kitų kraštų sluoksniai. Tačiau jokios militarinės intervencijos Čilėje nebuvo.

Visiškai kitokia Dubčeko istorija. Čia iš tikrųjų turime reikalo su komunizmo sudemokratinimo bandymu. Dubčekas buvo ir pasiliko komunistas. Ir jis krito ne nuo vidaus reakcinių jėgų (stalinistų), bet nuo svetimos militarinės intervencijos iš Sovietų Sąjungos ir jos satelitų pusės. Čia iš tikrųjų turime reikalo su represavimu. Klausimas pasiliks amžinai neatsakytas, kas būtų atsitikę Čekoslovakijoje, jei tos militarinės intervencijos nebūtų buvę. Su tuo ir prieiname prie trečiojo klausimo: Ar galima demokratinė komunistinė valdžia?

Panašius klausimus mėgsta statyti vadinamas Erevano radijas:

— Ar galima komunizmą įgyvendinti Armenijoje?

Atsakymas:

— Galima, bet kam to reikia.

Tą patį galima būtų pasakyti ir apie demokratinę komunistinę valdžią. Ji slepia savyje logikos klaidą žinomą *contradictio in adjecto* vardu. Komunistinė valdžia jokiu būdu negali būti demokratinė tradicine demokratijos sampratos prasme. Demokratinėje santvarkoje privalo būti pozicija ir opozicija. Komunizmas nepripažįsta ir negali pripažinti opozicijos. Yra tik dvi grupės žmonių: teisingieji ir klystantieji, kuriuos reikia arba perauklėti, arba izoliuoti nuo visuomenės (kalėjimu, beprotnamiu arba ištrėmimu).

Tie, kurie galvoja apie komunizmo sudemokratinimą (eurokomunizmą), savaime prileidžia, kad toks komunizmas būtų geresnis, nes jame būtų daugiau laisvės. Turbūt, jokia kita sąvoka mūsų laikais nėra taip piktnaudžiaujama kaip laisvė. Kai kas jau kalba apie išlaisvinimo teologiją, o Kristus ateis ne mus teisti ir bausti, bet „išlaisvinti".

O su laisve tas pat kaip su sveikata: juo mažiau jos turima, juo daugiau apie ją kalbama. Taip viską laisvinant, lyginant ir demokratinant, žiūrėk jau ir į gatvę negali laisvai išeiti. Senas viduramžinis posakis — mano namai mano pilis — grįžta vėl į madą. Jeigu komunizmo sudemokratinimas reikštų ir tai, tai kažin ar nereikėtų pasakyti kartu su Erevano radiju: O kam to reikia.

Apie komunizmo sudemokratinimą šiandien daugiausia kalba visokie rašytojai, režisieriai, dailininkai, mokslininkai. Tik leisk viską rašyti ir paišyti, ir komunizmas bus sudemokratintas. Paprastam normaliam žmogui kažin ar tas vadinamas laisvas rašymas labai daug reiškia. Ar kartais jis nesukelia pagrįsto pasipiktinimo. Neperseniausiai teko nugirsti tokį pasikalbėjimą tarp dviejų rašto žmonių:

Šiapus žmogus:

— Ale ta jūsų spauda, Dievuliau, tikra nuobodybė. Tik apie melžėjas ir melžėjas.

Anapus žmogus:

— O man geriau patinka skaityti apie melžėjas negu nuolat būt maitinamam prasikaltėlių maskaradais ir pornografija.

Labai dažnai, ypač pas mus Amerikoje, demokratinė

santvarka siejama su ekonomine ir materialine gerove. Bet iš tikrųjų ar taip jau svarbu, ar tualetinis popierius bus truputį švelnesnis ar rupesnis. Guodžiamasi, kad persisotinęs materialinėmis gėrybėmis žmogus ims daugiau rūpintis dvasiniu penu: literatūra, menu, filosofija. Kol kas to nesimato. O matosi vis didėjanti tarša, vis mažiau švaraus vandens ir oro. Kažin ar ir šitoks komunizmo sudemokratinimas labai pageidautinas.

Žinoma, kaip visada, taip ir šiandien viso gero ir pikto šaltinis yra žmogus. Ne tas XVIII a. filosofų ir švietėjų ir XIX a. pozityvistų išidealizuotas žmogus, kurį tik išlaisvink iš religijos ir valdžios varžtų, ir jis pasidarys ir geras, ir doras, ir laisvas. Labai gražus tikėjimas žmogui. O kad tas žmogus būtų vertas to tikėjimo!

Martynas Heideggeris savo garsioje paskaitoje apie tiesą priėjęs prie išvados, kad tiesa yra laisvė, pats nusigando. „Bet ar pavertus tiesą laisve nereikštų, kad tiesa atiduodama į žmogaus kaprizų rankas? Ar toji tiesa nebūtų pastatyta į didžiausią pavojų, jei ji pasidarytų priklausoma nuo tos svyruojančios nendrės užmačių?" Toliau Heideggeris kalba apie visos žmonių giminės nepastovumą ir trapumą.

Žmogus — svyruojanti nendrė, kalbėjo jau ir Blažiejus Paskalis. Gražiai pasakyta, bet ką bendro tas įvaizdis turi su realiu žmogumi, kuris pelenais paverčia tūkstančius ir milijonus kitų žmonių. Ne, žmogus nėra svyruojanti nendrė, bet plėšrus žvėris, kaip savo laiku kalbėjo Hobbesas.

Šių dienų bėdos prasidėjo ne dėl to, kad laisvės buvo per maža ar kad valdžia bloga, bet kad žmonės nustojo tikėti, kad kiekviena valdžia yra iš Dievo. Žinoma nėra tobulos valdžios, kaip nėra tobulų žmonių. Bet kiekviena valdžia yra geriau negu anarchija. Robespierro teroras Prancūzijoje ir Lenino-Stalino Rusijoje pasidarė reikalingas, kai visokie filosofai, anarchistai, socialistai, demokratai ir tie patys bolševikai sugriovė valdžios autoritetą.

Kadangi autoriteto (visokio: tėvų — šeimoje, mokytojo — mokykloje, policininko — bendruomenėje, vyriausybės — valstybėje, ir Dievo — visur) principas iš viso tapo sugriautas,

neliko kitos išeities, kaip diktatūros kelias. Juo nuėjo keturi penktadaliai žmonijos. Tai gana liūdnas balansas, bet jo negalima išleisti iš akių svarstant visokius demokratinimus. Dėmesio centre turėtų būti ne tiek ko nors sudemokratinimas, bet aplamai visko suhumaninimas. Bet tai jau būtų kitos anketos užduotis.

ARTŪRAS HERMANN: 1) Italijos, Prancūzijos, bet ir Ispanijos komunistų partijos žino, kad į valdžią patekti gali tik demokratinių rinkimų keliu. Perversmui pagal rusiškąjį pavyzdį neužtektų jėgų, tai būtų galima tik anarchiškoje suirutėje. Kolkas ginkluotos jėgos, kaip kariuomenė ir policija, yra lojalios dabartinėm valdžiom. Bet kol komunistų partijos laikėsi Maskvos linijos, jos neturėjo galimybių surinkti daugiau kaip 20% balsų. Šioje dilemoje šios Vakarų komunistų partijos pasirinko vienintelį sėkmę žadantį kelią atsiriboti nuo darbininkijos diktatūros ir produkcijos visiško suvalstybinimo. Jos žada laikytis demokratinių taisyklių. Bent Italijoje artėja diena, kada komunistų partija perims valdžios atsakomybę. Kiek galima spręsti iš pavyzdingo valdymo regionalinėje plotmėje, pvz. Bologna mieste, komunistų partija gali sugebėti kur kas sėkmingiau valdyti, nei korupcijų apsunkinta turtingųjų sluoksnių rankose esanti krikščioniška demokratinė partija.

Stipriau įsigalėjus eurokomunizmui vienoje iš Vakarų šalių, Tarybų Sąjungoje ir kituose Rytų Europos kraštuose kiltų pavojus, kad ši eurokomunizmo bacila paplistų ypač jų inteligentijos sluoksniuose. Bet bent šiuo laiku Rytų Europoje negalima tikėtis sudemokratėjimo.

2) Vakarai greičiau apsipranta su fašistiniais perversmais, kaip Čilėje ir Graikijoje, negu jie pripažintų demokratiniu keliu rinktą komunistinę valdžią. Jau prieš paskutinius rinkimus Italijoje galingiausių Vakarų valstybių vyriausybės pareiškė, kad jos neparemsią komunistų valdžios. Be abejo, laikai, kada jie savo kariuomenę siuntė, kad jiems patogią vyriausybę į valdžią pasodintų, nesugrįžtamai praėjo. Bet jau vien tik įtakingų sluoksnių ir CIA įsikišimas į vidines

krašto problemas privedė kaip tik minėtose valstybėse prie fašistinių perversmų. Ypač multinacionalinė industrija ir karinės jėgos rastų pagalbos kitų Vakarų valstybėse. Todėl pilnai užteks, jei Vakarų šalių vyriausybės pritars šių sluoksnių ruošiamam perversmui. Kaip tik šitas perversmo pavojus priverstų kartą esančią valdžioje komunistų partiją suradikalėti ir stengtis savo šalininkus apginkluoti, kas tačiau arba perversmą tik pagreitintų arba privestų prie pilietinio karo. Praktiškai eurokomunizmas tik tada turėtų galimybę laisviau išsivystyti, jei jis valdžioje sudarytų koaliciją su kitomis demokratinėmis partijomis ir vengtų greitesnių reformų. Bet tada jam grėstų skilimas partijos gretose. Viena aišku, kad, atėjus komunistų partijoms į valdžią, bet koks išsivystymas yra galimas ir nenumatomas.

VINCAS RASTENIS: 1) Pietvakarių Europos komunistų vadų prodemokratiškos deklaracijos patraukliai domina, bet tuo tarpu dar nepakankamai įtikina. Vien tik atsikratinėjimas ar net ir visiškas atsisakymas lygiuotis pagal Maskvos komandą dar nėra demokratėjimas. (Žr. — Jugoslavija, Kinija, Albanija, Rumunija). Jau akivaizdu, kad rusiškasis komunizmo modelis vakariečių visuomenėms geruoju įpiršti nepasisekė ir nebepasiseks. O ir pačių to modelio šalininkų pirmykštis juo susižavėjimas jau regis bus tiek išblėsęs, kad net ir juose nebeliko užsidegimo to modelio vardan aršias revoliucijas kelti. Todėl *galima tikėti,* kad, taip praregėję, prancūzų, italų, ispanų ar kitų komunistų vadai iš tikrųjų visai nuoširdžiai ėmė mąstyti ir kalbėti maždaug kaip pirmosios šio šimtmečio pusės socialdemokratai (Lenino paniekinti menševikai). Yra tačiau nemaža skeptikų, įtariančių, kad tas sumenševikėjimas esąs tik manevras prisijaukinti daugiau rizikuojančių pabalsuoti už komunistų vardu besivadinančią partiją. Bet ar tas suliberalėjimas bei sudemokratėjimas apsimestinis, ar nuoširdus, vistiek lieka neužtikrinta, ar jo ištektų ilgiau kaip ligi valdžios slenksčio.

Iš Rytų girdėti, kad tenai komunistų partijos beveik ištisai susidedančios iš drausmingai kalbančių komunistiniu;

poterius, mokančių komunistinį katekizmą, turinčių partijos bilietus kišenėse, bet neturinčių komunistinio tikėjimo širdyse. O tikrų, įsitikinusių komunizmo *heretikų* — visiškai bereikšmė retenybė. Gal tik Dubčeko sąjūdis buvo beužsimezganti reikšminga herezija, bet ir tai nežinom, kiek ji būtų tapusi liberali bei demokratiška, jei nebūtų tapusi pačioj pradžioj sutraiškyta.

2. Sakyčiau, kad tarp Allendės ir Dubčeko eksperimentų sutriuškinimo būdų gal daugiau buvo skirtumų, negu analogijos. Dubčekas bandė eiti iš rusiško modelio komunizmo į žmoniškesnio veido komunizmą, atseit, iš grubios diktatūros į liberalesnį, gal net šiek tiek ir demokratiškesnį režimą. Visas kraštas, nepaisant (tada dar nepamirštų) partinių skirtumų, viltingai rikiavosi paskui Dubčeką. Maskvinio modelio režimo fanatikų bei karjeristų pajėgos buvo per menkos jam sustabdyti. Dubčeko užsimojimui sutriuškinti reikėjo sovietinių šarvuotų divizijų. O Allendė, nors ir išrinktas demokratiška tvarka, keliapartinėje Čilės diferenciacijoje daugumos savo užnugaryje niekad neturėjo, todėl socialistinėms reformoms vykdyti jam prireikė ne taip jau labai liberalių priemonių. Jo padėtis reikalavo arba pasitraukti, arba eiti priešinga linkme, negu Dubčeko: iš palyginti liberalios demokratijos į maždaug „proletariato diktatūrą". O tokiai linkmei priešingosios jėgos pačioje Čilėje buvo nepalyginti stipresnės už Dubčekui priešingąsias Čekoslovakijoje. Todėl Allendės priešininkams nereikėjo šauktis, sakysim, Amerikos marinų pagalbos: užteko tik finansinės paramos ir politinio padrąsinimo. Sovietija savo tankais *atstatė* Čekoslovakijoje sau pageidaujamą režimą. Amerikos kapitalas padėjo tik *pašalinti* savo interesams pavojingą režimą, bet demokratiško režimo negrąžino, o gavo karštą žariją į Amerikos politikos sterblę. Gavo diktatūrą, berods netgi diktatoriškesnę bei žiauresnę už tą, kurią nuvertė. Ir tai yra rakštis panagėj Amerikai, besigarsinančiai, kad ji esanti visada pasirengusi padėti kovotojams dėl žmogaus teisių bei laisvių visame pasaulyje.

Taip nudegusi pirštus, ir naujo prezidento išrinkimu lyg

ir dar kartą atnaujinusi pažadą (?) politikoje teikti pirmumą etikai prieš pragmatiką, Amerika atrodo gal būtų santūresnė ar bent apdairesnė prieš ryždamasi kaip nors reaguoti prieš Italijos, Prancūzijos, Ispanijos ar Portugalijos tikrai ar tariamai sudemokratėjusių komunistų iškilimą į valdžią. Betgi Čilės epizodo variantams čia apytikriai pasikartoti dirva vistiek būtų labai palanki ir pagunda didelė. Skirtumas būtų tik tas, kad, Europos pietvakariams esant nepalyginti arčiau kaip Čilė, Maskva nepasiliktų abejinga varžybose dėl tų kraštų arba pasilikimo Amerikos įtakojamoje kapitalistinėje sferoje, arba jų pertraukimo į Sovietijos ant trumpo pavadžio laikomą komunistinę sferą. O tokios varžybos galėtų sukelti sprogimą, daug platesnės apimties kaip Čilėje įvykusį.

Z. V. REKAŠIUS: 1) Kad Italijos, Prancūzijos ir Ispanijos kompartijose šiuo metu vyksta reikšminga ideologinė fermentacija, abejoti netenka. Tačiau nemanau, kad ši fermentacija reikštų vakarietiškojo komunizmo sudemokratėjimą. Aplamai tendencija visus žmonių ar visuomenių pasaulėžiūrinius bei ideologinius skirtumus apibūdinti viena — demokratiškumo — dimensija yra būdinga amerikietiško galvojimo savybė. Šitoks komplikuotų reiškinių suvedimas į vieną (svarbiausią, jei ne vienintėlę) vertinimo dimensiją, tur būt, geriausiai ir paaiškina, kodėl amerikiečiams taip sunkiai suvokiamos kitų kraštų gyvenimo problemos.

Tie reiškiniai, kurie šiuo metu labai ryškiai pastebimi Europos komunistų kalbose ir veiksmuose, yra, mano nuomone, neišvengiama kiekvienos monolitinės pasaulėžiūros fragmentacija — susiskaldymas į įvairias skirtingas sudėtines dalis. Šis fragmentacijos procesas prasidėjo jau gan seniai, kai Jugoslavija atsisakė besąlygiškai paklusti Maskvai. Po to sekė kinų-sovietų skilimas, Rumunijos nepriklausomėjimas, Vengrijos, Lenkijos, Čekoslovakijos įvykiai.

Kuria kryptimi toliau keisis Prancūzijos, Italijos ar Ispanijos kompartijų programa ir laikysena, galime spręsti iš to, kaip panaši fragmentacija vyko kituose komunistų valdomuose ar didelėje komunistų įtakoje esančiuose kraštuose. Man atrodo, jog pagrindinė komunizmo fragmentacijos prie-

žastis yra nacionalistinės tendencijos pačių komunistų tarpe.

Sovietiniam komunizmui būdinga visa eilė rusų kultūros bruožų, pagal kuriuos Markso-Engelso teorija buvo pritaikyta gyvenime. Nepaisant, kad komunizmo gimtinė yra Vokietija, daugelis sovietinio gyvenimo stebėtojų teigia, jog toks komunizmas, koks jis yra Rusijoje, Vokietijoje išvis būtų negalėjęs susiformuoti, nes tai būtų labai priešinga vokiečių tautos kultūrinei patirčiai.

Kinijos komunizmas (maoizmas), atskilęs nuo rusiškojo, vystėsi kinietiškai kultūrai būdinga kryptimi. Jame todėl ryškiai pastebime uždarumą, nepasitikėjimą svetimaisiais, prisitaikymą prie masės — išvaizda, laikysena, net drabužiu.

Lenkijoje susiformavo labai savotiška komunistinio režimo ir katalikų bažnyčios koegzistencijos forma, kokią kitur taip pat sunku įsivaizduoti. Norint šį reiškinį suprasti, tenka prisiminti, jog Lenkijoje — kaip niekur kitur — katalikybė yra tapusi lenkų tautine religija.

Ką visa tai reiškia? Man atrodo, jog šie faktai rodo, kad komunizmo fragmentaciją lemia visų pirma nacionaliniai skirtumai, t.y., įvairių tautų skirtinga istorinė patirtis, skirtinga kultūrinė tradicija, kalbiniai, religiniai ir net ekonominiai skirtumai (kaip, pavyzdžiui, skirtingas įvairių kraštų industrializacijos laipsnis).

Todėl visai nestebėtina, jei Vakarų Europos komunistų tarpe kaskart atviriau pasireiškia vakariečiams būdingos pažiūros: individo laisvės svarba, humanizmas, kultūrinis pliuralizmas ir t.t. Masinės Italijos ar Prancūzijos kompartijos tiesiog nebegali prisitaikyti prie sovietinės komunizmo interpretacijos, nes joms visai svetimas rusiškas galvojimo būdas. Prisitaikyti prie labai skirtingoje kultūroje susiformavusios ideologijos reikalavimų gali tik nedidelės individų grupelės, bet ne masinės partijos.

Sovietų Sąjunga taip pat truputį demokratėja, nes joje irgi stiprėja Vakarų kultūros įtaka. Manau, kad ir šis procesas turės spartėti dėl labai greitos mokslo ir civilizacijos pažangos visame pasaulyje.

2. Į šį klausimą atsakyti žymiai sunkiau, nes kai kurios jo prielaidos man kelia abejonių.

Neabejoju, kad susidorojimas su demokratiniu Allendes eksperimentu Čilėje yra analogiškas užgniaužimui Dubčeko bandymo Čekoslovakijoje įgyvendinti humanistinį komunizmą. Tačiau — abiem atvejais susidorota ne dėl šių eksperimentų „demokratiškumo", bet dėl eksperimentuotojų nepaklusnumo didžiųjų valstybių politikai. Be to, reikia pastebėti, kad „Vakarai" nėra kalti dėl susidorojimo su Allendės valdžia Čilėje. Prancūzai prieš Allende neturėjo nieko prieš; kanadiečiai buvo jam gan draugiški; belgų taip pat, tur būt, negalima dėl Čilės kaltinti. Tai kas gi yra tie „Vakarai", kurie leis ar neleis ir vak. Europoje komunistams ateiti į valdžią? Tokiais atvejais, man atrodo, reikia dalykus vadinti tikrais vardais ir kalbėti apie Jungtines Amerikos Valstybes.

Komunistų dalyvavimas Vakarų Europos vyriausybėse Ameriką be abejo baugina. Ir todėl — jei tik galės — ji bandys tai sukliudyti. Tačiau, jei Čilėje tai pavyko, tai Kuboje ar Angoloje — ne. O pralaimėtas karas Vietname, manau, užtikrina, kad karinėmis priemonėmis kitų kraštų reikalus spręsti JAV šiuo metu negali. Ir dar kokį 10 metų negalės.

Iš kitos pusės koalicija su komunistais vakarų Europos valstybių politikos, tur būt, nepadarytų nepriklausomesnę už tą, kurią Amerikos atžvilgiu veda, pavyzdžiui, Prancūzijos tautininkai (= gaulistai). Todėl ir tautinis ar demokratinis komunizmas neturėtų Amerikos taip labai gąsdinti. O totalitaristinis, Maskvai paklusnus komunizmas tuose kraštuose neįmanomas.

MITOLOGIJA IR POEZIJA

Laiškas *Metmenų* Redakcijai

Man įdomu *Metmenų* žurnale dažnokai skaityti straipsnius lietuviškos mitologijos klausimais. Aišku, mitologija yra poetiškas dalykas, žmogaus vaizduotės padarinys. Tačiau šių dienų tyrinėtojų straipsniai apie mitologiją neturėtų išvirsti į gryną poeziją. Pavyzdžiui, M. Gimbutienės straipsnį „Šviesos ir nakties deivės lietuvių mitologijoj" (*Metmenų* 32 nr-y) negaliu kitaip pavadinti, kaip poezija. Tai XX amžiuje sukurta mitologija, autorės fantazijos produktas, bet ne mūsų senųjų liaudies tradicijų rimtas nagrinėjimas ir aiškinimas.

Pirmas reikalavimas akademinei studijai yra medžiagos ėmimas iš pirmųjų šaltinių ir jos patikimumo nustatymas. Dainos „Miela Saulyte, Dievo dukryte" šaltiniu cituoja populiarią B. Sruogos 1949 m. Vilniuje išleistą dainų antologiją. Šitos dainos, kaip ir kitos cituojamos, „Mėnuo saulužę vedė", pirmykštis šaltinis yra ne kas kita, kaip Rėzos 1825 m. dainų rinkinys. Jau seniai W. Mannhardtas (1875 m.), J. Lautenbachas (1896 m.), abu M. ir V. Biržiškos ir L. Gira (1930 m.), pagaliau ir aš pats (1954 m.) įvairiomis progomis esame pareiškę rezervų dėl mitologinių motyvų Rėzos dainose nepatikimumo, skolinimosi iš latvių dainų, redagavimo ir kt. Dabar A. Jovaišas, turėdamas po ranka Rėzos rankraščius, aiškiai nustatė, kad ne tik daina „Mėnuo saulužę vedė" yra Rėzos kūrinys, bet jo buvo padaryti visi tie įtarpai, kur minimi „barzdoti vyrai, vyrai iš jūrų", ir visi tie poetiški „dievo sūneliai", „dievo duktelės" ir „saulės dukrytės" (dainoje „Šaltinatis"), — iš žmonių užrašytose dainose jų nėra. (Žr. A. Jovaišo monografiją *Liudvikas Rėza*, Vilniuje 1969, psl. 256-290, kur labai išsamiai išnagrinėti kai kurių dainų autentiškumo klausimai ir atspaustos Rėzos rankraščių faksimilės). Apie tai jau esu informavęs ir išeivijos skaitytojus (žr. mano str. „L. Rėza ir jo Dainos", *Naujoji Viltis*, 1973/74, nr. 6). Argi apie tai M. Gimbutienė nieko nėra girdėjusi? Rašą apie lietuvių mitologiją turi paskirti truputį daugiau laiko ir pastudijuoti

dalyką iš pagrindų, bet nedaryti sprendimus „iš akies". Kalbant apie lietuvių mitologiją, negalima „skolintis" iš latvių tautosakos arba manyti, kad kas randama latviuose, tai tas turėjo būti ir lietuviuose. Lietuviai ir latviai išsiskyrė apie 700 m. po Kr., ir jų mitologijos bei tautosaka daugeliu atvejų nuėjo skirtingais keliais. Kas liečia visokias mitologiškas „dukteris" ir „motinas", tai latviuose šiuo atveju yra labai aiški suomiškų tautų įtaka, kurios lietuviuose nėra. (Žr. mano str. „Parallels and differences in Lithuanian and Latvian mythology", *Spiritus et varitas,* Euten 1953, psl. 5-11).

L. Jucevičiaus pasakojimas apie „deivių akmenis" yra jo fantazijos kūrinys, bent 90% pramanytas, nes niekas jo bendralaikių tokių dalykų nematė. Jo išgalvotas yra ir „kirvio šokis" su „valdytojų deivužėlių" minėjimu. Štai pavyzdys patikimumo kriterijui. Reta daina apie Laimos ir Saulės konfliktą buvo užrašyta du kartu skirtingose vietose ir skirtingu laiku: Kamajuose 1939 m. ir Sasnavoje apie 1960 m. Abu variantai panašūs ir skirtingi, tad nėra vienas kito kopija arba nurašymas iš kokio mokyklinio vadovėlio ar chrestomatijos. (Abu tekstai perspausdinti *Naujosios Vilties*, 1971, 2nr-y). Tokiu atveju dainos autentiškumu jau nėra pagrindo abejoti. Beje, trisdešimt dainų variantų apie dangaus šviesuolius, daugiausia pirmąkart skelbiamų iš LTA rinkinių, atspausdinau su komentarais žurnale *Gimtasai Kraštas*, 1943, nr. 31: „Saulinės dainos". Ten yra daug naujos ir autentiškos medžiagos, kurios mūsų mitologijos mėgėjai nėra iki šiol pastebėję, vis kartodami senus dalykus.

Rašant apie Laimą ir laumes arba deives, reikėtų žinoti, kas tuo klausimu jau buvo kitų rašyta. Pagrindinė tuo klausimu mano studija buvo paskelbta vokiškai: „Die Sagen von den litauischen Feen", žurnale *Die Nachbarn*, Goettingen 1948, Bd. I: 31-71. Daug auutentiškos tautosakinės medžiagos apie laumes, deives, raganas ir kt. vėliau paskelbiau lietuviškai rinkiny *Lietuvių mitologiškos sakmės,* Londone 1956 m., Nidos leidinys nr. 13. Negalima pasitenkinti L. Jucevičium ir J. Basanavičium šiais 1976 metais: Ši pastaba dėl šaltinių panaudojimo tinka ir kun. V. Bagdanavičiui, kuris yra sukūręs

savo fantastišką teoriją apie laumes (žr. *Lituanus*, 1972, nr. 1: „The Lithuanian legends of laumės (fairies) as a remnant from a stone age culture".) Savo šaltinių jis necituoja.

M. Gimbutienės etimologiniai aiškinimai primena *Aušros* laikus, o jos „poezijos" zenitas yra tvirtinimas, kad prieš daugelį tūkstančių metų „pagrindinė dievybė buvo moteris" (!) Tai šių dienų „women liberation" (i.e. supremacy!) atgarsis ir niekas daugiau. Ir pirmykštis žmogus žinojo, kad jei dirvai neduosi sėklos, tai derliaus nebus. Čia nėra jokios mistikos. Antra vertus, visais laikais vyrai mėgo moteriškas linijas matyti ir paliesti, jie jas piešė, darė nuogų moterų statulėles iš molio, kaulo ar akmens (dabar jas dažniausia fotografuoja). Tačiau tai dar visiškai nereiškia, kad visur moterys buvo garbinamos, kaip dievaitės, kur tokių statulėlių yra rasta. Žinoma, buvo moteriškų dievybių, tačiau yra šių dienų mitas, kad pirmoji dievybė buvo moteris. Tam tikru laiku kai kuriose tautose buvo ryškios moteriškos dievybės. Tai ir viskas. Tas priešistorines statulėles galime vadinti pirmykščiu menu ar erotika, bet ne religija.

A. J. Greimo straipsnis apie ugnies dievybes yra daug rimčiau parašytas. Jo etimologijos yra kalbininko darbas. Rašydamas apie gaidžio aukojimą, galėjo pacituoti ir 1547 m. M. Mažvydo graudenimą: „Begieresny su šventa burtininkie gaidį valgyti, neig bažnyčio šaukimą žekų klausyti". Beje, Greimas dažnai cituoja mano 1966 m. knygą, tačiau norėčiau priminti, kad pagrindinė studija apie lietuviškus Užgavėnių papročius yra mano vokiškai paskelbtas darbas: „Fastnachtsbräuche in Litauen", žurnale *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Basel 1948, Bd. 45, Heft 1:40-69 (su iliustracijomis).

Tai mažas literatūros sąrašėlis. Tačiau aš manau, kad mūsų profesoriams reikėtų apie tai žinoti, kai jie rašo apie lietuvių mitologiją.

Jonas Balys

APIE LIETUVIŲ MITOLOGIJOS POPULIARIZACIJOS REIKALĄ BEI ŠALTINIUS BALTŲ MITOLOGIJAI ATKURTI

(Atsakymas Dr. Jonui Baliui)

Mano straipsnis apie šviesos ir tamsos deives lietuvių mitologijoje, atspausdintas *Metmenų* 32 Nr., buvo ne akademinė studija, skirta moksliniam žurnalui, bet paskaita, skaityta folklorinėje popietėje, kurią surengė Baltų Studijų Draugija Los Angeles 1976 m. kovo 7 d. (ši informacija per klaidą buvo praleista). Normaliai kritikai skiria publicistinius straipsnius nuo mokslinių straipsnių, paremtų pilnomis bibliografijomis bei išnašomis. Paskaitoje skaitantysis turi pagauti klausytoją. Mano atveju, turbūt, nereikėtų nei aiškinti, turėjau patiekti mitologijos fragmentus taip, kad jie būtų suprasti. Jei mano paskaita buvo poezija, laikau komplimentu, o ne priekaištu. Ir štai dėl ko: lietuvių mitologijos populiarizacija — gyvas reikalas, nes jos per maža, nes tėra tik pora žmonių, kurie tai gali daryti. Savosios mitologijos nuolatinio neigimo ir niekojimo faktu lietuvių kultūra ir visa tauta yra giliai nuskriausta. Jos neiškėlimas, nestudijavimas yra nebesugrąžinamas nuostolis visiems lietuviams, pradedant vaikais, baigiant poetais. Ne vienas, turbūt, ne kartą pagalvojo „kokie laimingi airiai, vokiečiai, švedai, danai, suomiai, jau nekalbant apie graikus ar italus, kurie nuo mažens galėjo skaityti knygų apie savąsias mitologijas. . ." Apie graikų, romėnų, germanų mitologijas gali rasti knygų anglų, prancūzų, vokiečių ir kitomis kalbomis. O kur lietuvių mitologija? Nėra jos nei lietuvių kalba. Ar jos nebuvo? Ir kas jai nukirto galvą? Kas išsunkė kraują iš gyslų? Be abejo, ne tik Kristaus tikėjimo skleidėjai, pasmeigę jį ant kardo galo ir išpjovę prūsus. Kardais kapojo patys lietuviai, nevertindami to, kas kiekvienai kitai tautai brangu. Naikino ir tebenaikina ją ir patys mokslininkai savo sausumu, siaurumu, nepasiruošimu arba religinėmis tendencijomis bei asmeniškomis ambicijomis.

Lietuvių tautosaka, be abejonės, yra vienas iš pačių pagrindinių šaltinių, išlaikiusių prieškrikščioniškosios mitologijos motyvus. Tačiau vien tik tautosakine medžiaga besiremdami, niekados negalėsime pilniau atkurti tokios mitologijos, kokia buvo prieš krikščionybės įvedimą (didžiuma liaudies tikėjimų, mitologinių dainų etc. užrašyta tik paskutiniojo šimto metų būvyje, kada daug senų motyvų jau buvo arba prarasta arba iškreipta, o kai kurie elementai atsitiktinai liko nepastebėti). Būtina naudotis visais įmanomais šaltiniais ir kibti į jos tyrinėjimą plačiais mostais, taip kaip, pavyzdžiui, pastaruoju metu įkibo dr. Greimas, atspausdinęs *Metmenyse* straipsnius apie kaukus, aitvarą ir Gabjaują. Struktūralistiškai naudojant gyvąją lietuvių kalbą, istorinius šaltinius bei tautosakinę medžiagą, galima daug naują pasakyti. Dr. Greimas minėtomis studijomis pastūmėjo lietuvių mitologijos tyrinėjimą visu šuoliu aukštyn! Be to, dar yra ir archeologija, ir lyginamoji indoeuropiečių mitologija, ir lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra. Lyginamosiomis studijomis nesinaudojant, galima daug ką pražiopsoti ir nepastebėti. Pastarieji šaltiniai yra mano dirva per virš trisdešimt metų, nenuostabu, kad mano žvilgsnis į mitologiją yra archeologo žvilgsnis, ieškantis senųjų elementų ir stratigrafijos, pasiremiant lyginamosios kalbotyros bei mitologijos pagalba. Nežinant šaknų, nesuvokiant tam tikrų motyvų senumo, tiesiog neįdomu (bent man asmeniškai) mitologiją studijuoti; ji tada tik kaip atsitiktinės poezijos rinkinys, o ne išsišakojęs medis per visą tautos istoriją ir proistorę ir pasaulėjautos veidrodis. Mitologijoje yra užsikonservavę labai seni poetiniai vaizdai; jie siekia ne tik šimtus, bet tūkstančius metų, kai kurie elementai yra paveldėti iš prieš 6000 ar daugiau metų! Nearcheologui tas senoviškumo faktas gali atrodyti nesąmonė ar neesminis reikalas, o archeologui suvokti ilgaamžiškumą yra pati esmė. Šioje vietoje noriu priminti, kad dr. Balio pastaba, jog mano „poezijos" zenitas yra sakinys, kad „prieš daugelį tūkstančių metų pagrindinė kuriančioji dievybė buvo moteriškos lyties", man sukėlė tikrą nuostabą, parodžiusi aiškų nesidomėjimą Europos proistore. (Bent jau galima buvo pasižiūrėti į mano kny-

gą *Gods and Goddesses of Old Europe*, 1974. Kad tai yra „women liberation" atgarsis, skamba gerokai primityviai). Mitologui neleistina nesiorientuoti archeologijoje bei lyginamojoje indoeuropeistikoje.

Kas liečia Saulytę, Dievo dukrytę, dangaus nuotaką, nuostabią audėją, audžiančią aukso gijomis, liksiu prie savosios nuomonės: tai labai senas motyvas, paveldėtas iš indoeuropietiškosios protomitologijos, paliudytas tiek lyginamąja indoeuropiečių mitologija (puikios paralelės yra indų mitologijos *Sūrya* — dangaus šviesos dievas, ir *Sūrya*, jo dukra), tiek gyvąja lietuvių kalba (Saulytė teka, Saulytė audžia ir t.t.) bei latvių mitologinėmis dainomis. Jeigu ne viskas yra tas pats lietuvių mitologijoje, kas išliko latvių nuostabiose mitologinėse dainose, tai pagrindiniai mitologiniai personažai tikrai yra buvę tie patys. Kalbant apie baltų mitologijos rekonstrukciją, tenka naudotis tiek lietuvių, tiek latvių, tiek prūsų mitologijos šaltiniais. Nėra daug prasmės kalbėti atskirai apie lietuvių prieškrikščioniškąją mitologiją. Nei Rėza, nei Sruoga Saulytės iš piršto neišlaužė. Kad tie autoriai kai ką savo pridėjo, tai nereiškia, kad tai, ką jie pridėjo, yra senosios mitologijos elementai.

Baigsiu prisiminimais, grįšiu į Vilnių. 1942 metais rašiau darbą (būsimą disertaciją) apie priešistorinės Lietuvos laidojimo papročius ir tikėjimus. Būtina buvo išstudijuoti Tautosakos Archyve esančią folkloristinę medžiagą. Sužinojusi, kad ji yra privačiame dr. Balio bute, nužingsniavau į namus ir nedrąsiai skambtelėjau skambutį. Dr. Balys pravėrė duris, į vidų neįsileido, tik pasakė „*aš* tais dalykais domiuosi, ta medžiaga man priklauso, kitiems nėra ko kištis". Jaunai studenčiukei šitokis susidurimas su profesorium padarė neišdildomą įspūdį. Nuo tada iki dabar per 36 metus dr. Balio straipsniuose periodiškai pasireiškia toks pats įžūlus autokratiškumas. Jei jo kritika svarbiausia buvo skirta tam, kad suminėjus visą eilę savo straipsnių, kurių aš neturėjau reikalo cituoti (kai kurie tų straipsnių atspausdinti tokiuose leidiniuose, kurių nei čionykščiai skaitytojai nei Lietuvoje nesurastų bibliotekose), tai visvien norėčiau pareikšti, kad labai

vertinu visą eilę dr. Balio darbų. Kas padaryta, kas atspausdinta, turi savo vietą ir įtaką. Kas tikra, įeis į visuotinį mokslo tiesos aruodą. Ir kaip bebūtų sunku, mokslininkas turi sutikti su likimu, jog jis nepaskutinis taręs žodį. Ir ne jo vieno yra tiesa. Ir ne jis vienas yra žynys, ne jis vienas Ragius. Ateina kartais ir Raganos, tos, kurios irgi turi regėjimo galią.

Topanga, 1977 *Marija Gimbutienė*

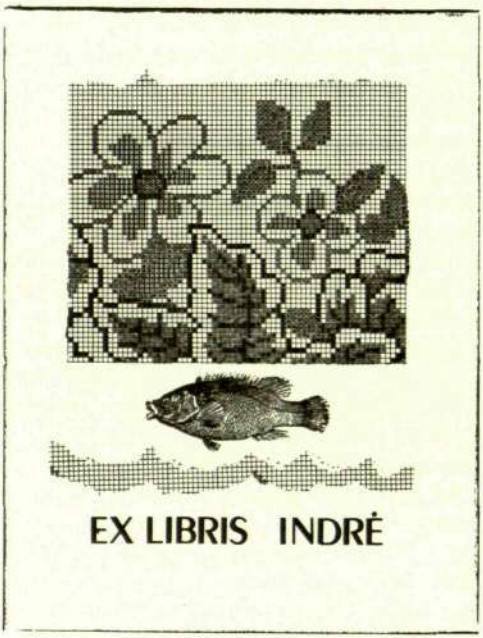

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai,* 1976 Nr. 8, 9, 10; 1977 Nr. 1, 2.

2) Gordon E. Bigelow, *The Poet's Third Eye: A Guide to the Symbolism of Modern Literature* (New York: Philosophical Library, 1976).

3) Vitalija Bogutaitė, *Po vasaros.* Eilėraščiai. (Southfield, Mich.: Ateitis, 1976). Zitos Sodeikienės aplankas.

4) *Books Abroad,* Autumn, 1976.

5) Kazys Bradūnas, *Alkana kelionė* (Čikaga: Ateitis, 1976). Vytauto O. Virkau grafika.

6) *Evangelijos šviesa,* 1976 žiema.

7) *Film Culture,* No. 62: A Guide to Independent Film and Video.

8) Marija Gimbutas, „Gold Treasure at Varna," atspaudas iš *Archaeology,* 30 (January, 1977), psl. 44-51.

9) A. -J. Greimas, „Sémiotique narrative et textuelle," atspaudas iš *Pratiques,* Nos. 11/12, Novembre 1976, psl. 5 - 12.

10) *Jaunā gaita,* Nr. 110, 111, 112.

11) Feliksas Jucevičius, *Mintis dialektiniame žaisme: Filosofijos sampratos raida* (1977).

12) Petras Melnikas, *Debesys ir properšos* (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas, 1977). V. O. Virkau aplankas.

13) *Mūsų sparnai,* Nr. 41.

14) *Svečias,* 1976 Nr. 3 ir 4.

15) *Tėviškės žiburiai.* Lietuvių savaitraštis.

16) Aldona Veščiūnaitė, *Žodžiai kaip salos* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1976). Viktoro Simankevičiaus aplankas ir titulinis puslapis.

17) *World Literature Today,* formerly *Books Abroad.* Winter, 1977.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Jonas Dovydėnas, Birutė Lintakienė, Raimundas Mieželis, Lina Paškevičiūtė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Irena Virkau.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

5,-

ALp(LKA)1742
1977, Nr.33

L.arch.

88.291.64